

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

**Декани
факультету
журналістики**

**Бондар
Євген Прокопович,
1969-1971**

ТОМ 13
2003

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Том 13
жовтень – грудень

електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

Київ 2003

© Інститут журналістики, 2003

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4298 від 13 червня 2000 року
Засновник — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Постановою ВАК України від 14.11.2001 №2 – 05/9 затверджено як наукове фахове
видання з філологічних наук**

Усі права застережено. Посилання на матеріали цього видання
під час їх цитування обов'язкові

Голова редколегії,
головний редактор
Володимир Різуни, д. філол. н., проф.

Редакційна колегія:

М. М. Розумний, к. філос. н., доц. (заст. гол. ред.)

В. І. Головченко, д. політ. н., проф.

Р. М. Єсипенко, д. і. н., проф.

О. В. Зернецька, д. політ. н., проф.

В. Ф. Іванов, д. філол. н., проф.

Г. Д. Казьмирчук, д. і. н., проф.

Ф. М. Кирилюк, д. політ. н., проф.

М. Ю. Козицький, д. і. н., проф.

А. Є. Конверський, д. філос. н., проф.

В. П. Крижанівський, д. і. н., проф.

О. Ф. Коновець, д. і. н., проф.

Є. А. Макаренко, д. політ. н., проф.

А. Г. Погрібний, д. філол. н., проф.

О. Д. Пономарів, д. філол. н., проф.

Н. М. Сидоренко, д. філол. н., проф.

М. С. Тимошик, д. філол. н., проф.

Б. І. Черняков, д. філол. н., проф.

А. А. Чічановський, д. політ. н., проф.

В. І. Шкляр, д. філол. н., проф.

Над випуском працювали:

Відповідальний секретар **Ніна Вернигора**

Редактор **Ганна Дзюбенко**

Коректор **Наталя Сапунова**

Комп'ютерна верстка та редагування **Наталя Переверзєва**

Технічний редактор **Вікторія Шевченко**

Художній редактор **Олена Поліщук**

**Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка 17 листопада 2003 року**

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Тринадцятим томом завершується рік 2003.

Традиційні рубрики видання вражають розмаїттям цікавих тем, до яких звертаються науковці Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка й інших вищих навчальних закладів України.

Звертаємо увагу на рубрику "Журналістська педагогіка", де вміщено статтю професора Тимошика М. С. "Методика підготовки до друку текстів для наукових, науково-популярних, довідкових та навчальних видань". Досить цікавою та інформаційно-насиченою є стаття Шевченко В. Е. "Система рубрикації газети – основа її архітектонічної організації". Одразу два науковці – Михайлин І. Л. та Забіяка І. М. – звернулися до історії української журналістики на сторінках журналу "Киевская старина". На часі наукове дослідження аспірантки та журналіста-практика Ширченко Я. І. про стан розвитку професійної етики вітчизняного телебачення і радіомовлення.

Змістовними та багатими на новизну є матеріали рубрики "Дисертаційне дослідження".

До збірника затверджено статтю студентки Інституту журналістики Носової Богдани, в якій авторка аналізує співробітництво Україна – НАТО.

Редколегія

ЗМІСТ

Слово до читача

Гість інституту

Івановська О. П. Фольклор як реалізація суб'єктності етносу	6
Кривошея Г. П. Українська військова преса: у пошуках витоків	11
Михайлин І. Л. Нарис з історіографії історії української журналістики: "Киевская старина"	18

Журналістська педагогіка

Тимошик М. С. Методика підготовки до друку текстів для наукових, науково-популярних, довідкових та навчальних видань	23
---	----

Моніторинг ЗМК

Дзвінчук О. М. Календарі "Українського Голосу": історія створення, структурно-жанрові особливості, тематика	36
Носова Б. М. Україна – НАТО: новий етап співробітництва очима журналістів	41
Шевченко В. Е. Система рубрикації газети – основа її архітектонічної організації	45

Дисертаційне дослідження

Белінська І. В. Тематична модель обласного громадсько-політичного видання (на прикладі газети "Кіровоградська правда")	52
Воронова М. Ю. Авторська позиція і авторське "я" в політичних портретах-книгах	59
Галич В. М. Промова як жанрова форма публіцистики у творчості Олесь Гончара	65
Левчук О. М. Генеза кооперативних книговидавництв Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX століття) у контексті сучасної теорії організації	70
Пузій В. К. Фензини як феномен аматорської періодики (30 – 50-ті роки XX століття)	76

ТОМУ

Растегар Ірадж. Проблеми іранської преси	77
Трачук Т. А. До витоків української науки про журналістику	82
Федоренко О. Д. Контент-аналіз як метод дослідження впливу демінутивних формантів на емоційно-оцінне забарвлення газетних текстів (на матеріалі молодіжної преси)	90
Холод О. М. Висвітлення у ЗМІ мовленнєвих витворів політиків як інструмент соціальних технологій	97
Шестакова Е. Г. Перетворення дійсності у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації	104
Щириця П. О. "Всесвіт" Дмитра Павличка : засади редакторського успіху в умовах радянської цензури 1971 – 1978 років	113

Погляд

Бойко А. А. Часопис "Церковно-общественная мысль" у контексті преси православної церкви 1917 – 1918 рр.	117
Василенко М. К. Підбір кадрів редакційного колективу. Співвідношення диктатури і демократії (нотатки видавця-науковця)	122
Гриценко О. М. Українські мас-медіа в системі багатомірності політичних процесів	125
Іванов В. Ф. Проблема виділення одиниць дослідження при контент-аналізі.....	130
Іванченко О. Р. Така їхня газетярська доля	135
Забіяка І. М. Літопис роду Лазаревських (Спогади Гліба Лазаревського про журнал "Киевская старина")	142
Святовец В. Ф. А. Аверченко про часткове і загальне в гумористичному та сатиричному творах	150
Ширченко Я. І. Стан розвитку професійної етики вітчизняного телебачення і радіомовлення	154

О. П. Івановська,
к. філол. н.
УДК 398:39

Фольклор як реалізація суб'єктності етносу

Аналізується філософська категорія суб'єктності як творчого начала народу, реалізованого в українській народнопоетичній творчості. Досліджуються фольклорні мотиви думи, казки, балади, що виконують сюжетотворчу роль у творах та репрезентують архаїчні світоглядні уявлення етносу.

The philosophical category of subjectship as a creative source of the people realized in Ukrainian folklore poetry is analyzed. Research is undertaken into folklore motives of dumas, fairy tales, and ballads that play a plot-creative role in works and represent ethnos' archaic outlook conceptions.

Глибоке усвідомлення суб'єктності як властивості фольклорної матерії залежить від розуміння суб'єкта як передумови її створення. Серед понять, що входять у простір функціонування суб'єкта, трапляються суб'єкт-індивід, суб'єкт-група, етносуб'єкт (суб'єкт-етнос), суб'єкт творчої діяльності. Параметри їх визначення формувалися історично. Арістотель розумів під суб'єктом індивідуальне буття та матерію як неоформлену субстанцію. Від Декарта бере початок тлумачення суб'єкта як активного начала пізнавальних процесів, спрямованих на об'єкт. Він уперше осмислив розкол світу на протилежні один одному суб'єкт і об'єкт. З часів Декарта розуміння суб'єкта радикально розширилось. Суб'єкт почав мислитися як носій предметно-практичної діяльності й пізнання, тобто головних твірних людини і соціального буття. У зв'язку з цим суб'єкт виступає носієм творчої діяльності, продуктом якої є простір знаків, значень та змістів, що структурують принципово новий позаприродний світ культури. У свою чергу суб'єкт фольклорного простору – це носій традиційної складової культури, відповідальний за неперервність та оновлюваність традицій як умов ноосферного розвитку. Якщо культура – механізм накопичення та розвитку людського досвіду та втілення творчо-

го духу, а фольклорна культура – її генетичний блок, то суб'єктність, яка реалізується в онтогенезі, філогенезі, культурно-історичному розвитку-процесах єдиного соціального руху, притаманна фольклору як видова властивість. У теперішній час активно розробляється типологія суб'єктної реалізації, елементами якої виступають суб'єкт-індивід, суб'єкт-група, суб'єкт-етнос. Суб'єктна, іншими словами, творчо-діяльнісна складова частина фольклору виявляється в змісті та формі фольклорних явищ вербального й невербального характеру. У фольклорі "суб'єкт у своїх діях, актах своєї творчої самостійності не тільки виявляється і проявляється, але в них твориться і визначається" [1]. Мотиви віщого сновидіння, перетворення, вибору, провіщення, прокляття, заборони є реалізацією суб'єктності етносу в площинах фольклорної реальності казкового епосу, думного епосу, ліричної балади, демонологічної легенди, образотворчих та декоративно-ужиткових витворах, ритуальних дійствах, оскільки "мотив може бути зведений до сполуки суб'єкта – дії або стану – об'єкта", який увібрав у себе сукупність значень, продиктованих етносвідомістю на певній стадії розвитку [2].

Суб'єктність етносу – це певний вияв етносвідомості, яка виступає метамовою для

моделювання конкретної ситуації конкретного фольклорного тексту. Отже, мотиви мають продукуючу (моделюючу) силу, бо генерують колізії не довільні, а внутрішньо зумовлені. Простежимо моделюючі функції мотиву віщого сновидіння у думі "Про Самійла Кішку", які втілюються засобами фольклорної естетики.

Усі намагання Алкан-паші відвернути загрозу та убезпечити власне життя не спрацьовують, а лише наближають розв'язку, по суті, він не має вибору, хоча номінально вибір існує: можна прислухатися до попередження уві сні й уникнути загрозливої ситуації. Та в цьому разі не буде виконано програми епічного тексту, заданої народними уявленнями про справедливість і необхідність рольової опозиції для руху сюжету. Адже якби Алкан-паша вийшов на двобій із Самійлом Кішкою, то дорівнявся б до нього у перевагах позитивного героя, а рольова опозиція була б знищена. Таким чином модель суб'єкт-дія-об'єкт маніфестує систему етичних умовностей, вироблену народом на цей момент:

А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка узяв,
На три часті розтяв,
У Чорнеє море побросав [3, 97].

Народний автор використовує мотив сну ще й тому, що живучим є стереотип про його метафізичну природу. Сон "барзо дивен", що пророкував Алкану-паші смерть від Самійла Кішки, – одна з найпоширеніших епічних форм всесвітньої традиції. Такий сон – не просто пророцтво, але й магичне постулювання подій, які здійснюються таємними, незрозумілими силами.

Ставлення до віщого сну є певним способом ідентифікації героя з метою визначення його місця у рольовій опозиції. Ознакою позитивності думного героя є дієвий опір зловісному сновидінню. За логікою епічної програми, він виступає проти сил, які загрожують йому. У сюжеті аналізованої думи Алкан-паша перебуває у протилежній координатній площині морально-етичного виміру, прагне уникнути протистояння із Самійлом

Кішкою. Народний автор підкреслює духовну зверхність християнина, а смерть завоювника усвідомлює неминучою. Героїзм персонажів думи вимірюється епічною свідомістю народу, здібністю протидіяти пророцтву, даному персонажеві у формі віщого сну.

За О. Веселовським, мотивна формула має виключне сюжетотворче значення. Будь-який елемент мотивної тріади може бути замінено, але при цьому відбувається не руйнування мотивів, а поява аломотивів. Аломотиви віщого сну трапляються в "Слові о полку Ігоревім" (сон Святославів), у численних варіантах апокрифів "Сон пресвятої Богородиці" і духовних віршах, що виникли на основі апокрифів. Мотиви ці присутні у Біблії (сни Йосифа, сон Фараона, сон царя Навуходосора); у німецькому епосі – сні Кримгільди, сон Уте ("Пісня про Нібелунгів"); у французькому епосі – сні Карла Великого ("Пісня про Роланда"); у перському епосі – сон Зораба перед боєм із Рустемом ("Рустеміяда"); у сербському – сон царя Лазаря ("Пісні про Косово поле") тощо. Ідея функціонального узагальнення аломотивів, висловлена у працях В. Проппа, А. Дандеса, П. Кларка під назвою відповідно до функції, мотивеми, теми мотиву, полягає у визнанні невинноватості й строгої обумовленості багатьох інваріантних типів (аломотивів). Так у думі про Самійла Кішку мотивема віщого сну реалізується у мотиві віщування трагічної загибелі антигероя і має аломотиви в інших фольклорних творах (наприклад, пророцтва поразки князя Ігоря у "Слові о полку Ігоревім").

Розпущене волосся – маркер поведінкових та естетичних стандартів для рубіжних станів руйнації (фізичної чи соціальної), що представляє мотивему перетворення, яка, у свою чергу, є функціонуючим елементом архаїчної свідомості суб'єкта-етносу. Вірили, що через волосся відбувається взаємозв'язок з потойбічним світом, предками. В. Пропп, досліджуючи морфологію казки, розглядав мотиви як похідні обряду, а обряд – як вира-

ження міфу [4]. Думка про те, що "між словом, міфами, священними оповіданнями племені, з одного боку, і його ритуальними діями, моральними діями та соціальною організацією..., з іншого" [5] існує тісний зв'язок, простежується у працях про фольклорний текст, що являє собою систему ієрархічних підтекстів на рівнях словесних формул та ритуального жесту. Так мотиви переходу, перетворення, ініціації пояснюються міфологічною природою мислення архаїчних людей. Мотив розпущеного волосся, який трапляється не лише у казковому епосі, а й в інших народнопоетичних жанрах ("Коси розпустила, ні з ким не ходила..." – балада "Ой, чие то жито"), можна розглядати у річищі народних вірувань у духовну, магічну силу, дану людині через волосся. Втрата волосся тотожна втраті права перебування у попередньому статусі. У родинній обрядовості, ритуалах ініціального характеру (пострижини, перші заплітки, розчісування та "обтинання" коси наречених, передпологове розпускання коси, табу на розчісування та постриження волосся як складова жалоби за небіжчиком) мотив цей характеризує стан сепарації лімінальних осіб:

Летів сокіл із Києва на Дін,
Да й сів сокіл да й на оконечку,
Заглядає сокіл да у світлоньку,
Що світлонька да не метеная,
Дівка Прісечка да не чесаная... [6].

Під час весільної обрядодії розплітання коси, в якій бере участь брат нареченої, дружки співають:

Десь мої сестриці на стороні,
Да нікому розплести кіски мені.
Прийшла мати із комори,
Прийшли братики із війни,
Прийшли сестриці із сторони
Да розплели кісоньку мені.
Як розплітали – порвали,
Під очіпок клали – пом'яли
І під серпанок сховали [7].

У пісні фіксується формування нового соціального статусу нареченої та переведення її в новий ситуативний контекст одруже-

ної жінки, що виступає тим аспектом дійсності, який відіграє роль об'єкта в суб'єктно-об'єктній опозиції. Народні уявлення про перехід і перетворення як носії суб'єктності створюють різні конфігурації об'єкта – у даному випадку – уведення дівчини до соціальної групи одружених, до чужого роду. Т. Рильський наводить зразок весільної пісні, яка відображає такі суб'єктно-об'єктні відносини. Перед від'їздом нареченої у дім чоловіка:

Там наша Маруся дівування здає;
Первусе дівування –
Субітнее да чесання;
Другее дівування –
Недільне прибирання... [8].

Суб'єктність фольклору так само, як об'єктність, може мати різну конфігурацію. Якщо попередні приклади представляли у ролі суб'єктності уявлення про новий статус та нове право жінки, прийняті та схвалені спільнотою, то наступні репрезентують суб'єктність понять маргінальності, винятковості, навіть потойбічності нареченої на межі одруження. Така полярність суб'єктного начала, реалізована в одній і тій самій мотивемі, пояснюється тим, що сприйняття та усвідомлення суб'єктом світу є похідними від культурно-історичного буття, якому властивий розвиток та поліморфність. Архаїчні уявлення народу про соціальну деструктивність лімінальних (ініціальних) осіб, які перебувають у маргінальному стані, виявляються в їх уподібненні до міфологічних інфернальних персонажів. У вербальному субтексті фольклорного тексту кодується поведінкова норма поведінки з волоссям, яке виконує медіальну роль між світами. Недаремно міфологемно "розпущене волосся вважається характерною ознакою персонажів нечистої сили: русалок, віл, відьом, чуми" [9]. В. Гнатюк серед багатьох ознак, якими наділив народний автор хтонічні образи, називає і обов'язкову ознаку – наявність довгого волосся: Мавки "довгі коси спускають на плечі"; Русалки – "сідають на траву і чешуть коси" [10]; Потопельник –

"чорний, як вугіль, та має дуже довгий волос" [11]; "Повісильниця ходить по лісі розплетена..." [12]. У праці П. Іванова "Народные рассказы о доле" зафіксоване народне бачення міфологічного образу Долі, яка може являтися "...лядащому чоловіку...оборвана, калйна, нечесана..." [13]; "таке щось пелехате, як буває жінка розпатлає коси", а в розвідці про відьом та упирів зазначив, що відьмами найчастіше бувають старі жінки "розтріпані із сивим волоссям, що вибилось з-під хустки" [15]. У семантичному значенні "невпізнання" або "незнання" виступають аломотивами, спорідненими до аналізованого нами мотиву. В. Пропп пояснював їхню ініціальну природу та зауважив про наближеність "невпізнаних" казкових героїв до твариноподібних (тотемних), що повернулися "з лісу", "вихідців з того світу" [16].

Генетично спорідненими з наведеними у суб'єктно-діяльнісному аспекті є аломотиви чарівного перетворення та перевдягання. Саме їх конструктивні якості вибудовують рух тексту, його послідовність, органічне перетікання змістових одиниць. Так зміст чарівної казки про Оха полягає у тому, що Ох (чорт, чорнокнижник) перетворює хлопця, якого взяв до себе у науку (потенційного ініціанта), на півня, селезня, голуба, коня, барана (реалізує ініціації). В інваріантах цієї казки у записах П. Чубинського розвиваються аломотиви чарівного перетворення та невізнання. Батько лише за третім разом упізнає сина. Ініціальний герой переймає в учителя і магічну здатність до перевтілення (за казковими сюжетами сам перекидається конем, бараном, голубом). Зв'язок ініціанта зі світом потойбіччя (у наведеному прикладі – навчання тривало в могилі), яке часто у фольклорній традиції постає в образах неокультуреного простору (лісу, гаю, гори), досліджується у працях А. ван Геннепа, А. Тайлора, В. Проппа. У тріаді суб'єкт-дія-об'єкт носієм суб'єктності виступають померлі предки, хтонічними відповідниками яких є демонологічні персонажі. Управляючим началом сюжетного простору казки

"Про бідного чоловіка і чорта" виступає смислова структура перетвореної душі ненародженої дитини. Така суб'єктність має джерелом народні уявлення про те, що не прилучена до роду та громади душа переходить у владу потойбічних сил: "мама стиряла дитину (викидень. – І.О.), і з тої дитини виріс той (чорт. – І.О.)" [16].

Один із можливих варіантів мотиву перетворення є набуття людиною відьомських здібностей, що зафіксовано П. Івановим у ритуалі, званому мешканцями м. Куп'янська: "Жінка, яка хоче стати відьмою, виходить темної ночі на те місце, де покинуто здохлу тварину, стає перед її трупом і дивиться на неї пильно, у якомусь забутті. Потім швидко кидається до трупа, пробиває в його боці дірку і влізати всередину. Лежить там деякий час і вилазить звідти, але вже з іншого боку. Виходить з трупа справжньою вченою відьмою, яка засвоїла науку перетворень..." [18]. Магічна здатність відьми до перетворень закріпилася у вербальній та в декоративно-образотворчій традиції. Народна фантазія малює відьму-собаку, -мишу, -клубок, -горохову копицю, -голку тощо. У фольклорній розвідці "О превращениях в малорусских сказках" Х. Ящуржинський зазначив: "Перетворення як залишок міфічного світогляду існує в нашій казковій поезії... в формі статичної і динамічної. Деякі види дерев, каміння та звірів розуміються як перетворені назавжди люди, інші ж істоти, здебільшого міфічні, здатні за бажанням приймати різні образи, а згодом набувати первинного вигляду" [19]. У демонологічних легендах про вовкулака мотиви перетворення відьмою або відьмаком людини у звіра досить сталі, вони виконують сюжетотворчу функцію. Сюжетні варіанти казки "Івасик-Телесик" (у записах П. Чубинського – "Про відьму") демонструють симбіоз архаїчних релігійних уявлень: анімістичних, за якими Івасик-Телесик постає з дерева ("дід застругав паличку, а баба вложила ту паличку в колиску"); тотемістичних, за якими Івасик разом із гусьми летить додому ("він зробив собі крила і полетів") [19].

Поліморфність суб'єктності етносу представлена у мотиві перевдягання. В українській думі "Ой, полем Килиїмським" перевдягання бідним козаком-незягою І. Каманін пов'язує із ініціаціями "казкових лицарів – з метою навчати" [20], що знаходимо в руській билині. Ганджа Андибер перевдягається для того, щоб відчувати себе одним з народу. Таким чином відображаються народні переконання про зміну світогляду і свідомості під час перевдягання, про духовне переродження шляхом зміни зовнішнього вигляду. Дуки-срібляники, впізнаючи перевдягнутого гетьмана, до Ганджи промовляють: "Ей, есть же се, братці, козак, бідний незяга, а есть се Хвесько Ганджа Андибер, гетьман запорожський!..." [21].

Таким чином, сюжетне та структурно-класифікаційне розмежування мотивів ґрунтується на визнанні можливості виникнення багатьох реалізацій. За мотивом залишається значення конкретної одиниці сюжету і одночасно її узагальненого втілення. Категорія узагальненості пов'язана з поліморфною реалізацією схеми: суб'єкт-дія-об'єкт. Тому втілення суб'єктності етносу завжди лежить в основі мотивфемного розмаїття фольклорного тексту.

1. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности // Вопросы философии. – М., 1989. – С. 93 – 94.

2. Путилов В. Исторические корни волшебной сказки. – М., 2003. – С. 175.

3. Українські думи та історичні пісні / За ред. Д. Ревуцького. – К., 1919. – С. 97.

4. Протт В. Морфология волшебной сказки. – М., 2003.

5. Протт В. Исторические корни... – С. 14.

6. Коломийченко Ф. Різдвяні обряди та звичай на Чернігівщині (в селі Прохорах, Борзенького пов.) // Матеріали до української етнології. – Л., 1918. – Т. 18. – С. 142.

7. Милорадович В. Життє-буттє Лубенського крест'янина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор. А. П. Пономарьов. – К., 1992. – С. 145.

8. Там само. – С. 146.

9. Толстой Н. И., Усачова В. В. Волосы // Славянские древности: Этнолингвистический словарь / Под. ред. Н. И. Толстого. – М., 1995. – С. 411.

10. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків // Українці... – С. 395 – 396.

11. Там само. – С. 401.

12. Там само. – С. 402.

13. Милорадович В. Малорусские народные поверья и рассказы о Пятнице // Украинці... – С. 353.

14. Труды этнографическо-статистической комиссии в Западно-Русский край: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1878. – Т. 2. – С. 426.

15. Иванов П. Народные рассказы о ведьмах и упырях // Украинці... – С. 438.

16. Протт В. Исторические корни... – С. 111.

17. Труды ... – С. 379 – 380.

18. Иванов П. Народные рассказы... – С. 444.

19. Труды ... – С. 406 – 408.

20. Каманін І. Українські богатирі козацької доби. – К., 1913.

21. Українські думи та історичні пісні / За ред. Д. Ревуцького. – К., 1919. – С. 226.

Г. П. Кривошея,
к. і. н., проф.
УДК 070.01

Українська військова преса: у пошуках витоків

Розглядаються проблеми започаткування української військової преси, її періодизації процесу розвитку, впливу часописів на формування національної свідомості військовиків. Використані матеріали часописів, малознайомі широкому читачеві.

It is researched the problems of beginning of the Ukrainian military press, division into periods of the process of its development as well as influence of magazines to formation of the national consciousness of the military. It is used the materials of the rare magazines unknown for the readers.

Актуальність. Історія української національно-патріотичної преси – це складова, невід’ємна частина історії України. На шпальтах часописів зафіксовані події, які протягом століть супроводжували свободолобний народ на шляху до визволення, утвердження своєї незалежності, створення суверенної держави. З часом кожен номер часопису не просто відтворює історію нашої землі – він набуває статусу історичного документа, який відбиває непохитне бажання прийдешніх поколінь утвердитись на цій землі як вільне, щасливе суспільство. У цьому полягає актуальність дослідження.

Щоб досягнути велич і трагізм історії України, яка привертає увагу не тільки дослідників, а й пересічних громадян нашої держави, необхідно звернутися до того інформаційно-публіцистичного надбання, яке залишили попередники і яке нині є для нас історичним джерелознавством.

Складовою частиною української національно-патріотичної преси є військові видання. Протягом багатьох десятиріч, формуючись у складному соціально-політичному середовищі, вона набувала певних типологічних ознак – утверджувались властиві тільки військовій періодиці проблемно-тематичні напрями, організовувались читачке середовище та специфічна для військовиків структура періодичних видань.

Мета цієї статті – відтворити історію, військової преси, яка протягом кількох поколінь була під заборорою, пильно оберігалась від широкого загалу під застережливими грифами або ж діставалась зі сховищ з певною упередженістю. Увага дослідників зосереджувалась донедавна на тій періодиці, яка користувалась підтримкою влади і під постійним тиском цієї влади перетворювалась в її ідеологічну прислужницю, – на центральних військових виданнях, газетах округів, флотів, груп військ колишнього Союзу. Так, і цю пресу з історії не вилучиш, вона впливала на свідомість і дії військовослужбовців. Вона і надалі повинна досліджуватись – неупереджено, з метою очищення її від ідеологічних нашарувань і збереження всього того, що гідне примноження.

Певний внесок здійснений науковими працями наших співвітчизників, зокрема, М. Бойка, В. Винниченка, Д. Донцова, С. Ефремова, А. Животка, Ю. Тернопільського та ін., які за велінням долі змушені були залишити терена своєї рідної землі. Варто гідно оцінити науковий внесок у дослідження української преси, який роблять зараз Н. Сидоренко, О. Мукомела, М. Нечитайлюк та ін. Суттєву роботу щодо дослідження історії української періодики проводить Науково-дослідний центр періодики при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, який очолює М. Романюк. На особли-

ву увагу заслуговує праця І. Крупського "Національно-патріотична журналістика України", де автор чи не перший з наших сучасників звернувся і до історичного надбання української військової преси.

Важливою методологічною проблемою історико-журналістського дослідження української військової преси є чітка, науково обґрунтована періодизація процесу розвитку цього типу загальнонаціональної журналістики. Адже визначення найбільш доцільних концептуальних підходів систематизації, аналізу та наукового трактування журналістських явищ – необхідна передумова для неупередженого вивчення історії військової преси. Опіраючись на творче надбання науковців, які в тій чи іншій мірі розробляли проблеми періодизації історії української преси (О. Маковей, І. Кривецький, В. Дорошенко, І. Калинович, В. Ігнатієнко, М. Нечитайло), доцільно взяти за основу схему, яку пропонує Науково-дослідний центр періодики. Виходячи зі специфіки розвитку військової преси, розглянемо схему її періодизації:

Перший період. Українська військова журналістика від започаткування до формування системи (1912–1917).

Другий період. Українська військова преса в часи революцій у Росії та національно-визвольних змагань України (1917–1921).

Третій період. Українська військова преса в міжвоєнний період (1921–1939).

Четвертий період. Українська військова преса в роки другої світової війни (1939–1945).

П'ятий період. Українська військова преса в післявоєнний період (1945–1991).

Шостий період. Українська військова преса в роки розбудови української державності.

Така, а можливо, більш досконала схема періодизації історії української військової журналістики може бути взята за основу наукового осмислення розвитку одного із типів періодики України. Де шукати корені української військової преси?

І. Крупський не без підстав вважає, що

українська військова преса бере своє започаткування від стрілецьких часописів, які видавались на фронтах першої світової війни [2, 105]. Війна, як відомо, почалась 19 липня 1914 року, отже, на думку автора, перше українське військове видання вийшло не раніше цієї дати. А. Животко стверджував: "В 1912–14 рр. появляються січові та пластові органи. З перших "Січові Вісті" (1912–1914) за редакцією Дм. Катамая" [3, 199]. Різниця невелика – всього в два роки. Та суть не в цій незначній різниці – головне полягає в тому, що точної дати започаткування української військової преси ще не визначено.

Та й не в тому, зрештою, суть, щоб назвати ту чи іншу дату, з якої доцільно почати відлік історичного надбання української військової періодики. Пошук такої дати не повинен призвести до хиби в пошуку більш значущого – кореневої основи самої військової преси. А така основа, переконані, занурена в історичному підґрунті, яке віками оборювалось для започаткування інформаційно-видавничої діяльності. Адже уособленість того чи іншого типу преси, у тому числі й військової, від її мотиваційного підґрунтя, яким є загальноісторичний розвиток, неминуче заведе в лабіринт дат, назв видань – до речі, саме такий підхід А. Животка знижує в якійсь мірі історичну вартість його самовідданих наукових пошуків – і не дасть змоги досягнути самої сутності започаткування, тенденцій розвитку преси.

Отже, українська військова преса започаткувалась у надрах міжлюдських, міжспільнотних відносин. Так, провісниками періодичних друкованих видань стали інформаційні, написані від руки листки, які розповсюджувались на торгових шляхах і орієнтували торговий люд на найбільш доцільні товаро-обмінні відносини. Саме в ті давні часи такі листки дістали назву "газети" (від назви дрібної монети).

Згодом з'явилися листки з друкованим текстом, які вже не обмежувались торговельною інформацією, а давали відомості про суспільно-економічні події.

Перші друковані видання в Росії, яка володарювала тоді й на українських землях, з'явилися у 1703 році – саме тоді з Друкарського двору вийшли перші номери газети "Ведомости". У роки найбільшого військового напруження для Росії газета мала назву "Ведомости о военных и иных делах". Таким чином, на певний час військова тема ставала провідною: друкувалась інформація про хід бойових дій, вдосконалення озброєння і т. ін. До речі, саме в цій газеті знаходимо зачатки аналітичних жанрів – так, в одному з номерів за 1709 рік не тільки повідомлялось про наслідки битви під Полтавою, а детально аналізувався хід самого бою, його здобутки і прорахунки. Головним є те, що саме в цій газеті, яка була започаткована перш за все для того, щоб утверджувати непорушний авторитет царя-самодержця, його деспотичну владу, пробивались паростки думки, що головним в історії є народ: "А среди люда простого есть люд талантливый".

Цей та інші факти дають підстави стверджувати: журналістику не слід розглядати як щось монолітне, одномірне, односпрямоване. Журналістика складається з двох потоків – реакційної, або ж консервативної преси, та преси прогресивної. За всю історію тієї ж Росії існували і реакційні видання ("Вестник Европы", "Русский инвалид"), і прогресивні ("Сын Отечества", "Современник", "Отечественные записки"). Отже, беззастережно стверджувати, що, скажімо, російська журналістика тільки стримувала започаткування, розвиток журналістики української, було б несправедливо. Таке твердження неминуче призводить до самоізоляції, а отже, значною мірою викривленого розуміння процесів, які відбувались в українській пресі. Адже саме прогресивна російська журналістика суттєво сприяла розвитку публіцистичного обдарування багатьох прогресивних журналістів-українців, надавала всіляку підтримку українським виданням. Не згадати про це – означає збитися з курсу об'єктивного дослідження зако-

номірностей започаткування та розвитку національної преси України. І тому не можна беззастережно погодитися з думкою І. Крупського, який категорично стверджує, що основною причиною пізнього виникнення української журналістики є те, що досі усіляко підкреслювався "благодійний вплив" російської преси на українську [2, 3]. Так, реакційна російська журналістика робила все для того, щоб таких понять, як "українська держава", "українська мова", ніколи не існувало. І таких видань була переважна більшість. Але ж, як вже наголошувалось раніше, в Росії була й інша журналістика – та, яка не тільки визнавала право українців на свою мову, але й чимало зробила для того, щоб вона збереглась, не понижилась. Свого часу і П. Куліш, і С. Бандера, і багато інших прогресивних українських публіцистів знаходили відгук своїм волелюбним думкам на теренах Росії.

Щодо військової преси України, то і вона започаткувалась в значній мірі під впливом журналістики інших держав, у тому числі й Росії. Російська реакційна військова журналістика всіляко стримувала прагнення воїнів-українців до усвідомлення свого права на національну незалежність, на творення своєї держави і захист її від зовнішніх посягань. Періодика, яка надходила до полкових бібліотек, вселяла у свідомість українців думку про те, що вони не мають права на незалежне життя, на самостійні дії, що їх доля – підкорятися, підставляти спину під штурхер свого володаря. "Більше трьох не збиратися, вогнище не розпалювати" – під таким гаслом виховувались нижчі чини армії, у тому числі й за допомогою друкованого слова. Це правило вселялось у свідомість і рекрута-росіянина, і рекрута-українця не тільки на час виконання ними тяжкої військової повинності, а й на решту знедоленого життя. До речі, у такому ж дусі виховувались і галичани, буковинці, закарпатці, які проходили військову службу в чужих для них арміях Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини. У про-

цесі такого "виховання" сповна використовувалось і друковане слово.

Та в історії російської військової журналістики були і такі видання, які започаткували й, наполегливо долаючи урядові перепони, розвивали прогресивні думки, творили підґрунтя для визвольної боротьби. Такі російськомовні видання, як "Артиллерийский журнал", "Военно-медицинский журнал", "Воздухоплаватель", сміливо, нерідко з певною мірою ризику, формували нове обличчя військової періодики, вселяли у свідомість вояк надію на майбутнє, сприяли підвищенню їх освітнього рівня та ін.

Широкого розголосу серед військовиків набули таємні листівки декабристів. Такі листівки розповсюджувались і в полках, які дислокувались в Одесі, Чернігові, інших містах України і значну частину яких становили українці. Була віднайдена найбільш доступна форма спілкування з військовиками – публікації подавались на кшталт катехізису: ставились злободенні питання і на них давались лаконічні відповіді. І майже через століття знаходимо таку форму подачі матеріалів – вже на сторінках газети "Січові вісті" в доступному для читача стилі даються відповіді на питання: що таке народність, хто є українець, які обов'язки має людина перед своїм народом, для чого потрібно знати свою історію та ін. Співзвучні з публіцистикою прогресивної російської преси публікації в українській військовій пресі, в яких мова йде про необхідність поважати рядового вояку, виявляти зацікавленість до його турбот, піклуватися про культурно-просвітницьке виховання. Отже, якщо підходити неупереджено, то маємо всі підстави зазначити, що в процесі розвитку українська військова журналістика, формуючи своє, властиве тільки їй обличчя, водночас збагачувалась досвідом світової прогресивної журналістики. Були суттєві відмінності в проблемно-тематичних напрямках, у підходах до вирішення тих чи інших злободенних питань, були, зрештою, непереконливі питання між українськими

військовими національно-патріотичними виданнями і російськими військовими виданнями шовіністичного, реакційного напрямку – та все ж є в історії двох народів те, що взаємозбагачувало їх, на чому й зароджувалась українська військова преса. Тож з позицій історичного розвитку українську періодику не слід ставити в самоізоляцію, її коріння глибоко проросло в світове підґрунтя.

Посилаючись на дослідження А. Животка, можна вважати, що українська військова преса, як уже зазначалось, започаткована в 1912 році часописом "Січові вісті". На жаль, ми поки що не маємо змоги відтворити зміст цього часопису, умови, в яких він започаткувався. Є лише дата – 1912 рік.

Преса Українських січових стрільців, стверджує І. Крупський, започаткована виходом першого – і єдиного – номера журналу "Новініяна" (редактор Р. Купчинський). Матеріали видання являють собою віршований нарис або ж пісню про стрільця Новіну, на долю якого випали різні воєнні та любовні пригоди. Це видання не мало значного впливу на вояків (тому, напевне, і вийшов всього один номер) – та все ж це було одним із перших українських військових видань, що з'явилося в 1915 році.

У цьому ж році вийшов у світ стрілецький гумористично-сатиричний журнал "Український самохотник", редактор – М. Ірчан. За змістом це видання було більш різноплановим, ніж "Новініяна". Крім гумористично-сатиричних публікацій, знаходимо і оперативну інформацію, побутові поради стрільцям, поетичні твори. Зміст журналу, таким чином, певною мірою відповідав прагненням стрільців хоч якось відволікти себе від роздумів про тяжке життя.

Динаміка в тематиці видання відповідала тому часові, який судилося пережити йому разом зі своїм читачем. З початком війни, яку назвали воістину "світовою бойнею" (адже вона охопила 48 держав з багатомільйонним населенням), особливо тяжким було становище в Галичині, на теренах якої розгортались основні воєнні події. Січові стрільці,

обороняючи австрійський престол з надією, що саме така їх позиція приведе до звільнення України від чужоземців, вели тяжкі бої з Росією. Підстави для такої надії нібито були: українці, які перебували у складі російської армії, відчували на собі постійні утиски з боку росіян, вважалися людьми нижчого сорту; водночас галичани, які були в складі австрійської армії, мали змогу створити своє національне військо – Українське січове стрілецтво, в якому вояки спілкувалися рідною мовою. Те, що Січові стрільці не зазнавали таких утисків з боку командування, мали певні свободи, права, у тому числі й право видавати часопис українською мовою, тоді як українці в складі російської армії нічого такого не мали, зігрівало галичан надією на створення з часом своєї незалежної держави. Звідси і тональність матеріалів стрілецьких часописів, які видавалися на фронті, – оптимістична, обнадійлива на кращі часи. І хоча такі часописи здебільшого писалися від руки і відбивалися на гектографі, а тираж їх був незначний – від кількох десятків до кількох сотень, вони з великою зацікавленістю сприймалися стрільцями, дбайливо зберігалися, передавалися із рук в руки, стрілецька команда організовувала читання вголос окремих матеріалів. Таким чином, невеликий тираж суттєво не впливав на кількість тих, хто постійно ознайомлювався зі змістом часописів.

Надією на краще майбутнє можна пояснювати і те, що військова преса започатковувалась саме з сатирично-гумористичних видань. Окрім "Самохотника", до них належить журнал "Молодий самохотник", який почав виходити з 1916 року у Львові, стрілецький часопис "Бомба", який заснувала "артистична купка У.С.С." і який виходив безпосередньо на бойових позиціях. Незважаючи на те, що вийшло всього два номери, видання було гарно ілюстроване малюнками І. Іванця, Л. Лепкого, О. Курилася, Л. Новіни-Розлуцької. Особливістю видання є те, що журнал сміливо вторгався в найболючіші проблеми фронтового життя. Так, у

публікаціях гостро критикувались ті українці-"патріоти", які, вважаючи себе "отцями нації", не бажали бути її синами. Надто перепадало від "Бомби" старшинам У.С.С., які всіляко оберігали своїх дорослих синів. Січові стрільці постійно відчували таку несправедливість, тому і хвилювала їх відсутність тої єдності, без якої незалежної держави не вибороти.

Маємо підстави стверджувати, що читачами з особливою зацікавленістю сприймалась віршована публіцистика. Вірші О. Смика, В. Пачовського, А. Лотоцького, не завжди досконалі в літературному плані, водночас були чітко спрямовані на ті проблеми, які особливо хвилювали стрільців. Вони легко читались, запам'ятовувались, окремі з них передавались із вуст в уста. А деякі, зокрема вірші В. Пачовського, перетворювались у пісні.

Багато в чому перегукувався з часописом "Бомба" журнал "Самопал", перший номер якого вийшов у травні 1916 року. Мета видання – відновити славу запорізьких козаків, на їх прикладі готувати Січових стрільців "до бою за волю, за народ за свій".

Журнал відрізнявся проблемним та жанровим різнобарв'ям. Публіцистичні статті, оперативна інформація чергувались з фейлетонами, усмішками, анекдотами. Особливо актуальними були публікації, в яких порушувались теми збереження рідної мови, відновлення національної культури, традицій козацтва.

У травні 1917 року виходить перший номер журналу "Червона калина". Редагував його Микола Угрин-Безгрішний. Редакція характеризувала видання як "поважний та гумористично-сатиричний ілюстрований січовий орган". Від самого започаткування видання редакція дотримувалась накресленої лінії: у журналі повинні публікуватись дописи Січових стрільців. З одного боку, редакція певною мірою ризикувала – адже відсутність авторів, які не належали до вояцтва, але вже були відомі читачам своєю публіцистикою, могла б призвести до збіднен-

ня журналу як в тематичному, так і в жанровому плані. Але з іншого – ризикуючи, редакція розраховувала на те, що саме Січові стрільці як дописувачі допоможуть сформулювати таке видання, яке найбільше відповідає б запитам вояків. Як засвідчила подальша доля журналу – а вона виявилась нелегкою, саме через це тільки перші чотири номери вийшли в чітко визначений час, надалі ж редакція змушена була порушувати таку чіткість – розрахунок редакції виправдався. А те, що пізніше, в окремі місяці, виходило по кілька номерів, дає підставити стверджувати: "Червона калина", попри всі негаразди, міцно ставала на ноги.

Однією з провідних тем "Червоної калини" є тема патріотизму, незбореного бажання до побудови незалежної демократичної держави. Публіцистичні статті, подорожні нотатки, в основному досконалі за формою і цілеспрямовані за змістом вірші, які закликали до боротьби за волю, поставили цей журнал в ряд кращих військових видань.

Не менш актуальною, злободенною як для редакції, так і для читачів була тема збереження чистоти української мови. З першого номера – статтею "Дещо про літературну українську мову" – "Червона калина" послідовно проводить думку про те, що саме рідна мова, любов до неї є найважливішою ознакою патріотизму, любові до своєї землі, готовності захистити її від чужоземців.

Ще однією особливістю видання є те, що воно постійно орієнтувало читачів на кращі зразки національної літератури, даючи короткі анотації та змістовні рецензії на книги. І хоч на сторінках "Червоної калини" друкувались, як і в інших виданнях, дотепні анекдоти, усмішки, все ж вони поступались місцем аналітичним статтям на злободенні теми соціально-політичного життя. Такі теми розроблялись через призму інтересів стрілецтва.

Важливу роль мав би відіграти в національно-патріотичному вихованні Січових стрільців і журнал "Усусу". Саме з таки-

ми намірами започаткував його видавець Ю. Крук. Та, на жаль, творчий потенціал редакції виявився невисоким: окрім критики "інтелігентів", які ніяк не можуть знайти свого місця у вирі військово-політичних подій, зосередитись на головному – на вирішенні питань виборювання державної незалежності – журнал не зміг.

Таким чином, українська військова періодика, яка була започаткована на теренах Галичини, поступово формувалась як один із найбільш суттєвих важелів виховного впливу на свідомість Українських січових стрільців. Із сатирично-гумористичних видань українські військові часописи стають більш глибокими за змістом, різноплановими за жанровою палітрою. У статтях на соціально-політичні, військові теми все виразніше звучить думка про необхідність розбудови суверенної, незалежної України. Редакції та дописувачі максимально використовували ті можливості, які надавало їм австрійське командування у видавничій роботі, гуртували навколо себе читачів, створюючи сприятливе середовище для впровадження визначальних ідей. Найбільш свідомими читачами проводились читання як цілих номерів часописів, так і окремих, актуальних, цікавих за змістом матеріалів, що закінчувались жвавим обговоренням, яке нерідко виходило за рамки надрукованого.

З особливою зацікавленістю сприймалися і публікації, в яких йшла мова про тяжку долю вояків. "Тисячі могил вкрили кості бодрих наших борців, українських січових стрільців, – писав часопис "Стрілецький щит". – Велике число "счасливіших" поверне з війни вічними каліками і про долю тих інвалідів нарід наш мусить щиро і пильно подбати, а що – велика частина нашої безталанної Вітчизни ще тепер стогне в ворожій ярмі, то і многі з наших У.С.С., котрі по причині каліцтва або тяжкої недуги вже тепер опускають військові ряди, не мають де подітися і як бездомні бурлаки скитаються з одних бараків у другі. Щоб зарадити сему

лихові, треба пригорнути потребуєчих загальної допомоги інвалідів У.С.С. І подбати про се, щоби їхні здібності і сили і надалі вихіснувати в користь загального добра нашого народу, а їм самим забезпечити можливо найкраще житє. Адже ж, се наші народні герої" [4].

Отже, українська військова преса започаткувала своє формування в системі постійного, цілеспрямованого інформаційно-виховного впливу, в специфічному за своєю

організацією та життєвим укладом армійському середовищі.

1. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 1994. – Вип. 1.
2. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України. – Л., 1995.
3. Животко А. Історія української преси. – Київ; Мюнхен, 1998.
4. Стрілецький щит. – 1917. – 24 лют.

І. Л. Михайлин,
д. філол. н., проф.
УДК 070.01

Нарис з історіографії історії української журналістики: "Киевская старина"

У статті розглядається проблема історіографії журналістикознавства, порушується динамія розвитку даної науки

In the article it is considered the problem of historiography of the journalism studies as well as it is analyzed the dynamics of development of the given science.

Журналістикознавство належить до молодих наук, сформованих упродовж XX століття. Його молодість особливо очевидна у порівнянні, скажімо, з літературознавством, яке налічує 2300 років, бо приблизно стільки часу минуло від появи "Поетики" Арістотеля, твору, що започаткував дану науку.

Проте цілком очевидно, що в останнє десятиріччя українське журналістикознавство переживає бурхливий розвиток, пов'язаний з проголошенням незалежності Української держави й розвою журналістської освіти, спричиненим необхідністю забезпечення кваліфікованими кадрами засобів масової інформації. Цей процес неминуче має призвести до внутрішнього ускладнення нашої науки, появи нових напрямів і дисциплін, зокрема й до становлення історіографії історії української журналістики.

Усі гуманітарні дисципліни, що мають у своїй структурі історію: історія загальна і національна, історія літератури, історія мови, історія філософії тощо – зацікавлені у всебічному вивченні своїх здобутків, що можливе лише за умови розвитку такої наукової галузі, як історіографія. Найповніше цей напрям окреслено в межах історичних наук, де його представлено спеціальними кафедрами (історіографії та джерело-

знавства) в університетах, студентам викладається під цієї назвою навчальна дисципліна, щороку з історіографії захищається кілька дисертацій, серед них і докторські.

Тим часом у цій галузі журналістикознавства маємо лише окремі розрізнені праці [6, 7]. Тому нині слід зрозуміти: в історії журналістики теж потрібна історіографія – важлива допоміжна наука, оскільки без урахування всіх надбань у цій галузі неможливо рухатися далі в освоєнні величезного й різноманітного матеріалу. Розглянувши свого часу методологічні уроки І. Франка як історика української журналістики [9], вважаю за необхідне спинитися на іншому важливому джерелі з історії української преси, яким був журнал "Киевская старина" (1882–1906). Цей часопис через двадцять років після закриття "Основи" продовжив її традиції, ставши, за визначенням І. Франка, "спеціальним органом для українознавства (...), який "по нужде времени" мусив видаватися російською мовою" [16, 387]; ширив українську науку, перетворившись на правдиву енциклопедію українознавства, розвинув такі його напрями, як історія, етнографія, статистика, історія літератури й культури; уперше надрукував класичні дослідження В. Антоновича, О. Лаза-

ревського, П. Житецького, Д. Багалія, М. Сумцова, В. Науменка та багатьох інших.

Журнал багато зробив для вивчення історії української журналістики, опублікувавши низку матеріалів, що розкривали окремі аспекти періоду її розвитку в XIX столітті. Усі тексти можна розподілити на два цикли. До першого слід віднести дослідження з історії становлення української преси в XIX столітті; до другого – праці, що висвітлювали власну історію "Киевской старины". Цей другий цикл так само розкладався на матеріали, присвячені засновникові й першому редакторові журналу Ф. Г. Лебединцеву та другому редакторові О. С. Лашкевичу. В обох циклах матеріалів є наукові дослідження та публікації джерел.

Так, наприклад, у межах першого циклу подано опубліковану Г. С. Вашкевичем відповідь Міністерства освіти П. Кулішеві на його прохання про видання журналу "Хата". 24 грудня 1858 року міністерство відповіло, що "внаслідок отриманих ним відомостей не визнано за можливе клопотатися про дозвіл йому на видання журналу" [5, 6].

Публікація О. Лазаревського "Г. Ф. Квітка як співробітник "Современника" будувалася на витягах з недавно виданого тому листування П. О. Плетньова з Я. К. Гротом, де автор знайшов чимало свідчень про засновника нової української прози. Із листів редактора "Современника" бачимо, якого великого значення надавав він Г. Квітці. У 1840 році Г. Квітка через несистематичну й низьку оплату своєї праці вирішив перейти в журнал "Маяк". П. О. Плетньов сприйняв цей крок як загрозу, що могла призвести журнал до катастрофи. Постало питання про можливість його закриття, але редактор після деяких вагань заявив: "Від "Современника" не відмовлюсь і без Квітки" [1, 95]. П. О. Плетньов у цей час викладав великій князні Ользі Миколаївні російську словесність, використовуючи, як взірці художньої літератури, твори Г. Квітки. На ці домашні читання сходилася часом уся царська родина.

Але найбільш цінними були наукові статті, що розкривали процеси становлення української преси у двох центрах: Харкові та Києві. Цим процесам присвячено матеріали: В. Науменка "До історії газетно-журнальної справи в Києві", Софії Русової "Харківська журналістика початку теперішнього століття" та Вс. Срезневського "Український альманах".

Автори, зокрема, наголошували на неурядовому характері виникнення української журналістики, яка своїм джерелом мала освітні ініціативи професорів і студентів університетів. Особливо ґрунтовно розглядалася давніша за часом виникнення харківська журналістика. Так, С. Русова почала свою статтю з твердження, що далеко не кожному університетові судилося стати таким просвітницьким центром, яким від першого дня свого існування був Харківський університет. Він виник у ту щасливу епоху, коли в суспільстві панувало найбільше довіри до просвітництва, до поступу. Становленню журналістики сприяло м'яке цензурне законодавство, яке покладало право контролю на комітет з професорів і магістрів університету.

У статті С. Русова розглянула історію трьох видань: газети "Харьковские известия" і журналів "Украинский вестник" та "Украинский журнал". Вона підкреслила їх тісний організаційний зв'язок з університетом, навела архівні документи, які засвідчили постійну турботу вченої ради університету про якість видань, про те, аби вони не були збитковими.

Особливо цінне таке спостереження С. Русової: у початковий період історії видань вони присвячувалися рідному краю, щедро висвітлювали його життя не лише інформаційно, а й уміщували статті з його історії, культури, етнографії; проте згодом, оглядаючись на столичні взірці, вони втрачали оригінальне обличчя, набували шаблонного, наслідувального характеру.

Зазначивши перевагу в журналах перекладних матеріалів, зокрема в розділі белетристики, авторка все ж не залишила поза

увагою публікацію в "Украинском вестнике" українських віршів П. П. Гулака-Артемовського. "Університетський орган не зневажав народної мови, – писала вона, – і помістив її поряд із різноманітними наслідуваннями класичної і нової художньої літератури. (...) Очевидно, свіжість і гумор цієї реальної сатири підкорили і розвинули на чужих зразках художній смак редакторів "Украинского вестника" [12, 191].

Розвиток університетської журналістики в Харкові було штучно перервано запровадженням після декабристського повстання нового цензурного статуту, який відібрав в університетів право на цензуру та зосередив її в спеціальних комітетах, розташованих у столицях. Провінційна журналістика в Росії надовго завмерла.

Стаття Вс. Срезневського була викликана до життя прагненням виправити помилку С. Русової, яка честь видання "Украинского альманаха" приписала О. Шпигоцькому. Син вступився за пам'ять батька, розповівши, що видавцями цієї книжки були І. І. Срезневський та І. В. Розковшенко. Автор розкрив псевдоніми, що стояли під більшістю творів, назвав вірші й прозові тексти, що належали його батькові та другому упорядникові. З огляду на те, що альманах давно перетворився на бібліографічну рідкість, він навів великий уривок з праці І. І. Срезневського "Думки і зауваження", де він розвинув свою концепцію філософії мови.

На відміну від популярних тоді літературних альманахів книжка, упорядкована І. І. Срезневським і І. В. Розковшенком, мала історико-літературний характер. І хоч у складі її авторів спостерігається чимало випадкового, не цілком вдалося дотриматися засади – вміщувати тільки матеріали, пов'язані з Україною, – все ж альманах став пам'яткою свого часу, засвідчив потяг упорядників до літературного визнання, а не до комерційного успіху.

На закінчення статті Вс. Срезневський навів великий уривок з рецензії в журналі "Телескоп", де давалася висока оцінка

"Украинскому альманаху", але зазначалося, що читачі сподівалися більшого, адже його авторам "належить вище призначення: бути для нас органами своєї поетичної батьківщини. (...) Нехай займуться вони старанною розробкою цього багатого ґрунту, під борознами якого знайдуться спогади власного нашого дитинства, застуджені в нас північним холодом" [14, 106].

Розглянуті матеріали, опубліковані в "Киевской старине", власне започаткували історію української журналістики, розкрили процеси її становлення в Росії, запровадили в науку багато цікавого фактичного матеріалу, вагомих оцінок і спостережень, які й сьогодні зберігають актуальність та значення для науки.

Висвітлення історії власного видання було пов'язано, на жаль, із сумними подіями: смертями двох перших головних редакторів. Засновник "Киевской старины" Ф. Г. Лебединцев (1828–1888) на час смерті вже не був її редактором, тому редакція не подала з цієї нагоди великого некрологу, але відгукнулася статтею "До літературної діяльності Ф. Г. Лебединцева". Вона цінна тим, що тут уперше зроблена спроба зібрати бібліографію його праць і підготувати таким чином підґрунтя для дослідження його творчості [13].

У наступному числі журналу був опублікований лист до редакції Василя Горленка "До редакторської діяльності Ф. Г. Лебединцева". Давній співробітник журналу дав найвищу оцінку журналістській праці небіжчика. "Я хочу згадати, – писав він, – ту невидиму величезну працю, яку він вклав у засновану ним "Киевскую старину"; працю, яку він ніс у значній мірі самотійно, до останніх дрібниць і яка звела його в могилу. Ця праця на поприщі новому, обставленому багатьма тяжкими обставинами, зі слабкою і кволою громадською підтримкою, вимагає всієї людини. Як у театрі публіка не думає про режисера, так, читаючи журнал, вона забуває про редактора. Публіка знає тільки те, що з'являється з журнального матеріалу в книзі. Вона не знає тієї маси недоумкува-

тості і розумової слабкості, які доводиться відкидати, що попереджає появу багатьох речей друком. Невидима лабораторія, де все це проробляється, – редакторський стіл. Біля цього столу, ледве покинувши цю працю, помер Лебединцев. Хто знає про розміри цієї праці, той забуде й пробачить помилки небіжчика, якщо вони були, і згадає тільки те високе й добре, що було наслідком його праці" [4, 65].

В. Горленко розкрив псевдоніми Ф. Г. Лебединцева, якими він користувався у своєму журналі: К. Цибульський, Лобода, Кулюмбаш, Б. Д-рь, Холмский Старожил, Холмский Братчик, Фратеркулус, Т. Шнейдер. Автор сповістив, що редактор мріяв залишити спогади, але тепер нам годі сподіватися на них.

У високій оцінці редакторської діяльності Ф. Г. Лебединцева з В. Горленком погодився й професор Харківського університету М. Ф. Сумцов. До річниці смерті редактора він опублікував статтю, виконану в жанрі портрета за листами, зауваживши, що особисто не знав небіжчика. Із листів Ф. Г. Лебединцева, наведених у статті, постає високоосвічена особистість, яка вболіває за долю України. "Жвавим інтересом, – писав М. Ф. Сумцов, – відзначалися замітки Ф. Г. про стародавній український побут, про звичаї старого часу. Тут Ф. Г. говорив, очевидно, від повноти серця, що любить рідну старовину, і самий стиль його мовлення набував колориту особливої задушевності, місцями пробивається гумор спостережливої добродушної властивості, місцями виявляється мальовниче змалювання сільського життя, незважаючи на розтлінний вплив кріпацтва" [15, 5–6].

У висновках М. Ф. Сумцов зазначив, що ім'я Ф. Г. Лебединцева може забутися лише зі зникненням цілковитого інтересу до української старовини. Іншими словами, воно завжди житиме у вдячних літописах історії як ім'я освіченого й енергійного трудівника історичної науки.

Свідченням справедливості припущень М. Ф. Сумцова було вміщення до десятої річниці смерті першого редактора статті "Пам'яті Ф. Г. Лебединцева", яка відкривала публікацію його листів до брата, що розгорнулася на кілька подач [11].

Другий редактор О. С. Лашкевич (1842–1889), на жаль, пробув на цій посаді півтора року. По його смерті редакція вмістила великий некролог, що об'єднував оцінку діяльності покійного, спогади про нього і репортаж з похорону. О. С. Лашкевичем, зазначалося тут, керувало не бажання домогтися для себе якихось вигод, а тільки служіння громадському добру. Будучи батьком двох дітей, про "Киевскую старину" він говорив: "це моя третя дитина" [2, 490]. Він успішно працював над тим, щоб залучити кращих співробітників, піднести авторитет журналу.

Тому й через десять років редакція вмістила цінні матеріали про нього: статтю Є. Кивлицького "Пам'яті О. С. Лашкевича" і спогади В. Беренштама "З шкільних років О. С. Лашкевича". Спогади розповідають про умови формування характеру майбутнього редактора, атмосферу в Київському університеті на початку 1860-х років, пробудження в юному студентові любові до України, участь у роботі недільної школи при університеті св. Володимира. Тут були сформовані засади його світогляду, що дозволили йому як людині, далекій від наукової творчості, підтримати журнал у найскрутнішу хвилину, не дати йому загинути, а також виконувати роботу, яка була нова й несподівана для Лашкевича [3].

Є. Кивлицький, який був за часів О. С. Лашкевича секретарем редакції, теж залишив багато цінних свідчень. Зокрема, реформуючи журнал, редактор зібрав коло осіб з правом вирішального голосу з літературних питань, визначив сталий гонорар. Але допомога була мінімальною, "ую чорну роботу довелося навалити на себе редактору, який лише почасти користу-

вався допомогою небагатьох близьких осіб" [8, 246]. Він був м'якою людиною, але саме завдяки цій своїй рисі він згрупував навколо себе людей, які не сходилися в дрібницях, але дорожили науковою істиною і долею своєї батьківщини. Його нетривала діяльність дала поштовх часопису для позитивного розвитку, що через десять років стало цілком очевидним.

Таким чином, "Киевская старина" була тим органом, який започаткував в українській журналістиці традицію створення та відстежування власної історії, публікації матеріалів і спогадів про своїх редакторів та діячів. У матеріалах "Киевской старины" сполучалися спогади сучасників, де створювався виразний і правдивий образ діяча, з глибокими науковими оцінками його праці. Це було тим цінніше, що редакторська праця – невидима для стороннього ока, лише щоденно спостерігаючи за клопатами особи, можна по достоїнству оцінити виконувану нею роботу і той талант, який вона виявляє при цьому.

Підсумовуючи, зазначимо, що журнал "Киевская старина" був першим часописом, який розпочав публікацію досліджень і матеріалів з історії української преси. Два тематичні цикли подали важливі матеріали джерельного й аналітичного типу, які й сьогодні зберігають свою актуальність і мають бути включені у творення сучасного українського історико-журналістського дискурсу.

1. А. [Олександр] Л. [Лазаревський]. Г. Ф. Квитка как сотрудник "Современника" // Киевская старина. – 1896. – № 3. – С. 94–98.

2. Александр Степанович Лашкевич // Киевская старина. – 1889. – № 12. – С. 485–494.

3. Беренштам В. Из школьных лет А. С. Лашкевича // Киевская старина. – 1899. – № 11. – С. 249–269.

4. В. [Василь] Г. [Горленко]. К редактор-

ской деятельности Ф. Г. Лебединцева // Киевская старина. – 1888. – № 5. – С. 65–66.

5. Вашкевич Гр. Ст. Неосуществившийся журнал Кулиша – Хата // Киевская старина. – 1898. – № 7–8. – С. 5–6.

6. Дмитрук В. Т. Иван Франко – историк украинской демократичной журналистики // Иван Франко. Статті і матеріали. – Л., 1960. – Зб. 7. – С. 174–209.

7. Качкан В. А. Реальні образи сумної правди (Іван Кревецький – історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1998. – Вип. 5. – С. 398–414.

8. Кивлицкий Е. Памяти А. С. Лашкевича (К десятилетию со дня его кончины) // Киевская старина. – 1899. – № 11. – С. 241–248.

9. Михайлин Ігор. Нарис історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка // Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повідомл. Сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. / За ред. М. М. Романюка. – Л., 2002. – С. 30–36.

10. Науменко В. К истории газетно-журнального дела в Киеве // Киевская старина. – 1884. – № 11. – С. 141–160.

11. Памяти Ф. Г. Лебединцева // Киевская старина. – 1898. – № 3. – С. 315–316.

12. С. [Софія] Р. [Русова]. Харьковская журналистика начала настоящего столетия // Киевская старина. – 1892. – № 8. – С. 168–198.

13. С.П. К литературной деятельности Ф. Г. Лебединцева // Киевская старина. – 1888. – № 4. – С. 28–31.

14. Срезневский Вс. Украинский альманах // Киевская старина. – 1893. – № 1. – С. 20–33.

15. Сумцов Н. Памяти Ф. Г. Лебединцева // Киевская старина. – 1889. – № 3.

16. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–470.

М. С. Тимошик,
д. філол. н., проф.
УДК 655.535.4:055

Методика підготовки до друку текстів для наукових, науково-популярних, довідкових та навчальних видань

Розглянуто типологічні особливості різних видів текстів, які умовно об'єднані у блоці наукових і навчальних видань, а також специфіку їх підготовки авторами до друку.

Typological peculiarities of different kinds of texts which can be conditionally joined into the block of scientific and educational editions and the way the publishing are considered here.

Викладачеві вищого навчального закладу, незалежно від його посади чи наукового звання, весь час доводиться мати справу зі створенням власних текстів. Це і читання та поціновування значної кількості текстів своїх колег, а також аспірантів, студентів. Це передусім наукові статті, лекції, навчально-методичні комплекси, навчальні підручники і посібники. Сюди ж відносимо різні кваліфікаційні роботи студентів, дисертації аспірантів, докторантів тощо.

Такі тексти мають різне цільове призначення, різну знакову природу й характер інформації, а отже, і свою специфіку щодо структурної і змістової побудови. Знаючи цю специфіку, можна легко засвоїти різноманіття прийомів творення текстів у конкреті різноманіття їхніх типологічних ознак.

Виходячи з характеру інформації, її цільового призначення та читацької (слухацької) аудиторії, розглянемо особливості створення для публічного виголошення чи друку текстів за такими видами видань: наукові, науково-популярні, довідкові, навчальні.

Тексти для наукових видань

Наукові видання є давнім, випробуваним і авторитетним в усьому світі засобом фіксації та поширення інформації, створеної творчою працею вчених. Такі видання одно-

часно виконують кілька функцій:

- підсумку результатів теоретичних чи експериментальних досліджень одного або цілої групи вчених;
- стимулу подальших наукових досліджень у зазначеній проблематиці;
- закріплення результатів наукового пізнання;
- передачі знань наступним поколінням і групам споживачів.

Окрім видань, що мають у своїй змістовій основі результати означених досліджень, до цього блоку також відносимо науково підготовлені до друку пам'ятки культури та історичні документи. Характерним прикладом таких видань можуть слугувати томи міжвидавничих серій, які з успіхом почали здійснюватися в Україні від перших років проголошення її незалежності, – "Літературні пам'ятки України", "Пам'ятки історичної думки України".

Важливо на початку окреслити й засвоїти типологічний ряд наукових видань, складники якого мають свою структуру, обсяг та принципи творення. Отож, за характером інформації наукові видання поділяємо на такі види:

- монографія;
- автореферат дисертації;

- стаття;
- наукова доповідь (тези доповіді).

За складом основного тексту:

- моновидання (в основі – один твір, скажімо, монографія або автореферат дисертації);
- тези доповідей чи повідомлень (наукової конференції, симпозіуму, з'їзду);
- матеріали конференції (симпозіуму, з'їзду);
- збірник наукових праць.

Практика підготовки до друку такого виду літератури виокремила кілька аспектів, на які повинен звернути автор особливу увагу: ознайомчий, структурний, змістовий.

Ознайомчий аспект

Під час першого читання оригіналу важливо з'ясувати для себе кілька принципових позицій, від чого залежатиме прийняття рішення: випускати чи не випускати книгу в світ, якою буде міра авторського чи редакторського втручання в текст під час його підготовки до друку. А саме:

- актуальність та новизна теми;
- ступінь її розробки;
- адресне призначення;
- рівень використання автором найновішої літератури, залучення архівних матеріалів.

На цьому етапі можна легко виявити, що запропоноване автором "наукове відкриття" вже давно відкрите його попередниками; що тема лише окреслена, але сповна не розроблена; що адресована, скажімо, аспірантам і викладачам книга нічого нового їм не дасть, оскільки базується на застарілому, скопійованому з чужих текстів, матеріалі; що значна частина розділів чи підрозділів "скачана" з інтернет-сайтів тощо.

Постановка і пошук відповідей на зазначені питання саме в такій площині показує, яким серйозним набором кваліфікаційних характеристик має володіти рецензент чи автор наукового видання.

Структурний аспект

Уважне прочитання та глибоке осмислення змісту оригіналу дає змогу визначити

"плюси" й "мінуси" структурної його побудови.

Багаторічна редакторська практика автора цих рядків засвідчує, як багато є ще наукових текстів, які щодо організації викладу матеріалу не витримують ніякої критики. Розділи таких "монографій" становлять здебільшого окремі шматки чорнового лабораторного або архівного матеріалу, неокоректно "зшиті" логічно невмотивованими містками чи відступами. Пояснення цього поширеного й досі в нашій науці явища лежить у кількох площинах: невміння автора логічно мислити, недостатнє вивчення ним проблеми через брак повноти зібраного емпіричного матеріалу, непродуманість плану роботи.

Саме з аналізу плану роботи, точніше, внутрішньої побудови складових її частин – вступної, основної та завершальної – починається вивчення і вдосконалення структури майбутнього наукового видання. Поліпшити таку структуру можна шляхом:

- систематизації зібраного матеріалу;
- дотримання приблизно однакового співвідношення обсягу структурних складових тексту (параграфів, розділів, частин);
- чіткого виокремлення в цих складових головного й другорядного;
- строгої логіки викладу;
- написання серйозних узагальнень;
- вироблення самостійних висновків;
- виявлення і ліквідації повторів, абзаців чи й цілих сторінок, написаних "не за темою".

Змістовий аспект

Гармонійне поєднання форми і змісту будь-якого, надто ж наукового, є особливо актуальним. Важливо на початку проявити чітке розуміння існуючих у науці методів викладу поданого вченим для оприлюднення матеріалу:

- індуктивного (від окремого до загального);
- дедуктивного (у зворотному, від загального, напрому);
- логічного (так зване послідовне члену-

вання матеріалу на смислові фрагменти);

– історичного (аналіз розвитку подій та явищ у строго хронологічній послідовності).

При написанні своїх праць учені користуються і складнішими методами: метод сходження від абстрактного до конкретного; метод спіралі, який передбачає поступовий розвиток думки шляхом її повторення щоразу на більш узагальнюючому рівні.

Вільне "вловлювання" цих методів під час написання текстів, що гарантує логічність, послідовність і доказовість викладу, завжди буде насторожувати автора, скажімо, під час неминучих скорочень. Лаконічність і стислість абзаців чи цілих розділів тоді буде забезпечуватись не шляхом викидання якоїсь важливої складової в ланцюгу доказів, а найперше за рахунок "видавлювання води", тобто багатослів'я, розтягнутості, довгих речень, повторюваності, другорядності тощо. Нерідко саме через багатослів'я, складну конструкцію довгих речень важко зрозуміти смисл наукових аргументів автора.

Досвідчений рецензент зразу відчує, де самостійно виконаний твір, а де – побудований на суцільній копіїляції. В останньому випадку нерідко сказане в першому абзаці суперечить викладу матеріалу в наступному. З подібним доводиться стикатися у випадках – з аналізом занадто складних за конструкцією і довгих реченнях. Такі роботи нерідко написані за принципом "чим не зрозуміліше, тим науковіше".

На особливу увагу заслуговує відстеження в наукових текстах порядку і частоти вживання спеціальної термінології. Важливо простежити, аби при першому вживанні того чи іншого терміна давалося його пояснення, зазначалися його етимологія чи джерело запозичення. У визначенні, скажімо, не можна допустити багатозначності терміна в межах одного твору, змішування термінів різних наукових шкіл чи дисциплін, вживання в значенні терміна професійного жаргону, неточного або помилкового тлумачення (скажімо, наукове видання – це науковий текст).

Наукові видання, як ніякі інші, потребу-

ють ретельної підготовки складових його службової частини. Ними, як відомо, є передмова, вступна стаття, примітки і коментарі, система покажчиків, бібліографічний опис. Щодо останнього, то він вимагає від автора подвійної уваги. Допущена помилка в посиланні щодо прізвища автора, року випуску джерела в світ, тому, частини чи сторінки значно знижує якість видання. Віддавна в науковій громаді, яка найчастіше користується таким видом літератури, це вважалося грубою помилкою редактора і видавництва. Крім того, слід пам'ятати, що в наукових виданнях бажано робити повний бібліографічний опис, а не скорочений його варіант, як це почали практикувати окремі наукові видавництва.

Тексти для науково-популярних видань

Науково-популярними прийнято називати такі видання, які, як і наукові, містять результати теоретичних чи експериментальних досліджень у галузях науки, культури, мистецтва і техніки, однак матеріал у яких викладений у доступній для читача-неспеціаліста формі. Основне призначення таких видань – популярно подати нефахівцям з даної проблематики певні наукові знання.

На початку підготовки до друку кожного такого видання важливо уявити коло потенційних читачів (покупців, споживачів) нового видавничого продукту. Як правило, це неспеціалісти із тієї галузі знань, якій присвячена книга. Коло таких читачів-неспеціалістів може бути надзвичайно широке як за віковими категоріями, так і рівнем професійної підготовки. Умовно виокремити його можна серед таких основних категорій:

– читач з вищою освітою і досить високою професійною підготовкою, який постійно проявляє інтерес до новинок науки, техніки і культури;

– читач із середньою або середньою спеціальною освітою, для якого читання такого виду літератури є засобом поглиблення самоосвіти;

– читач, який є спеціалістом із суміжних галузей науки і який об'єктивно зацікавлений у результатах наукового пошуку колег, які працюють "на стику" близьких наук;

– старшокласники і студенти, які завжди проявляли підвищений інтерес до знань за принципом "будь-які знання не бувають зайвими" або "колись у житті стануть у пригоді".

Маючи на увазі такий "широкий читацький загал", варто відшукати відповідь на запитання: який тематичний діапазон слід вважати безпрограшним на ринку попиту? Тематика ця може бути найрізноманітніша – від таємниць природи, всесвіту, історії цивілізаційного поступу людства взагалі і свого народу зокрема й до вічного пошуку істини, боротьби ідей, характерів, пізнання життя видатних особистостей. Певною мірою проблематику науково-популярних книг представляють, бодай фрагментарно, такі назви видавничих серій, випуски яких у недавні роки збирали найбільші накладі: "Єврика", "Просто про складне", "Життя славетних", "Вікно в природу", "Таємниці всесвіту".

Зважаючи на те, що за підготовку науково-популярних видань беруться багато вчених, перед ними незмінно виникає ще одне запитання: яка книга з науково-популярного блоку матиме в сучасного читача підвищений попит? Відповідь уже відома: та, що виділяється з-поміж інших за такими ознаками:

– зовнішнім дизайном і внутрішньою художньо-технічною "начинкою";

– рівнем застосування прийомів популяризації викладу матеріалу.

Коротко розглянемо ці дві ознаки.

Дизайн та оформлення

На відміну від наукових видань, де такий стороні редакційно-видавничого процесу не надається великого значення, у цьому випадку ігнорувати внутрішнім і зовнішнім оформленням недоречно. Нерідко буває, що вдало придумані художником деталі стають цементуючим стрижнем видання, виклика-

ють увагу читача й спонукають його прочитати книгу до кінця.

Наведемо приклади.

По-справжньому інтригуючою художньою домінантою науково-популярного видання "Вчимося говорити китайською" (К: "Либідь", 1994) є оригінальна пара українського козака і молодої китаянки. На різних сторінках книги вони потрапляють у різні веселі й не дуже ситуації, ознайомлюючи читача з історією, культурою, мовою українського і китайського народів.

Видавці книги В. Ванслова "Что такое искусство" (М.: Изобразительное искусство 1988) викликали інтерес у читачів до свого науково-популярного видання за рахунок розбавлення тексту (слід сказати, трохи скучно написаного) десятками кольорових ілюстрацій художніх полотен майстрів пензля різних епох, про які йдеться в книзі.

Ілюстративний матеріал, будучи складовою частиною відтворення наукового змісту, у подібних виданнях виконує також і кілька важливих функцій: пізнавальну, інформаційну, виховну.

Водночас авторів слід пам'ятати, що перенасичення тексту ілюстративним матеріалом (скажімо, однотипними графіками, схемами, таблицями) може ускладнити сприйняття тексту читачем, відволікти його увагу.

Не зайвим буде загострити увагу на підготовці текстів. Вони повинні бути "прив'язані" до тексту і виконувати додаткову інформаційну функцію.

Застосування прийомів популяризації викладу матеріалу

Прийомів популяризації викладу будь-якого складного за тематикою тексту є чимало. Залежить це передусім від особливостей авторської манери розповіді та майстерності редактора. Виділимо деякі з них:

– сюжетний розвиток подій (віднайдені ученим історичні факти і явища будуються за законами художнього твору – зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка);

— логічна послідовність наукових аргументів та наведення до кожного з них цікавих прикладів (скажімо, етапи освоєння людиною космосу подаються на фоні успішних і невдалих випадків запуску керованих апаратів з конкретними прізвищами, датами і цифрами);

— вставки-відступи від основної розповіді, які узагальнюють сказане автором у цій частині книги (так, у науково-популярній книзі з історії видавничої справи Київського університету редактор видавництва "Наша культура і наука" доречно запропонував вставити до тексту авторської розповіді короткі блоки під рубрикою "Коротка історична довідка", набраних і зверстаних іншим шрифтом);

— авторські відступи від строго визначеної канви розповіді (вони забезпечують цілком протилежний від попереднього ефект: послідовний виклад серйозної наукової інформації раптом скрашується емоційно або динамічно насиченою авторською ремаркою, яка робить своєрідну паузу, спонукає до певної реакції самого читача);

— нестандартне введення в текст термінології та спонукання читача до її мимовільного засвоєння (на початку — перелік найголовніших його особливостей; знайомство з терміном через цікаві приклади; розшифрування складного терміна ніби ненароком, через уточнення або взяття його в дужки).

Назвемо два приклади поступового введення терміна, з коротким його авторським розшифруванням для читача в текст, з книги "Історія видавничої справи" (К.: Наша культура і наука, 2003):

"Наступним попередником простих форм символів-знаків — літер, ієрогліфів, слів — стало так зване картинне або малюнкове письмо, яке ще називається *п і к т о г р а ф і ч н и м*".

"Згодом творці книг все активніше почали використовувати *п а п і р у с* (у перекладі з єгипетського означає дослівно "річкове дерево"). Це тростинова рослина, товщиною від десяти сантиметрів, якої було достатньо *відок* повноводного Нілу".

Правильно роблять ті автори, які поживляють, урізноманітнюють зміст тексту завдяки вдало придуманим інтригуючим або образним заголовкам до кожного з розділів. Напрочуд вдалими, такими, що зацікавлюють читача, вийшли заголовки (з уточнюючими діловими підзаголовками) до всіх розділів популярного дослідження В. Качкана "Українське народознавство в іменах" (К.: "Либідь", 1995):

"Одинокий літературний лучник..." (Володимир Левицький і його оточення);

"На самоті родиться біль і терпіння..." (Штрихи до життєпису Володимира Целевича);

"Одного лиш боюсь: впасти в трафарет..." (естетизм Святослава Гординського);

"Прийде сівач — і запишніють сходи..." (над життєвим подвигом Бориса Грінченка).

Значною мірою піднімають "читабельність" науково-популярних видань, сприяють запам'ятовуванню прочитаного простота і ясність, публіцистична наснага й експресія, образність мови, влучні порівняння, речитативні запитання до читача, що властиві для стилю окремих авторів. Такими особливостями відзначаються, зокрема, всі науково-популярні книги з різних ділянок українознавства видатного вченого, державного і релігійного діяча Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Для підтвердження думки наведемо характерні витяги з його творів.

"Тернистим шляхом, згинаючись під важким тягарем чорної неволі, утворили ми свою велику культуру... Я з гірким болем запитую вас: якою ж була б ця культура наша, коли б прямували ми до неї битими шляхами, коли б ми творили її увесь час вільними руками?!"

("Українська культура").

"Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом..."

("Історія української літературної мови").

"Заслуга монастирів у творенні української духовної культури безконечно велика – це вони, скромні українські монахи і монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що ми маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємося й тепер".

("Українське монашество").

Тексти для довідкових видань

Довідковими прийнято називати такі видання, в яких різноманітна інформація наукового або прикладного характеру розміщена в зручному для швидкого пошуку порядку і не призначена для суцільного читання.

Типологічний ряд цих видань становлять:

– словники (енциклопедичні, біографічні, мовознавчі, перекладні, термінологічні, тлумачні);

– довідники (наукові, виробничо-практичні, масово-політичні, навчальні, популярні, побутові);

– енциклопедії (універсальні, галузеві);

– довідково-інформаційні видання (каталоги, покажчики, програми, телефонні довідники, розклади руху транспорту тощо).

Незважаючи на розмаїття довідкової літератури щодо змісту і форми подачі матеріалів, її можна умовно поділити на дві великі групи:

– довідкові видання, в яких систематизовано подана інформація за окремими галузями знань;

– довідкові видання універсального характеру, де представлена інформація з різних галузей знань.

Розрізняють довідкові видання також за їх обсягом: однотомні та багатотомні. Таким чином, кожен з видів довідкових видань може бути і однотомним, і багатотомним. Як також і універсальним, і галузевим.

Чітке засвоєння видо-типологічного складу довідкових видань дає можливість авторів легко орієнтуватися в особливостях побудови кожного із зазначених блоків. Коротко зупинимось на цих особливостях.

Словники

Будуються здебільшого у формі упоряд-

кованого за алфавітним принципом переліку заголовних слів з їхнім поясненням, тлумаченням чи перекладом з однієї мови на іншу. Самостійною одиницею такого видання є словникова стаття, до якої входить заголовне слово та його пояснення.

Довідники

На відміну від словника тут структурною одиницею є довідкова стаття, яка чітко і конкретно дає відповідь на винесене в заголовок словосполучення. Така стаття відзначається прикладним характером і практичною спрямованістю.

Енциклопедії

Основою структурної одиниці – також статті – є конкретні дані, факти, поняття, закони, правила, що характеризують заголовне слово. Подаються такі статті за алфавітним або систематичним принципом. За обсягом вони бувають короткими (в один абзац) і великими (кілька абзаців, а то й сторінок).

У контексті редакційно-видавничої підготовки довідкові видання є найскладнішими. Тому перед початком роботи авторів доцільно поспілкуватися з досвідченим редактором.

З чого починається робота над довідковим виданням? Можна окреслити таку типову послідовність дій.

Розробка загальної концепції майбутнього довідкового видання

Йдеться про розв'язання на початку цілого комплексу організаційних і творчих питань. До організаційних можна віднести: чітке з'ясування читацького призначення, передбачуваного попиту на книговидавничому ринку, вибору видавництва та його економічних можливостей щодо якості майбутнього видання, підбір акторського колективу та створення спеціальної редакторської групи. Серед творчих питань найважливішими є: складання словника, розробка методичних рекомендацій для авторів, з'ясування загальних принципів відбору і систематизації матеріалу.

Повнота термінів, тематичний діапазон, змістове наповнення і вагомість майбутньо-

го довідкового видання значною мірою залежатиме від того, наскільки всебічно і ґрунтовно було відпрацьовано саме словникову частину – цей своєрідний "скелет", на який буде нанизуватися згодом текстовий масив інформації. Тільки уточнений після неодноразового перегляду й погодження з редакційною колегією словник, що формується за алфавітним принципом, дасть змогу визначити кількість статей, їх обсяг і принцип розміщення (в одну, дві чи три колонки на шпальті).

Для забезпечення уніфікації й полегшення майбутньої редакційної обробки статей на початку готується, як еталон, типова стаття. Такий зразок доцільно роботи і для коротких, і для оглядових статей. Деякі редакційні колегії замість типової статті готують для авторів типову схему підготовки матеріалу відповідно до класифікації термінів за тематикою – скажімо, про країну, місто, наукову дисципліну, персоналію тощо. Як приклад, варто навести розроблену у видавництві "Українська енциклопедія" схему статті про періодичне видання:

1. Назва (в українській транскрипції). Назви видань, що друкувалися до 1917 року російською мовою, подаються у російській транскрипції у лапках. Для іноземних видань вказується оригінальна назва та переклад її українською мовою.

2. Характер видання (газета, журнал, бюлетень тощо) і його періодичність.

3. В якій країні і якому місті видається.

4. Мова видання (якщо це не впливає з попередніх відомостей).

5. Чиїм органом є або якою організацією видається.

6. Основне призначення, політичний чи науковий напрям.

7. З якого часу виходить.

8. Коротка історична довідка – тоді, коли видання протягом своєї історії зазнавало суттєвих змін або проходило через особливо важливі етапи. Вказується, як відбивалась у виданні тематика, пов'язана з Україною, минулим і сучасним життям українського народу.

Редагування матеріалів

Варто окреслити лише найважливіші моменти, які постійно мають бути в полі зору автора на цьому етапі.

- робота над фактологічною сутністю статей (з'ясування застарілості інформації, нових положень, врахування нових джерел, що з'явилися друком у процесі підготовки матеріалу, перевірка дат, цифр, прізвищ та ініціалів);

- удосконалення змісту (популяризація викладу, вилучення повторів, малозрозумілих слів, уникнення зайвої деталізації);

- уніфікація тексту (принцип однакового підходу до скорочень, дат за старим чи новим стилем, написання великих і малих літер, аббревіатур, бібліографічного опису тощо);

- ретельна перевірка розробленої системи посилань, відсилань та покажчиків.

Остання позиція для довідкових видань має особливо принципове значення, оскільки допущена редактором через неуважність будь-яка неточність, двозначність або неповнота помітно знижує якість такого видання і згодом негативно може вплинути на репутацію видавництва в цілому.

Характерний приклад такої поспішності й непродуманості можна навести з інформаційно-довідковим каталогом "Книги України". Цим надзвичайно важливим для іміджу держави за кордоном виданням, започаткованим 2000 року Всеукраїнським благодійним фондом "Книги України" та Книжковою палатою України, було реалізовано мрію вітчизняних видавців і книгорозповсюджувачів представляти новинки книгодруку в давно поширеному за кордоном режимі "book in print", тобто книга напередодні її виходу в світ. Однак тільки через те, що на останньому етапі підготовки оригінал-макетів томів (а вийшло їх усього чотири) редакційною групою не було звірено систему посилань, відсилань і покажчиків, тут допущено цілий ряд прикрих помилок і недоглядів. Скажімо, не уніфіковано принцип зазначення в іменних покажчиках

авторів, упорядників і редакторів видань: в одних випадках упорядники зазначаються, в інших – ні, хоча їхні прізвища зазначаються в каталожних картках (особливо цим "грішить" другий випуск каталогу, третя частина, за 2002 рік). Позиція книги "Українська культура" (1523) подана чомусь без анотації. При прискіпливому вивченні всього каталогу цю анотацію віднаходимо... під каталожною карткою позиції 1570 – книги С. Ярмуса "На нашій, не своїй землі...: Україна очима канадського українця". Зрозуміло, що тут ця анотація не має ніякого відношення до назви самої книги. Такий ряд прикрих недоглядів можна продовжувати.

Тексти для навчальних видань

Це особливо складні тексти. Така складність обумовлюється як змістовою, так і структурною їх специфікою. З одного боку, тексти для навчальних видань виконують чи не найвідповідальніші функції: інформаційну, пізнавальну, виховну – вони мають безпосереднє відношення до формування в читача не лише базових знань, а й основних етичних норм, моральних засад особистості. З іншого – такі видання потребують складнішої внутрішньої конструкції, вибудова якої значною мірою залежить саме від умінь і навичок як автора, так і його майбутнього редактора.

Пристаючи до створення навчальних видань, авторів належить передусім розібратися в розмаїтті їх типології. Типологічний ряд кожного виду видань найкраще виокремлювати за адресністю читача (споживача) та характером інформації. Це дає змогу з'ясувати специфічні характеристики, які властиві тому чи іншому виданню найперше з точки зору методики редакторської підготовки.

У науці про видавничу справу та редагування існують різні підходи до формування типологічного ряду навчальних видань. Так, московські дослідники О. Гречіхін та Ю. Древе, взявши за основу функціональний аспект навчальних видань, розділяють їх на такі групи: програмні, теоретичні, попу-

лярні, методичні, інформаційні. Інші російські вчені (авторський колектив за редакцією С. Антонової) пропонують згрупувати навчальні видання за цільовим призначенням. За цією методикою сформовані чотири блоки: програмно-методичні, навчально-методичні, навчальні, допоміжні.

Ми ж, прагнучи зобразити типологію навчальних видань простішою і зрозумілішою для редактора-практика, спробуємо вибудувати її за місцем і поширеністю кожного з цих видів видань у редакційно-видавничій діяльності. Отож, навчальні видання поділяються на такі види:

- підручник;
- навчальний посібник;
- наочний посібник;
- курс лекцій;
- практикум;
- збірник вправ (або задач);
- хрестоматія;
- книга для читання.

Слід пам'ятати, що існують й інші види навчальних видань, які менш поширені у видавничій практиці:

- навчальний план;
- навчальна програма;
- методичні вказівки;
- методичні рекомендації.

Мала поширеність таких видань в оперативних планах діяльності видавництва пояснюється кількома причинами: мізерний обсяг (здебільшого брошури), обмежений наклад (від 50 до 300 примірників), службовий характер користування (необов'язковість вміщення вихідних відомостей), спрощеність художньо-технічного оформлення (шрифтове одноколірне вирішення). Як правило, така видавнича продукція твориться силами кафедр навчальних закладів, ними здебільшого розповсюджується серед студентів та бібліотек й істотно не впливає на тематику, зміст і характер навчальних видань.

Специфіку навчальних видань легко помітити, якщо порівнювати їх зміст і структуру, скажімо, з науковими чи науково-попу-

лярними. Для перших характерні:

- послідовність і строга системність подачі матеріалу (від простого до складнішого);
- доступність викладу, зорієнтована на вікові особливості та освітній рівень читача;
- чітка й детальна структурованість усіх складових змістової частини;
- відповідність змісту та проблематики затвердженій програмі;
- відібраний і перевірений практикою фактаж;
- відсутність полеміки;
- наявність блоків для самостійних завдань, контрольних запитань і вправ;
- регламентоване державними стандартами художньо-технічне та поліграфічне виконання.

Акценти, таким чином, робляться на навчальних, методичних і виховних аспектах пропонованої до друку праці.

Найпоширенішими видами цього ряду є підручник і навчальний посібник.

За новим українським держстандартом, підручником прийнято називати навчальне видання зі систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджено як таке. Натомість, навчальний посібник є своєрідним додатком до підручника. Призначення навчальних посібників – розширювати, доповнювати, поглиблювати знання, передбачені програмою нормативного курсу. Структура цього видання не така строга, як у підручнику. Оскільки часто навчальні посібники покликані висвітлювати актуальні проблеми, сучасні тенденції галузі чи маловивчені аспекти цілісного нормативного курсу, тут виправдані, до певної міри, і монографізм, і полемічність викладу. Навчальні посібники, в результаті значного доопрацювання і переробки авторами, нерідко "переростають" згодом у підручники з нових нормативних курсів.

Зовнішньою ознакою підручника чи навчального посібника є наявність грифа Міністерства освіти та науки (або іншого

міністерства, в компетенції якого перебуває підготовка спеціалістів відповідного профілю – медичного, культурологічного тощо) про затвердження видання як підручника чи навчального посібника. Гриф розміщують на титульній сторінці після назви видання, а на звороті титулу зазначається номер і дата рішення відповідного міністерства.

Авторові слід також пам'ятати, що існує спеціальний порядок надання навчальній літературі спеціальних грифів, а також вимоги до видавництва, які самостійно готують оригінал майбутнього видання та всі необхідні документи для подання на отримання грифа.

Загальна методика написання

Навчитися розрізняти специфіку різних видів навчальних видань перед початком їх створення вкрай необхідно. Адже структурно-змістові особливості, скажімо, підручника зовсім відмінні від хрестоматії чи практикуму. Водночас один і той же вид видання нерідко потребує зовсім інших редакторських прийомів під час редагування залежно від адресного призначення. З цієї причини не можна сліпо застосовувати одні й ті ж прийоми, скажімо, до підготовки підручника для першокласника, десятикласника і студента-старшокурсника.

Проте, незважаючи на специфіку різних видів навчальних видань, практика видавничої справи виробила загальну методику роботи над підготовкою їх до друку. Способи застосування цієї методики під час роботи над оригіналом доцільно розглядати в такій послідовності:

- а) структурування змістової частини;
- б) забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту;
- в) забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу;

Коротко розглянемо кожну з означених тез.

Структурування змістової частини

Найперше важливо виробити таку структуру видання, яка б відповідала типовій схемі навчального видання: зміст, вступ

(або передмова), основний текст, інформаційно-пошуковий текст.

Зміст. На відміну від радянської практики видавничої справи, зміст у навчальному виданні доцільно розміщувати на його початку, відразу після звороту титульної сторінки. Це відразу орієнтує читача і в загальній проблематиці видання, і в пошуку потрібної теми. До речі, цей елемент у закордонних виданнях завжди вміщується на початку. Заголовки змісту мають точно відтворювати такі ж заголовки, подані в тексті. Не належать до змісту лише заголовки, набрані впідбір тексту. Заголовки змісту не можна редагувати, скорочувати чи подавати в аббревіатурі, якщо це не зроблено в основному тексті.

Вступ, або передмова, є обов'язковим для навчального видання. Тут зазначається його актуальність, місце курсу серед інших дисциплін; формулюються основні завдання, що ставляться перед тими, хто вивчатиме предмет; подаються поради щодо самостійного опрацювання підручника.

Основний текст. На цьому етапі робота над текстом полягає в чіткому і рівномірному розділенні його структурних елементів згідно з обраною автором системою рубрикації. Скажімо, може бути така послідовність рубрикації: частина, розділ, параграф, "ліхтарик". Якщо головним структурним елементом підручника обрано розділ, то в цілому зміст його має бути певною сходинкою для школяра чи студента в оволодінні матеріалом усієї книги й охоплювати завершений об'єкт вивчення.

Відпрацювавши за визначеною схемою перший розділ, важливо витримати таке підпорядкування тексту (і в приблизно такій пропорції за обсягом) в усіх наступних розділах майбутнього видання.

У видавничій практиці існує класичний і сучасний варіанти оформлення тексту в межах певної структурної одиниці. Проілюструємо це на конкретному прикладі. Для розгляду візьмемо редакторське відпрацювання (класичний варіант) одного

розділу підручника "Історія видавничої справи" (К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.):

Тема 1. Історичні витоки видавничої справи в світі (від II тисячоліття до н. е.)

§1. Попередники сучасних видань.

Виникнення письма й алфавіту як предтеча книгописання.

Первинний видавничий матеріал.

Форми книг.

§ 2. Ранні осередки рукописної книги:

Ассирія,

Єгипет,

Китай,

Індія,

Палестина та Ізраїль,

Греція і Рим.

§ 3. Роль рукописного книготворення в суспільному поступі.

Причини поширення рукописання.

Становлення книгозбірень.

Книга в долях Горація та Овідія.

Вимоги до переписувачів книг.

У випадку, коли б редактором був обраний сучасний варіант відпрацювання структури розділу, він мав би такий вигляд:

I. Історичні витоки видавничої справи в світі (від II тисячоліття до н. е.)

1. Попередники сучасних видань.

1.1. Виникнення письма й алфавіту як предтеча книг описання

1.2. Первинний видавничий матеріал

1.3. Форми книг

2. Ранні осередки рукописної книги

2.1. Ассирія

2.2. Єгипет

2.3. Китай

2.4. Індія

2.5. Палестина та Ізраїль

2.6. Греція і Рим

3. Роль рукописного книготворення в суспільному поступі

3.1. Причини поширення рукописання

3.2. Становлення книгозбірень

3.3. Книга в долях Горація та Овідія

3.4. Вимоги до переписувачів книг.

На запитання: який варіант кращий, од-

нозначної відповіді бути не може. Обидва мають право на існування. Все залежить від побажання автора, смаків редактора, виробленого в кожному видавництві власного стилю представлення тексту.

Тут ми не торкаємося технічного боку редагування цього фрагмента тексту. Взаємозв'язок і підпорядкованість заголовків у межах одного розділу можна зримо відтворити за допомогою застосування різних розмірів шрифтів, їх жирності, а також курсиву, розрядки тощо.

Інформаційно-пошуковий текст. Йдеться про добре продуману систему показчиків та додатків, наявність яких свідчить про високий методичний рівень підготовки навчального видання.

Бажаними в підручнику є іменний, предметний, географічний показники, глосарій, список умовних скорочень. Ці структурні підрозділи видання створюються, як правило, після останньої верстки, оскільки вони остаточно "прив'язуються" до конкретних сторінок. Незалежно від того, хто виконує цю чорнову, але вкрай потрібну роботу, — автор чи редактор — за достовірність показчиків несе відповідальність редактор видання. Будь-які зміни в тексті підручника після завершення формування показчиків (скорочення, додавання, правки, що неминуче призводить до зміни пагінації сторінок) становлять загрозу їхньої правдивості. Про це автор постійно має пам'ятати на останніх стадіях доведення оригіналу до кондиції.

Забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту

Працюючи над текстом, автор має пам'ятати про найважливіші завдання конкретного навчального видання: по-перше, дати учневі (студентові) певну систему знань; по-друге, допомогти йому легко засвоїти нормативну дисципліну; по-третє, активізувати творчий потенціал; по-четверте, сприяти формуванню особистісних начал.

Виконанню цих завдань має підпорядковуватись відпрацьований належним чином навчально-методичний рівень тексту. Досягнути його не можна, не опираючись на

такі критерії, як системність викладу, науковість, цілісність, повнота, логічність, доступність.

Тут, як і у випадку з підготовкою енциклопедичних чи довідкових видань, важливо відпрацювати в усіх розділах і параграфах єдиний стиль представлення тексту. Особливо це стосується введення в текст і використання термінів та понять, визначення контрольних запитань і завдань, постановки проблем та розгортання міркувань довкола них, наявності сюжетного розвитку розповіді, формулювання висновків.

Так, подвоєну увагу мають викликати терміни і поняття, які вводяться до того чи іншого параграфа майбутнього видання. Чи не несе в собі даний термін двозначність (а то й багатозначність), яка форма визначення терміна (скорочена чи повна) використана, чи доцільно в одному параграфі вводити таку кількість термінів? — ось запитання, які не просто має поставити перед собою автор, а й дати на них однозначну відповідь.

Визначенням переліку контрольних запитань і завдань має завершуватися кожна тема (розділ, частина) навчального видання. Функції цього структурного елементу видання досить вагомим і відповідальним. Пошук відповідей на поставлені запитання чи виконання завдань спонукають учня (студента) до уважного прочитання теми, виділення в ній головного, вироблення звички самоконтролю, формують навички самостійного мислення, пошуку й читання додаткової літератури.

Уважний аналіз у випущених різними видавництвами навчальних видань цих своєрідних розділів, які нерідко називаються "Запитання і завдання для самоконтролю" і виділяються відмінними від основного тексту шрифтом та шириною набору шпальти, дає підстави робити висновки про неоднакове ставлення авторів та редакторів до цього важливого елементу внутрішньої частини видання. Прикладом легковаження обох сторін можна вважати вибір після кожної теми однотипної форми запитань, яка передбачає всього лиш за-

пам'ятовування прочитаного матеріалу: які, коли, скільки, хто? Натомість правильно роблять ті автори, які розбавляють запитання й завдання складнішими формами, що спонукають того, хто вивчає дисципліну, застосовувати складніші мисленнєві та практичні дії, а отже, глибше й повніше розуміти проблему, залучати більшу кількість самостійно опрацьованих джерел. Йдеться про постановку запитань і завдань у форматах: чому, як, назвіть характерні тенденції, дайте порівняльну характеристику, аргументуйте тезу..., ваша думка з приводу... тощо.

Забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу

Не вдаючись до детальної характеристики типологічного ряду ілюстративного матеріалу, лише наголосимо, що в навчальних виданнях найпоширенішими є такі види ілюстрацій: репродукції, малюнки, фотографії, карти, діаграми, схеми, таблиці, графіки, рисунки.

Функції, які виконують ілюстрації в навчальному виданні, — найрізноманітніші. З-поміж найголовніших варто виділити наочну, доповнювальну, поглиблювальну, пояснювальну, виховну, естетичну.

Про кількість і характер ілюстрацій у майбутньому виданні слід вести мову ще на підготовчому етапі редакційно-видавничого процесу. Робота на цьому етапі полягає в такому:

1. Визначення критеріїв відбору ілюстративного матеріалу.

Залежно від адресного призначення видання визначається концепція зображального ряду: в підручниках для початкових і частково для середніх класів домінувати будуть образні малюнки, зображення предметів, виконані в кольорі. У підручниках з літератури й історії доцільно використовувати портрети авторів і героїв, репродукції відомих художників. Для вузівських підручників більше властивий комбінований підхід до подачі ілюстративного матеріалу. В них домінуватимуть схеми, таблиці, графіки.

2. Визначення місця розташування ілюстрацій по тексту.

Важливо, аби ілюстрації були максимально "прив'язані" до тексту. Ця вимога є абсолютною для шкільних підручників. Тут картинка і пояснювальне слово чи фраза мають однозначно збігатися. Для вузівських підручників ця вимога є бажаною. Нерідко видавці, аби не мати мороки з різноформатним ілюстративним рядом по тексту, вміщують його окремими блоками (чи аркушами) в середині або наприкінці книги. Такий підхід може бути виправданим тоді, коли подані ілюстрації доповнюють суть викладеного матеріалу. У випадках же, коли фотографії конкретизують, поглиблюють розповідь, їхнє місце безперечно повинно бути саме на тих сторінках тексту.

Окремої уваги заслуговує редагування текстівки. Вони мають бути лаконічними, конкретними і точними. Кінець останнього речення текстівки, як і автономного від тексту заголовка чи підзаголовка, не виділяється крапкою.

1. Бородин В. Про основні вимоги підготовки й видання Шевченківської енциклопедії // Слово і час. — 1994. — № 3. — С. 6–10.

2. Винокуров Д. Методика подготовки отраслевой энциклопедии. — М., 1968. — 120 с.

3. Гречихин А., Древис Ю. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация: Учебно-методич. пос. — М.: Логос, 2000. — 254 с.

4. Книга для авторов: Как создать и издать книгу лучше, быстрее, дешевле / Ред.-сост. О. Слуцкий. — М.: Изд. дом "Дашков и К.", 2001. — 384 с.

5. Різун В. Літературне редагування. — К.: Либідь, 1996. — 240 с.

6. Тимошик М. Видавнича справа та редагування. — К.: Наша культура і наука — Ін-Юре, 2004. — 224 с.

7. Черниш Н. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. — Л.: Фенікс, 1998. — 92 с.

О. М. Дзвінчук,
асп.
УДК 070.091.71.

Календарі "Українського Голосу": історія створення, структурно-жанрові особливості, тематика

Досліджуються календарі одного з найстаріших канадських українськомовних часописів "Українського Голосу". Простежується вплив календарів на формування світоглядних позицій представників української діаспори в Канаді.

"The calendars" of one of the oldest Ukrainian Canadian periodical "Ukrainskyi Holos" is investigated. The author shows how "The calendars" influenced on prouss of formation of the outlook of Ukrainian Diaspora in Canada.

Історія преси є історією народу. Слушно зауважує Ю. Тернопільський: "Стежити за історичним розвитком преси це так, як стежити за життям народу. В історії української преси, як в дзеркалі, відбиваються всі перипетії нашого національного життя на всіх етнографічних територіях і в головних зосередженнях еміграції" [6].

Важливим джерелом історії життя українських емігрантів у Канаді є "Календарі "Українського Голосу", що виходили щорічно в Вінніпезі.

Актуальність теми полягає в тому, що календарно-пресові видання Канади практично не простудійовані науковцями України та закордоння. М. Тимошик, досліджуючи українсько-канадські видання, зазначає: "Найпопулярніші й практично не досліджені сьогодні – "Поселенець", "Українська родина", "Календар "Канадійського фермера" (з 1917 р.), "Календар "Українського Голосу" (з 1914 р.), "Календар-альманах "Нового шляху" (з 1931 р.)" [7]. Частково висвітлює це питання канадський вчений М. Марунчак у праці "Студії до історії українців Канади".

Поява календарів у Канаді була продовженням традиції українського пресового друку. В Україні, згідно з науковою літературою, календарі як популярні книги були поширені з XVII століття переважно в Західній Україні, що виникли з первісного додатку до богослужбових книг – місяцеслова. Українські календарі видавалися спочатку неперіодично ("Місяцеслов" у Львові, "Перемишлянин" у Перемишлі, "Поздравленіє Русинів", Закарпаття).

Перші такі видання пов'язані зі Львівським Ставропігійським інститутом, що видав у 1864 році "Временник", з "Обществом св. Василя Великого" Ужгород – у 1867 році "Місяцеслов", "Руською Бесідою" Чернівці – у 1873 році "Місяцеслов Буковинсько-Руській". Назву "календар" вперше ввело Львівське товариство "Просвіта", видаючи "Календар Народний на рік звичайний 1870". З цього часу календарі були поширені по всій території України, а також за її межами серед емігрантів.

У Канаді перший календар з'явився 1909 року під назвою "Поселенець". Причини

друку "Календарів "Українського Голосу" знаходимо в цьому ж часописі. "Тому, що сего року (1914. – О. Д.) старокраєві календарі здаєсь не прийдуть, а ми знаємо, як наш народ відчуває потребу доброго календаря, постановили ми видати сего року календар "Українського Голосу" [8].

Отже, через вибух першої світової війни так звані "старокраєві календарні видання" не потрапляли до українців Канади, що стало поштовхом до друку власної продукції. Так, часопис "Український Голос" видав свій перший календар у 1914 році під назвою "Ілюстрований Народний Календар "Українського Голосу" на звичайний рік 1915". Обсяг цього пресового видання становив 256 сторінок великого формату, мав типову для календарів-альманахів структуру: календаріум, альманахова частина, розділ оголошень. На першій сторінці "Календаря "Українського Голосу" був портрет Т. Шевченка та звернення редакції до читачів; крім звичайних календарних даних, уміщено дати релігійних та державних свят, метеорологічний прогноз на рік, а поряд були чисті листки для нотаток. Зміст насичений різноманітною інформацією: художні твори класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, О. Стороженка, В. Самійленка, Г. Хоткевича, С. Руданського, а також праця "початківця пера" А. Новака; низка статей наукового та господарського плану, де охоплено тогочасні історичні події в Україні та світі, зображено піонерське життя в Канаді, подано перелік деяких українських товариств у Вінніпезі, звіти з їхньої діяльності; анекдоти та гуморески.

Важливою у текстуальному комплексі деталлю була щоденна обов'язкова ілюстрація, що пропонувалася читачам як супровід до основного тексту та підсилювач візуального сприйняття. Тому перший "Календар "Українського Голосу" був щедро ілюстрованим і коштував 50 центів.

Що стосується номінування календарів, то на перших порах воно видозмінювалося: "Календар "Українського Голосу" на 1917 рік називався "Дніпро", на 1918 – "Київ", на 1920 – "Ілюстрований Народний Календар",

на 1921 і 1922 роки – "Календар Гарасима Чорнохліба". Починаючи з 1923 року, всі наступні видання мали назву "Календар "Українського Голосу", а з 60-х років – "Календар – Альманах "Українського Голосу". Кількість сторінок у цих виданнях не була сталою, але завжди становила більше сотні.

Інтелектуальний рівень, інформативна насиченість матеріалів були різними, оскільки календарі призначалися для широкого загалу читачів. Зміст альманахової частини становили різножанрові твори: статті, нариси, спогади, розвідки, біографічні матеріали, листи, оповідання, уривки з романів та повістей, новели, фейлетони, гуморески, вірші тощо.

Тематика "Календарів "Українського Голосу" змінювалася відповідно до часових вимог та попиту читача. На основі аналізу публікацій "Календарів "Українського Голосу" у тематичній палітрі можна виділити такі групи:

1. Фольклорні твори: *колядки* – "Дивная новина", "Що то за предиво!", "Старовинна колядка" та ін.; *веснянки* – "Гаївки", "Ягільки" та ін.; *коломийки* – "Ой кувала зозуличка", "Ой на горі на високій", "За Василем туди сюди" та ін.; *легенди та перекази* – "Дещо про пана Каньовського", "Премудрий Соломон", "Як циган вчив собаку говорити", "Чому фіалка так гарно пахне", "Хлопець і султан", "Що там шляхта робить" та ін.; *прислів'я та приказки* – "Відвага кайдани ломить", "Любиш у гостях бувати – люби гостей приймати", "Кого не в силі побити слово тому і палка не допоможе", "Дав би Бог здоров'я, а щастя знайдеться", "Розлучені подружжя пхають дітей на роздоріжжя", "Учений, що не переводить в діло своєї ученості, подібний до чоловіка, котрий орав би, але відтак не сів" та ін.; *анекдоти* – "Обережність", "Її нема дома", "До обох подібний" та ін. Домінуюче місце серед публікацій усної народної творчості посідають прислів'я та приказки, а також анекдоти.

2. Літературні твори. *Поезія: лірика* – *громадянська* – Бундзяк Ю. "День слави"; Вільшан М. "Листопад"; Воробкевич С. "Рідна

мова"; Грабович І. "Я чув плач"; Грабовський П. "Уперед"; Данильчук І. "Пісня орача"; Костомаров М. "Брат з сестрою"; Кобилянський В. "Народе мій"; Кравченко У. "Під Крутами"; Лисянський Б. "Україні"; Невестюк Ф. "Вірте"; Олесь О. "Воля України"; Орлюк С. "Четвертий універсал"; Писанин Д. "Наша Україна"; Самійленко В. "Українська мова"; Франко І. "Моя любов до України"; Чернецький С. "День 29-го березня 1864"; Шевченко Т. "Холодний Я"; Шкрумеляк Ю. "Привіт "Просвіті" та ін.; *пейзажна* – Вороний М. "До моря"; Глібов Л. "На Новий рік"; Грабовський П. "До соловейка"; Купчинський Р. "Листопад"; Лепкий Б. "Сон"; Матвіїв-Мельник М. "Осінь"; Олесь О. "З гуцульських гір"; Орест М. "Прибрався ліс в зелену митру"; Рильський М. "Жайворонок"; Степанович О. "Осінь настає"; Франко І. "Земля моя"; Філянський М. "І знов весна"; Щербина Н. "Осінь" та ін.; *інтимна* – Верховинець Д. "Вінок на могилі"; Віденко В. "Україна"; Підгірянка М. "Співанки"; Романова О. "Літня ніч"; Свідзинський В. "Я пам'ятаю на дощі"; Славутич Я. "Я зустрів тебе у блакитнім гаю"; Тулевітрів В. "Моя любов"; Леся Українка "Мій шлях"; Шевченко Т. "Сонце заходить" та ін.; *філософська* – Маковей О. "Молитва в полі"; Олесь О. "Три менти"; Рильський М. "Чумаки"; Федькович Ю. "Пригадки на Новий рік"; Шевченко Т. "Розрита могила", "Сирітка"; Шекспір У. "Коли твоє чоло за сорок зим" та ін. Фокусуючи семантику поетичних творів, помічено, що чітко переважають у кількісному плані твори громадянської лірики. *Проза: байки* – Бабрій В. "Миша і бик"; Глібов Л. "Старець" ("У щастю треба мати міру"); Леонардо да Вінчі "Метелик і каганець", "Яструб і качка"; Руданський С. "Треба всюди приятеля", "Пекельна смола"; Федр "Віслюк і завойовники", "Бджола і Муха" та ін.; *оповідання* – Брицький Д. "Але як буде зле, то на твою душу"; Вовчок Марко. "Сон"; Волиняк П. "В Тайзі"; Гануляк Г. "Петрів Великдень"; Гуцало Є. "Олянка"; Маковей О. "Як вона ще дівкою була"; Маркович Д. "Замах на вбивство жінки"; Мартович Л. "Іван Рило"; Не-

чуй-Левицький І. "Баба Параска і баба Палажка"; Поліщук К. "Палієва шабля"; Стороженко О. "Суджена"; Франко І. "Історія моєї січкарні"; Чайковський А. "Христос Воскрес"; Черешня І. "Ярмарок у М'ясківці"; Чорнохліб В. "Значіння жонатого чоловіка"; Шкрумеляк Ю. "Пригода в селі Білокурах"; *новели* – Галіцький М. "Що кум Остап говорив на весіллі"; Горицвіт О. "Два горобці"; Лафонтен "Дроворуб і меркур"; Макогон Д. "Подвійна кара"; Маковей О. "Свідок"; Русальський В. "Ніч"; Стефаник В. "Камінний хрест"; Чорнохліб Г. "Наш і ваш чоловік"; уривки з *повістей та романів* – Винниченко В. "Слово за тобою, Сталіне"; Шевчук В. "Весілля" ("Набережна 12"); Шевченко Т. "Княгиня", Гончар О. "Збита роса" (уривок з роману "Собор") та ін. Переважають оповідання.

3. Літературознавчі твори: *критика* – Білецький Л. "Чар Шевченкової творчості"; Боднарчук І. "У дорогу до Стефаника"; К. П. "Як Шевченко вертався із заслання", "Євшан-зілля"; Когуська Н. "Уляна Кравченко – велика українська поетка"; Мандрика М. "До 110-х роковин смерті Т. Шевченка", "З моїх спогадів про О. Олеся і його добу"; Славутич Яр "Поезія Михайла Ореста"; Стещенко О. "Фрагменти зі спогадів про Леся Українку"; Чинченко І. "Творчість поета-байкаря Євгена Гребінки"; Ш. Д. "Шевченко і Драгоманів"; *історико-біографічна література* – Гай-Головко О. "Думка" (у роковини смерті Т. Шевченка); Дорошко П. "Будиночок над Случчю"; Косташук В. "Різдво у Василя Стефаника"; Мандрила М. "Утрачений рай", "Варвара", "Шевченко"; Мак-Доналд "Тарас Шевченко"; Стефаник К. "Син про батька"; Леся Українка "На роковини Шевченка"; Шевченко Т. "Чернець"; Шевчук В. "Сіть сьома" (уривок з роману "Григорій Сковорода").

4. Твори етнографічного характеру: *народні звичаї* – "Українські святочні звичаї", "Звичаї Різдвяних свят", "Різдвяні звичаї на Підляшшю", "Звичаї при столі" – авторів не вказано; Ковалевська Н. "Як повстали привітальні звичаї"; *народна медицина* – "Перша поміч в наглих випадках" (утоплен-

ня, отруєння, обмороження, втрата свідомості тощо); "Поради для збереження здоров'я" (безсоння, кровотеча); "Мед як лік", "Вітаміни чистять кров" – авторів не вказано, оскільки висвітлюються знання, що формувалися, передавалися колективом, зберігалися у скарбниці народних знань; *кухня* – П.К. "Історія бараболі"; І.Р. "Молоко, масло, сир"; Стечишин С. "Кухонні і домашні справи", "Начинка для м'яса", "Смачна печінка"; *декоративно-прикладне мистецтво* – Стечишин С. "Як писати писанки", "Українські народні вишивки", "Бережимо народні надбання"; *домашнє господарство* – Боровський М. "Як урядити й озеленити ферму, щоб це було і корисно, і приємно"; Кондра П. "Способи плекання індиків"; Новак А. "Садівництво в степових провінціях", "Огнетривала, тепла, вигідна і не коштовна хата"; Романенко А. "Праця в фермерстві та її значення в життю людства".

5. Твори громадсько-організаційного життя українців у Канаді: Господин А. "Огляд просвітніх товариств у Канаді"; Когуська Н. "Союз українок Канади", "Перший курс української школи в Саскатуні"; Качор А. "Народини кредитової кооперації в Канаді й Україні"; Рудевський І. "Праця, що перед нами"; Рудницький Я. "Видавнича діяльність Української Вільної Академії Наук"; Р.П.С. "Розвій поштової системи"; Савчук С. "П'ятдесятиріччя української Греко-Православної церкви в Канаді".

6. Огляд світових подій та явищ: Боровський М. "Мандрівничий сад в Сибірі"; Волинець С. "Сторіччя українського Галицького театру"; Дубровський І. "Асканія Нова"; К.П. "Київ – мати руських городів", "Західні столиці українських князів"; Мартиновський Д. "Характер англійських установ й головні риси державного, громадського, церковного й товариського життя", "Англійські катедри"; С.В. "Список місцевостей, де живить українці в Румунії, Словаччині і Югославії" тощо.

7. Крилаті вислови, у календарі їх названо "золоті думки", "золоті зернятка" – це цитати

таких мудреців світу, як Альквін, Бучинський Д., Бертон Р., Горацій, Евріпід, Єфремов С., Лафонтен, Мірабо, Монтано, Моруа Л., Моріак Ф., Сааді, Сальванескі М., Скотт В., Тис Ю., Шоу Б., Цезар Ю. та ін.

З'являлися календарі, тематика яких об'єднана в один великий чи кілька малих блоків під назвою "Ювілейний календар", що можна найменувати календарем-присягою. Так, наприклад, "Календар..." на 1968 рік присвячено 100-річчю "Просвіти", 50-річчю акта 22 січня, 50-річчю листопадового зриву, 50-річчю УГПЦ в Канаді; на 1971 рік – 100-річчю від дня народження Лесі Українки, Василя Стефаника, Миколи Вороного, Леся Мартовича та ін.

Особливий календар на 1961 рік був присвячений вшануванню сотої річниці від дня смерті Тараса Шевченка: "Хай же цей Шевченківський Календар-Альманах буде нашим скромним вінком, що його складаємо у стіп великого і незабутнього українського генія. Хай він поглиблює далі його культ серед нашого народу" [10]. У "Календарі..." вміщено 12 творів Тараса Шевченка та 9 історико-біографічних розвідок про нього. Художньою довершеністю, авторською майстерністю відзначаються праці С. Волинця "Шевченко як художник", "Жіночі постаті в життю Шевченка", П. Маценка "Шевченко в українській музиці".

Завдання редакції щодо цього "Календаря..." – "всесторонньо насвітлити постать великого поета, художника і людини" – гідно виконане.

Рівень якості "Календарів "Українського Голосу" можна визначити за допомогою автури, що вміщувала в них свої праці: Л. Білецький, Д. Дорошенко, Яр Славутич, Я. Рудницький, Ю. Мулик-Луцик, М. Марунчак та ін.

Поява першого "Календаря "Українського Голосу" стала важливою віхою в історії українсько-канадської преси. Адміністрація часопису "Український Голос" зрозуміла важливість видань календарного типу, що дають зразки художніх творів української та

світової літератури, охоплюють історію життя українських емігрантів у Канаді та за її межами, висвітлюють питання життя в Україні. За перше п'ятдесятиліття видано 40 календарів. Ольга Войценко зазначає: "Український Голос" в міру своїх сил, гідно і почесно виконав свої завдання й обов'язки супроти української спільноти в Канаді і в цьому аспекті" [1].

Таким чином, значення "Календарів "Українського Голосу" для української спільноти Канади полягає в тому, що вони:

- сприяли поширенню української літературної мови;
- залучали велику кількість читачів до опрацювання художніх, науково-популярних творів;
- виявляли творчі здібності серед молоді;
- піклувалися про консолідацію української етноменшини на теренах Канади.

1. Войценко О. До початків українського видавничого руху в Канаді // Календар "Ук-

раїнського Голосу". – Вінніпег, 1960. – С. 77–89.

2. Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1959. – С. 922–923.

3. Історія "Українського Голосу" в біографіях його основоположників і будівничих. – Вінніпег, 1995. – 112 с.

4. Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997. – С. 332.

5. Марунчак М. Студії до історії українців в Канаді: У 5 т. – К., 1968–1969. – Т. 3. – 284 с.

6. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. – Джерсі-Сіті, 1978. – С. 13.

7. Тимошик М. Українське друкарство в Канаді: Історія та сьогодення // Друкарство. – 2001. – № 4. – С. 18–23.

8. Український Голос. – 1914. – 23 верес.

9. Фігуз-Ралько А. Українська Канада. – Київ; Вінніпег, 2001. – 139 с.

10. Ювілейний календар-альманах "Українського Голосу" на 1961 рік. – Вінніпег, 1961. – С. 4.

Україна-НАТО: новий етап співробітництва очима журналістів

У дослідженні аналізується роль та місце українських і закордонних ЗМІ в складному процесі руху України до євроатлантичної інтеграції.

Research reflects a role and a place of domestic and foreign mass media in complex process of promotion of Ukraine into the euroatlantic integration.

На сучасному етапі розвитку співпраці Україна – НАТО важливого значення набуває те, як змінюється характер колективної безпеки у світі. У цьому контексті Україна розглядає НАТО як оплот миру на євроатлантичному просторі.

У рамках розвідки автор прагне зосередитися на тому, як преса подавала становлення нової політики НАТО щодо України в період Празького саміту та після нього. Послідовне вивчення історії співробітництва України з НАТО сприятиме подальшому вдосконаленню роботи українських журналістів при висвітленні зовнішньополітичних подій. Мета даної статті полягає у встановленні характеру висвітлення співпраці Україна – НАТО в період між двома самітами. Завданням статті є огляд публікацій в українських виданнях у період з березня 2002 року до січня 2003 року.

Проблематика цієї статті ґрунтується на окремих дослідженнях, що стосуються взаємодії української журналістики із зовнішньополітичними процесами, з програмою кафедри міжнародної журналістики "Українська журналістика в контексті світової". Слід зауважити, що значний внесок у вивчення спектра цих проблем зроблено у наукових дослідженнях М. Житарюка, Й. Люся, В. Шкляра, О. Гриценко.

Так, у статті професора В. Шкляра "Мас-медіа і зовнішньополітичні процеси" міститься аналіз особливостей висвітлення українськими ЗМІ зусиль України на шляху євроінтеграції.

Він, зокрема, виділяє чотири найважливіші особливості: "Перша. ЗМІ було (особливо на першому етапі) і є дуже мало. Друга. Газета "Урядовий кур'єр", державні канали національного радіомовлення і телебачення свідомо обмежуються хронікою подій... Третя. Працівники українських ЗМІ мало працюють над якістю своїх друкованих матеріалів і ефірних передач, аби привабити аудиторію і відволікти її від розваг... Четверта особливість полягає в тому, що ті українські мас-медіа, котрі оголошують себе незалежними і порівняно цікаво висвітлюють міжнародну проблематику, дуже часто справжній аналіз подій підміняють сурогатними аналізами і прогнозуванням" [1, 42].

Підтвердження цих тезово означених особливостей знаходимо в низці українських ЗМІ. У публікаціях газет "Україна молода", "День", "Молодь України", "Власть и политика", "Урядовий кур'єр", інтернет-видань, у програмах телеканалу "Інтер" журналісти намагалися хронологічно висвітлювати формування нової політики НАТО щодо України. Зрозуміло, що при цьому кожне видання до-

тримувалося притаманного йому літературного рівня подачі та характерних акцентів.

Порівняльний аналіз публікацій, телепрограм і телекоментарів у різних українських ЗМІ дає підстави стверджувати, що всі автори були майже одностайної думки, що шлях України до Європи чи її рух до Євразії – це два протилежні політичні спрямування. І від того, який з них вирішать обрати в Україні, залежатиме розстановка сил у Європі нинішній та майбутній.

Варто звернутися до хронології подій.

Березень 2002 року – конференція щодо відносин України з Альянсом, яка відбулася в Берліні. Травень – засідання Комісії Україна – НАТО в Рейк'явіку. Липень – візит в Україну делегації НАТО на чолі з Генеральним секретарем організації Дж. Робертсоном. І нарешті – листопадовий саміт у Празі.

Міністр закордонних справ А. Зленко, за результатами засідання Комісії Україна – НАТО в Ісландії, сказав у інтерв'ю телеканалові "Інтер", що українська делегація виконувала роль "криголама", який рухається в напрямку НАТО, – йдеться, звичайно, про повноцінну євроатлантичну інтеграцію нашої держави... Наші партнери цей крок вітають" [2].

Рада національної безпеки і оборони України 23 травня ухвалила нову стратегію України щодо НАТО. 8 липня Президент України відповідно до статті 107 Конституції України своїм указом увів у дію рішення РНБОУ "Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору (НАТО)".

Характеризуючи цей документ, газета "Урядовий кур'єр" писала, що "спрямування політики України на повномасштабну інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури викликане необхідністю рахуватися з існуючими об'єктивними реаліями європейської та світової політики, продиктоване національними інтересами України" [3].

У липні 2002 року Дж. Робертсон приїхав в Україну із заявою, що "НАТО готове йти на зустріч Україні настільки далеко, наскільки для цього буде готова сама Україна".

Оптимістичними можна назвати публікації на цю тему в газетах "День", "Голос України". Журналісти розставляли акценти на необхідності реформувати армію, економічному зростанні держави, демократизації суспільства. Міністр закордонних справ у спілкуванні з пресою воліє "не називати часових рамок вступу України в НАТО".

В ексклюзивному інтерв'ю для газети "Власть и политика" Генеральний секретар Альянсу після липневої зустрічі в Києві на запитання: чого конкретно може чекати Україна від листопадового саміту НАТО в Празі, сказав: "Багато в чому відповідь на це запитання залежить від самої України... Українська сторона висловила свою прихильність продовжувати політичні, економічні і військові реформи в країні. Зі свого боку, Північноатлантичний альянс готовий підняти відносини з Україною на новий, вищий рівень" [4].

Очікування Празького саміту та підготовка до нього мали несподіваний поворот. Міжнародний скандал, що розгорівся через звинувачення світової спільноти щодо ніби-то поставлених українських "Кольчуг" до Іраку відчутно вплинув на формування його програми.

Про рішення Північноатлантичної Ради НАТО з приводу цього детально повідомили "Дзеркало тижня", інтернет-видання, а також коротко кілька телеканалів та інформаційних агентств. "Листопадовий захід у столиці Чехії для нашої країни, якщо вона взагалі братиме в ньому участь, може обмежитися засіданням Комісії Україна – НАТО лише на рівні міністрів закордонних справ" [5].

"В суботу, 16 листопада, РНБОУ прийняла рішення про участь Л. Кучми в Раді євроатлантичного партнерства в рамках саміту, а міністра закордонних справ А. Зленка – в комісії Україна – НАТО", – повідомило електронне видання "Korrespondent.net" [6].

21–22 листопада 2002 року відбувся саміт у Празі. Було розглянуто такі питання: приєднання нових членів, політика "відкритих дверей", вдосконалення потенціалу, сили НАТО швидкого реагування, нова військова

командна структура, заходи, спрямовані на боротьбу з новими загрозами, нові партнерські відносини.

Загальну характеристику цих зборів знаходимо у матеріалах Центру інформації та документації НАТО в Україні. "Це був саміт трансформації, покликаний "озброїти" НАТО такою політикою, структурами та потенціалом, які забезпечили б його спроможність протистояти новим викликам у галузі безпеки, що властиві XXI століттю, таким як тероризм" [7, 8].

У рамках Празького саміту відбулися засідання на найвищому рівні Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), Комісії Україна – НАТО на рівні міністрів закордонних справ (КУН).

За підсумками засідання цієї Комісії були прийняті "План дій Україна – НАТО" і "Цільовий план Україна – НАТО на 2003 рік".

Торкаючись означеної теми, журналісти, які йдуть у річницю європейських традицій висвітлення актуальних подій, показали реальний світ без фальшування проблем, що виникли у стосунках України і НАТО.

Публікації окремих провідних українських ЗМІ були зосереджені на тому, що держава не проти розширення Альянсу. Вона також зацікавлена у тісному співробітництві, хоча й не поспішає подавати заявку на вступ до цієї організації.

Натомість італійські ЗМІ розглядали Празький саміт у площині європейської політики загалом і геополітики США зокрема. "Для європейців НАТО має підтверджувати зв'язок безпеки між США і Старим Континентом. Тим часом, як для Вашингтона НАТО втратило цю роль з огляду на те, що в Європі жодної загрози більше немає. Втрачену роль НАТО зможе довести своєю необхідністю і доброю осначеністю в планетарній війні з тероризмом", – пише кореспондент італійської газети "Кор'єре делла sera" Франко Вентуріні у статті "Празький саміт, НАТО і Європа" [8, 110-111].

Польська преса надає значення змінам світового порядку після розширення НАТО.

При цьому охоче цитує Зб. Бжезінського про те, що наслідком розширення Пакту буде міцніше становище США в Європі й стабілізація Центральної частини континенту. На думку професора Бжезінського, "базовими державами для безпеки Європи є Франція, Німеччина, Польща та Україна, яка після здійснення внутрішніх реформ може також стати членом НАТО" [9, 285].

Українська преса часто підкреслює роль адвокатських послуг керівників Польської держави щодо українських намагань брати участь у європейських структурах.

На думку автора, якби вітчизняні журналісти були ширше ознайомлені з публікаціями у польських газетах на цю тему, то вони б зрозуміли, що йдеться лише про інтереси Польщі, яка бачить, як пише М. Островський у газеті "Політика", "у стабільній і незалежній Україні не стільки певну протизагрозу Росії, скільки гарантію проти відродження російського експансіонізму" [10].

Отже, новий етап співробітництва Україна – НАТО українська преса висвітлює як важливий чинник зовнішньополітичної діяльності держави. Натомість італійські, польські ЗМІ розглядають наслідки розширення НАТО та роль цієї організації у світових геополітичних перетвореннях. Але є низка недоліків у висвітленні євроінтеграційної тематики, які треба ще подолати, щоб публікації українських ЗМІ були в контексті європеїстики. Зокрема, варто не зосереджуватися лише на хронологічному інформуванні, а більше уваги приділяти всебічному аналізу різних аспектів співробітництва Україна – НАТО.

1. Шкляр В. Мас-медіа і зовнішньополітичні процеси // Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 41–43.

2. Стенограма інтерв'ю Міністра закордонних справ України А. М. Зленка телевізійному каналу "Інтер" з приводу результатів засідання Комісії Україна – НАТО у

- Рейк'явіку // www.mfa.gov.ua. – 2002. – 15 трав.
3. Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору (НАТО) // Урядовий кур'єр. – 2002. – 10 серп.
4. Носова Б. Трудный альянс – Украина и НАТО // www.vipnews.com.ua. – 2002. – 2–8 серп.
5. Силіна Т. Празьке міжсезоння // *Дзеркало тижня*. – 2002. – 2–8 лист.
6. На засіданні "Україна – НАТО" говорили о "Кольчугах" // www.korrespondent.net. – 2002. – 22 лист.
7. Прага: саміт трансформації НАТО // *Новини НАТО*. – 2003. – Вип. 1. – С. 8–11.
8. Venturini F. Il Vertice di Praga, la NATO e l'Europa // *Affari esteri. Rivista trimestrale*. – 2003. – Gen. (inverno). – № 137. – Р. 106–111.
9. Шинаровська О. Проблема взаємовідносин Україна – НАТО на сторінках польських ЗМІ // *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*. – 2001. – Вип. 21. – С. 284–288.
10. Ostrowsky M. Ukladanie Europy // *Polityka*. – 1997. – 7 czer.

командна структура, заходи, спрямовані на боротьбу з новими загрозами, нові партнерські відносини.

Загальну характеристику цих зборів знаходимо у матеріалах Центру інформації та документації НАТО в Україні. "Це був саміт трансформації, покликаний "озброїти" НАТО такою політикою, структурами та потенціалом, які забезпечили б його спроможність протистояти новим викликам у галузі безпеки, що властиві ХХІ століттю, таким як тероризм" [7, 8].

У рамках Празького саміту відбулися засідання на найвищому рівні Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), Комісії Україна – НАТО на рівні міністрів закордонних справ (КУН).

За підсумками засідання цієї Комісії були прийняті "План дій Україна – НАТО" і "Цільовий план Україна – НАТО на 2003 рік".

Торкаючись означеної теми, журналісти, які йдуть у річищі європейських традицій висвітлення актуальних подій, показали реальний світ без фальшування проблем, що виникли у стосунках України і НАТО.

Публікації окремих провідних українських ЗМІ були зосереджені на тому, що держава не проти розширення Альянсу. Вона також зацікавлена у тісному співробітництві, хоча й не поспішає подавати заявку на вступ до цієї організації.

Натомість італійські ЗМІ розглядали Празький саміт у площині європейської політики загалом і геополітики США зокрема. "Для європейців НАТО має підтверджувати зв'язок безпеки між США і Старим Континентом. Тим часом, як для Вашингтона НАТО втратило цю роль з огляду на те, що в Європі жодної загрози більше немає. Втрачену роль НАТО зможе довести своєю необхідністю і доброю осначеністю в планетарній війні з тероризмом", – пише кореспондент італійської газети "Кор'єре делла sera" Франко Вентуріні у статті "Празький саміт, НАТО і Європа" [8, 110-111].

Польська преса надає значення змінам світового порядку після розширення НАТО.

При цьому охоче цитує Зб. Бжезінського про те, що наслідком розширення Пакту буде міцніше становище США в Європі й стабілізація Центральної частини континенту. На думку професора Бжезінського, "базовими державами для безпеки Європи є Франція, Німеччина, Польща та Україна, яка після здійснення внутрішніх реформ може також стати членом НАТО" [9, 285].

Українська преса часто підкреслює роль адвокатських послуг керівників Польської держави щодо українських намагань брати участь у європейських структурах.

На думку автора, якби вітчизняні журналісти були ширше ознайомлені з публікаціями у польських газетах на цю тему, то вони б зрозуміли, що йдеться лише про інтереси Польщі, яка бачить, як пише М. Островський у газеті "Політика", "у стабільній і незалежній Україні не стільки певну протизагрозу Росії, скільки гарантію проти відродження російського експансіонізму" [10].

Отже, новий етап співробітництва Україна – НАТО українська преса висвітлює як важливий чинник зовнішньополітичної діяльності держави. Натомість італійські, польські ЗМІ розглядають наслідки розширення НАТО та роль цієї організації у світових геополітичних перетвореннях. Але є низка недоліків у висвітленні євроінтеграційної тематики, які треба ще подолати, щоб публікації українських ЗМІ були в контексті європеїстики. Зокрема, варто не зосереджуватися лише на хронологічному інформуванні, а більше уваги приділяти всебічному аналізу різних аспектів співробітництва Україна – НАТО.

1. Шкляр В. Мас-медіа і зовнішньополітичні процеси // *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*. – 2001. – Вип. 21. – С. 41–43.

2. Стенограма інтерв'ю Міністра закордонних справ України А. М. Зленка телевізійному каналу "Інтер" з приводу результатів засідання Комісії Україна – НАТО у

Рейк'явіку // www.mfa.gov.ua. – 2002. – 15 трав.

3. Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору (НАТО) // Урядовий кур'єр. – 2002. – 10 серп.

4. Носова Б. Трудный альянс – Украина и НАТО // www.vipnews.com.ua. – 2002. – 2–8 серп.

5. Силіна Т. Празьке міжсезоння // Дзеркало тижня. – 2002. – 2–8 лист.

6. На засіданні "Україна – НАТО" говорили о "Кольчугах" // www.korrespondent.net. – 2002. – 22 лист.

7. Прага: саміт трансформації НАТО // Новини НАТО. – 2003. – Вип. 1. – С. 8–11.

8. Venturini F. Il Vertice di Praga, la NATO e l'Europa // *Affari esteri. Rivista trimestrale*. – 2003. – Gen. (inverno). – № 137. – Р. 106–111.

9. Шинаровська О. Проблема взаємовідносин Україна – НАТО на сторінках польських ЗМІ // Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 284–288.

10. Ostrowsky M. Ukladanie Europy // *Polityka*. – 1997. – 7 czer.

Система рубрикації газети – основа її архітектонічної організації

У статті аналізуються взаємозв'язки складників системи рубрикації сучасного газетного видання. Розкривається значення окремих елементів в рубрикації газети в цілому та на конкретних прикладах

In the article it is analyzed the interrelations of elements of the headings system in the modern newspapers. It is considered a notion of some elements of the newspapers' headings in general and in the concrete examples as well.

Запорукою якісного друкованого видання є його чітка організація. Особливо це важливо в газетах, сторінки яких містять до 10–15 не пов'язаних між собою матеріалів. Ієрархічна система рубрикації друкованого видання організовує читання, попереджає читача про зміни в тексті, початок нової думки, примушує його зробити паузу для розуміння прочитаного, допомагає відшукати новий матеріал або його фрагмент.

Система рубрикації періодичного видання, зокрема газетного, значно відрізняється від книжкової не лише за складом елементів, а й за їхніми функціями. Чітке дотримання усталеного функціонального призначення і відповідного оформлення рубрикаційних одиниць стає виразником стилю газети.

Місце заголовків та їх значення в композиції газети вивчали вчені та практики, такі як Б. А. Вяземський, С. І. Галкін, О. П. Кисельов, В. В. Попов, І. М. Табашніков, Е. В. Фастовець, О. К. Мелещенко, В. Ф. Іванов та ін. Вони аналізують передумови виникнення елементів, що входять до заголовного комплексу, схеми їхнього розташування відносно текстового матеріалу. Але залишається поза увагою проблема взаємозв'язку одного з одним елементів, що дають коротку інформацію про зміст матеріалу.

© Шевченко В. Е., 2003

До системи рубрикації газети можна віднести цілий ряд її складників, які розкривають зміст матеріалів і виконують інші функції заголовків. Характер змісту і форми газети (газетний номер складається з великої кількості відносно самостійних матеріалів, різних за призначенням, обсягом, тематикою, жанром, адресністю та інших характеристик) обумовлює неоднорідну, багатоелементну структуру заголовної частини. Кожна публікація вимагає особливої уваги. І якщо книжкові видання обмежуються заголовком і підзаголовком, то в періодичних виданнях з'являються такі елементи, як шапка, рубрика, лід, анонс, вріз, резюме тощо, різноманітні сполучення яких утворюють велику кількість варіантів оформлення (рис.) У газетному заголовку можуть використовуватися також зображальні елементи [1].

Параметри заголовних компонентів визначаються форматом газети і стилем її оформлення, кількістю матеріалів на сторінці, кількістю та розміром зображальних елементів, наявністю декоративних елементів, групуванням матеріалів у добірки. Наприклад, формат газети А3 передбачає меншу кількість публікацій на сторінку та їх менший обсяг порівняно із газетами формату А2. Відповідно до цього зменшується

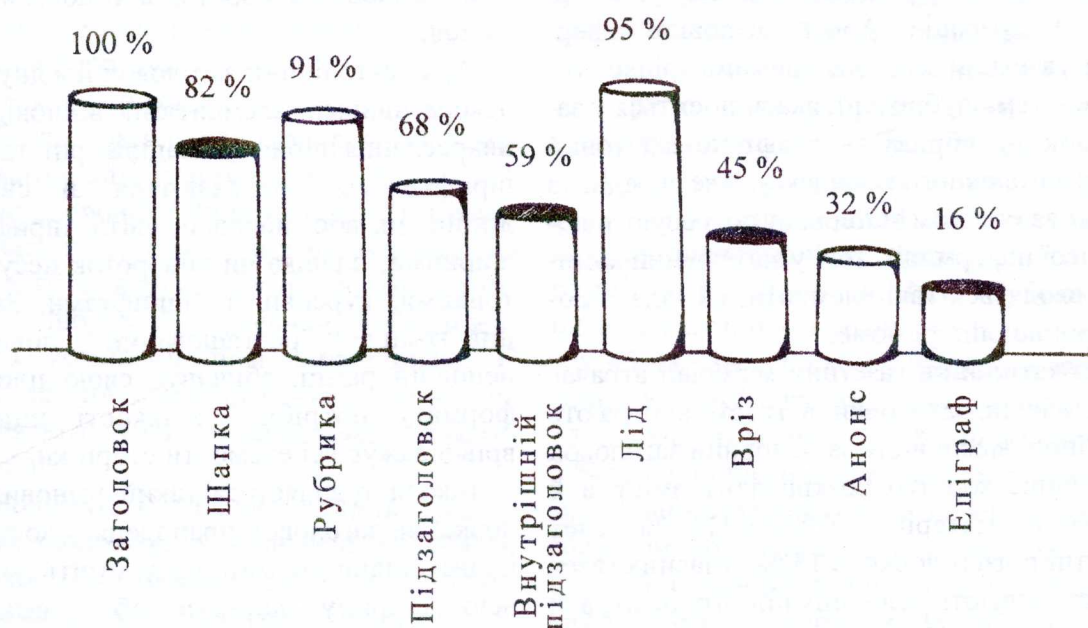

Рис. Застосування заголовних елементів у сучасних газетах

площа заголовного комплексу, кількість компонентів. Щоденні газети подають більше коротких повідомлень порівняно з аналітичними матеріалами на всю сторінку тижневиків. Зміст газетного матеріалу, його місцерозташування в номері та на сторінці, значення навантаження заголовка визначають прийоми його оформлення. У заголовному комплексі органічно зливаються змістова і графічна частини, відображаються особливості змісту видання і стилю його оформлення.

Публікація добірки під постійною рубрикою додає всім складникам газети, крім просторової характеристики, ще тимчасовий показник. І відповідні архітектонічні елементи виконують додаткове завдання – вказують читачеві на постійні ознаки текстових та зображальних матеріалів, які входять до складу постійної добірки, навіть при розташуванні її на різних сторінках або в різних номерах. Анонси, винесення початку матеріалу на першу сторінку вимагають використання змістового елемента: вказівки на продовження або початок.

Оформлення елементів рубрикаційної системи здійснюється через титульний

шрифт [2], пробільні та службові елементи, форматування. Новітні досягнення у видавничих технологіях дають можливість чітко визначити параметри кожного з елементів газетної сторінки, залежно від призначення.

Заголовні елементи можуть стосуватися однієї публікації або кількох. Тільки з однією публікацією виступає власне заголовок – назва даного матеріалу. Інші елементи: підзаголовок, рубрика, анонс, вріз, епіграф – можуть використовуватися як для одного, так і для кількох матеріалів.

Застосування та графіка заголовних елементів визначаються періодичністю звернення до визначеної теми в газеті. З номера в номер повторюються рубрики або шапки – назви розділів газети, тематичний напрям публікації, “відокремлена складова частина видання” [3]. Іноді в цій ролі виступає вріз або епіграф. Усі інші елементи заголовного комплексу не повторюються.

Характер та обсяг інформації, що передається, є основними при формуванні заголовного комплексу. Заголовок може відобразити всі інформаційні властивості публікації: тему статті, авторські та редакційні

оцінки, часові характеристики, жанр, авторство та адресацію. Але такої повної інформації газетний матеріал вимагає рідко, головне – тема публікації, яка виноситься у заголовки і рубрику – графічно-змістовий центр заголовного комплексу. Але середні та великі за обсягом матеріали потребують додаткової інформації. Тоді у заголовний комплекс вводяться такі елементи, як підзаголовок, анонс, лід, резюме.

Без **заголовка** газетний матеріал втрачає сенс, але підзаголовки в газеті відіграють роль іноді важливішу за основний заголовок – не лише коротко розкривають зміст, а й оцінюють матеріал. Хоча в 16 % газет відсутні підзаголовки, а 13 % сучасних газет не застосовують основних підзаголовків, але є внутрішні, в 25 % газет – навпаки. У газетах "Урядовий кур'єр", "Демократична Україна" підзаголовки відсутні, але їхню роль виконують ліди. Не існує газет, в яких були б відсутні ліди і підзаголовки одночасно.

Якщо основний заголовок відсутній – його замінюють назва рубрики, підзаголовок, лід або декоративні елементи. Кожна газета обирає певний стиль оформлення заголовків:

- заголовок складається титульним шрифтом без будь-яких декоративних елементів – 58 % газет;

- заголовок підкреслюється або береться у неповну рамку – при розташуванні посередині – 12 % газет;

- заголовки облямовують рамкою: всі – у 9 % або у визначених випадках: бічний блок, заголовок добірки, заголовок посередині текстового блоку – 16 % газет;

- заголовки частини матеріалів встановлюються на виворотку або у тіньовій рамці – 28 % газет;

- поєднання у блок кількох заголовних компонентів (наприклад, заголовка, зображення, підзаголовка або ліда і розташування їх у рамці або на підкладці) – 7 %;

- застосування складених лінійок чи інших декоративних елементів для виділення заголовка – 9 %;

- заголовок-вивороток або поверх зображення.

Архітектонічний заголовок поєднується з декоративними елементами відповідно до накреслення шрифту: напівжирні та жирні шрифти не сполучаються зі світлими лініями, або, навпаки, світлі шрифти – з жирними; плашка чи вивороток несумісні з тонкими, курсивними шрифтами. Заголовний комплекс, розташований у повній або неповній рамці, збільшує свою площу до формату потрібної кількості шпальт і врівноважує всі елементи сторінки.

Інколи трапляється такий різновид заголовка, як заголовок-прапорець – коли назва найважливішого матеріалу стоїть угорі на всю ширину добірки або тематичної сторінки та охоплює інші матеріали. Такий заголовок можна вважати і шапкою, і рубрикою.

Сучасні газети вживають рідко **шапки**, замість них у 80 % випадків колонтитул має назву тематичної сторінки. У 94 % газет назва тематичної сторінки займає весь формат сторінки з однаковими відступами з обох боків. "Шапки використовують як прийом об'єднання добірки або тематичних сторінок. Поява їх над одним матеріалом у 150–200 рядків не завжди доречна" [4]. Нерідко шапка облямовується рамкою або встановлюється на плашці. Кілька матеріалів, об'єднаних шапкою (не в колонтитулі), обмежуються рамкою чи лініями, а шапка розташовується на плашці або виворотком.

Отже, класифікуємо способи оформлення шапок у сучасних газетах:

- зображально-текстова шапка;

- шапка на частину сторінки;

- шапка у верхній частині сторінки поряд із коротким повідомленням;

- шапка – назва тематичної сторінки у колонтитулі збоку (ліворуч або праворуч);

- назва тематичної сторінки по центру колонтитула без декоративних елементів, на плашці, підкреслена;

- колонтитул містить лише назву тематичної сторінки;

- назва тематичної сторінки під колонтитулом без декоративних елементів або на плашці-виворотку;
- шапка-рубрика.

Рубрика узагальнює, конкретизує тематику матеріалу (наприклад, "Економіка", "Будьмо здорові", "Видатні особи"). Рубрики сучасних газетних видань можна класифікувати за: періодичністю (постійні, тимчасові, одноразові), графічним оформленням та композиційним виконанням. Є газети, які на своїх сторінках взагалі не застосовують рубрики (наприклад, "Нова генерація").

Періодичність появи рубрик різноманітна: щомісяця, у визначені дні тижня, щомісяця. Постійними є рубрики, що існують тривалий час, але сучасні газети віддають перевагу рубрикам-заголовкам, які добираються відповідно до змісту матеріалу. Постійні рубрики мають єдине оформлення та місце розташування. Наприклад, рубрика "Останні новини" на складеній плашці-виворотку займає шпальту або її частину, обмежену рамкою.

Характер газетної інформації сприяє виникненню великої кількості різних за призначенням рубрик на одиницю обсягу матеріалу. У 75 % сучасних газет кожна публікація супроводжується власною рубрикою. Рубрики-добірки з кількох публікацій однакового або різноманітних жанрів, об'єднаних загальною темою чи іншою ознакою, застосовують 20 % газет. Інколи можна побачити рубрику на цілу газетну сторінку, але така рубрика за своїми властивостями є аналогом шапки. Трапляється і такий різновид, як рубрика в рубриці. Матеріал (добірка) може супроводжуватися кількома рубриками: перша уточнює характер матеріалів, а друга – джерело їх одержання. Або перша конкретизує епіграф, а друга – текст, як, наприклад, у газеті "Українське слово". У добірці коротких повідомлень, бічному блоці основний текст нерідко відсутній, а є лише назва рубрики.

Аналіз сучасних газет показує, що рубрика застосовується для:

- кількох матеріалів на одну тему;

- добірок матеріалів приблизно однако- вих за обсягом і обмежених рамкою;
- одного матеріалу із власною рубрикою;
- рубрика в рубриці: один матеріал (добірка матеріалів) – кілька рубрик.

В оформленні рубрик можна виділити такі типи: зображальні та текстові на плашці, виворотком, із підкресленням або в рамці, з розривом лінійки. Рубрика на плашці виворотком трапляється найчастіше – у 43 %. Наступною за частотою застосування йде рубрика, виділена лініями – у 14 % газет, рамками – 10 %, підкладками – 5 % газет, іншими декоративними елементами. Плашка рубрики може перериватися заголовком або зображенням. Рамкою назва рубрики обрамляється при поєднанні зі зображальними елементами. Наприклад, "Демократична Україна" виділяє рубрики подвійними лініями зверху та знизу, а у випадку розташування під попереднім матеріалом, що відокремлений лінійкою, – підкреслює подвійною лінійкою. Назва рубрики може зорозово продовжуватися широкою лінією у вигляді плашки.

Більшість сучасних газет (92 %) усі рубрики оформляють однаково, до того ж вони всі шрифтові. Але в газеті може бути до 4 різновидів оформлення рубрик: на виворотку, підкладці, плашці, закінчуватися плашкою на ширину матеріалу або взагалі не мати декоративних елементів.

Композиційні варіанти рубрики зводяться до таких: над або під основним заголовком, поряд або на відстані від заголовка, вертикальна. У 83 % газет рубрика розташована над основним заголовком (звідси інша її назва – надзаголовок), але стиль оформлення деяких газет дозволяє розташовувати рубрики поряд із основним заголовком, підзаголовком, поряд із зображенням або під заголовком, в середині матеріалу. Інколи назва рубрики встановлюється вертикально у верхній частині матеріалу або на його висоту. Так оформлений заголовний елемент обов'язково повинен виділятися виворотком чи рамкою з підкладкою. Разом із заголовком рубрика ще дається в рамці чи без неї, але єдиним блоком посередині тексту.

Вирівнювання назви рубрики не постійне: є варіанти на ширину тексту, центровані, з виключкою ліворуч або праворуч. Права виключка застосовується у 35 % матеріалів, розташованих правобіч сторінки, основного заголовка ліворуч. Газета "Хрещатик" розташовує рубрики між заголовком та текстом з виключкою праворуч, і виділяють їх темною плашкою, а в добірках плашка-вивороток стає засобом відокремлення матеріалів. Права виключка рубрики може бути пов'язана зі способом розмежування матеріалів, коли вона стає продовженням лінійки. Контурний шрифт назви рубрики на темній плашці органічно сприймається з правого боку.

Підзаголовок буває основним та внутрішнім. До першого належать такі, що стосуються всього матеріалу. Їхнє призначення полягає у поясненні та деталізації основного заголовка або наданні йому іншого смислу. Наприклад, заголовок "Опозиція перед парламентським хрещенням" доповнюється підзаголовком "Чи діждемося Вашингтона з опозиційним праведним законом?".

Підзаголовок, особливо тематичний, найчастіше розташовують безпосередньо під заголовком в окремому рядку, за центральною віссю текстового матеріалу чи асиметрично, із виключкою ліворуч або праворуч. Для економії місця на сторінці підзаголовок може стояти поряд з основним заголовком, на одному рівні з ним. Розташований між рубрикою та основним заголовком (над ним) підзаголовок уподібнюється ліду. А ще підзаголовок може стояти поряд із назвою рубрики.

Іноді підзаголовок встановлюється під основним заголовком на зменшений формат: приміром, якщо заголовок займає три текстові шпальти, підзаголовок дають під ним, але на формат однієї чи кількох центральних шпальт. Тоді він виділяється короткою тонкою лінійкою, зірочкою або іншим фігурним елементом плашкою, виворотком.

Більшість газет оформляють усі підзаголовки однаково – застосовують один і той самий шрифт та кегль безвідносно до кегля та шрифту заголовка, виділяють його лінійкою, неповною або повною рамкою, встановлюють на плашці, виворотку і розташовують відносно заданої вісі. Наприклад, у газеті "Вечерние вести" усі підзаголовки набрані однаковим шрифтом та кеглем, "Україна молода" розташовує підзаголовки лише на сірих плашках, "Факти" дають підзаголовки жирним курсивом гарнітури основного заголовка, але меншого кегля і підкреслюють масною лінією.

Перенесення підзаголовка в середину текстового матеріалу розбиває великий за обсягом текстовий блок на частини та позбавляє скупченості заголовних компонентів в одному місці. В такому випадку він виділяється рамкою або лініями зверху і знизу.

Другий вид підзаголовків – внутрішні – назви окремих частин публікації, які розділяють текстовий матеріал великого обсягу на кілька частин.

Наприклад, матеріал на всю сторінку із назвою "Чи спроможна Україна стати новим туристичним раєм?" має пояснювальний підзаголовок "Торік в Україну в'їхало 11 млн. іноземних громадян" та кілька внутрішніх підзаголовків: "Статистика знає все", "Туризм без доріг неможливий", "Проблеми й негаразди створюємо самотужки", "З'являються маршрути, хороші й різні", які дають достатньо повне уявлення про матеріал на всю сторінку.

Внутрішні підзаголовки розташовуються в окремому рядку безпосередньо над тією частиною газетного матеріалу, до якої відносяться, з однаковими відступами з обох боків чи асиметрично, із лівою або правою виключкою. Інколи вони утворюються виділенням засобами верстання.

Для внутрішніх підзаголовків обирають однаковий з іншими підзаголовками шрифт або складають жирним шрифтом тієї ж гарнітури, що й основний текст. У деяких газетах внутрішні підзаголовки виділяються

декоративними елементами: відділяють лініями, розташовують на плашках.

Різне оформлення основного та внутрішніх підзаголовків визначається їхньою роллю в текстовому матеріалі.

Іноді кілька підзаголовків виносять на початок публікації та подають як окремий блок – **анонс**. Така група підзаголовків сильно виділяється на сторінці й допомагає читачеві швидко розібратися в змісті матеріалів газети, хоча й займає невелику площу. У добірках анонс заміняє основний заголовок або зображальний елемент. Невеликі за обсягом матеріали часом подають на початку анонсу, такий графічний акцент посилює графічно-змістову структуру публікації та взагалі графіку сторінки і дає змогу не дробити текстовий блок на частини.

Перші сторінки майже всіх сучасних газет містять анонси під рубрикою "Сьогодні в номері" у вигляді переліку заголовків, разом із підзаголовком, зображенням, назвою рубрики, початком матеріалу. Деякі газети виносять на першу сторінку по кілька зображальних заставок-символів, що знайшли відображення у даному номері.

Окремим елементом заголовного комплексу є розгорнута форма підзаголовка у вигляді виділеного стислого вступу – ліду, який стосується окремого матеріалу або добірки та доповнює основний заголовок. Його виносять у верхню частину або на середину матеріалу і виділяють пробільними елементами, лініями, рамкою, підкладкою, жирним шрифтом.

У 65 % матеріалів лід розташовують у верхній частині, 12 % газет встановлюють його над основним заголовком чи поряд із ним, 15 % матеріалів мають лід над першими шпальтами тексту. Лід може займати площу біля зображального елемента на його висоту. У такому випадку ліва виключка утворює простір між лідом та зображенням, що відтіняє його.

Лід може бути виділений пробілами, фігурними або кутовими лініями, рамкою, вертикальною або горизонтальною лінією,

розташований на підкладці, бути виворотним, відкреслюватися вертикальною лінією, поєднуватися із зображальними елементами, бути виворотним на висоту матеріалу або просто виділятися виключкою.

Нерідко лід замінює інші заголовні компоненти. Так, газета "Україна і світ сьогодні" взагалі ніколи не використовує звичайні підзаголовки, але кожний матеріал супроводжується лідом, набраним жирним курсивом гарнітури основного тексту. В газеті "Експрес" майже кожна сторінка має лід-шапку: зверху двома-чотирма рядками шрифтом великого кегля коротко пояснюється тематика матеріалів. Ще один рідкісний, але яскравий спосіб оформлення ліду – поєднання шрифтових та зображальних елементів.

Схожою на лід буває виділена особливим накресленням шрифту, а іноді й форматом, початкова частина публікації або перша фраза. Наприклад, газета "Вечерние вести" перше речення кожного матеріалу складає жирним шрифтом, а "Високий замок" – перший абзац. Таке виділення замінює не лише підзаголовки, а й сам лід.

Вріз – стиснуте повідомлення, яке пояснює або коментує текстовий матеріал. Іноді в цій ролі виступає коментар автора або фахівця з даної проблеми, висновки, додаткова чи пояснювальна інформація, яка супроводжується, наприклад, фотознімком. У 45 % сучасних газет вріз відсутній.

Серед сучасних засобів оформлення врізів найпоширеніший – окреслення простою або фігурною рамкою – у 26 % газет, поєднання з підкладкою – у 12 % газет. Вріз, розташований на підкладці або виворотку – 7 % газет, – є дієвим засобом акцентування. До того ж він якоюсь мірою відіграє роль зображального матеріалу. Виділення врізу лише шрифтовими та пробільними елементами дає змогу розташувати на сторінці більше зображальних матеріалів.

Лініями вріз виділяють 10 % газет, і ці лінії не обов'язково мають бути горизонтальними.

Епіграф або цитати, залежно від засобів оформлення, можна віднести як до врізу, так і до ліду. В газеті дуже рідко трапляється епіграф і він відрізняється від книжкового: епіграф стосується не лише окремого матеріалу, а й всієї сторінки. Епіграф – це не обов'язково цитати, ним можуть бути самостійні повідомлення. В газеті "Українське слово" епіграф має пояснювальний фото-портрет та рубрику, відмінну від назви рубрики текстового матеріалу.

Матеріал може мати кілька епіграфів, розташованих посередині тексту, наприклад, після кожного внутрішнього підзаголовка.

Окрім названих, у сучасній періодиці засобами оформлення виділяють такі текстові блоки, що їх умовно можна віднести до заголовного комплексу:

- прізвище автора – лінійки, рамки, квадрати;
- текстівка – вивороток, лінійка, рамка, кружок;
- довідка – підкладка, рамка;
- коментар – фігурна рамка-підкладка;
- від редакції – плашка-вивороток;
- післямова – рамка з тінню;
- Р. S. – проміжки, інший шрифт;

- афоризм тижня – рамка та підкладка;
- до речі – рамка та підкладка.

Рубрикація розкриває будову друкованого твору, показує читачеві зв'язок та взаємозалежності всіх складників його ієрархічної будови, допомагає краще розібратися в його змісті. Системний розгляд та аналіз сучасних газетних видань дає змогу виділити основні тенденції у застосуванні того чи того стилю оформлення заголовків і визначити доречність чи актуальність відомих прийомів та засобів.

1. Шевченко В. Е. Заголовний комплекс сучасної молодіжної газети – важливий засіб її змістового спрямування // *Стиль і текст*. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Вип. 2. – С. 197–207.

2. Попов В. В. *Общий курс полиграфии*. – М., 1964. – С. 336–337.

3. ДСТУ 3018-95. Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1995. – 8.11.

4. Газета: опыт, проблемы. Сб. статей / Сост. А. С. Осипов – Л.: Лениздат, 1975. – С. 258.

І. В. Белінська,

асп.

УДК: 070. 449. 7 (477.65)

Тематична модель обласного громадсько-політичного видання (на прикладі газети "Кіровоградська правда")

У статті на прикладі газети "Кіровоградська правда" описується тематична палітра обласного громадсько-політичного видання. Простежується динаміка розвитку тематичної моделі цього типу видань за період незалежності України.

The keynote of the article is thematic palette of the regional social and political edition. The newspaper Kirovogradska pravda is taken here as an example. The article deals with dynamics of the development of the editions for the period of the independence of Ukraine.

Розвиток інформаційного ринку спонукає сучасну журналістику відповідально ставитися до проблеми концепції періодичного видання. В умовах ринку неможливо розраховувати на успіх, якщо газета являє собою хаотичний набір тем, рубрик, має невиразну графіку. Все це має підпорядковуватися головній, ретельно продуманій ідеї, яка визначає зміст й обличчя видання. Тоді воно матиме свій інформаційний стрижень та відмінність, займатиме окрему нішу, а значить, буде конкурентоспроможним [1]. Об'єктом дослідження цієї статті є тематична модель обласного громадсько-політичного видання (на прикладі газети "Кіровоградська правда"). На сьогодні ця тема у літературі з журналістикознавства не розроблялась, публікації про пресу Кіровоградщини в академічній літературі також відсутні.

Зі зміною соціально-політичної та економічної ситуації на початку 90-х років у всіх суверенних республіках розпочалося становлення журналістики нового типу, на засадах національного відродження. Проаналізувавши це явище, можемо зазначити дві суперечливі тенденції: з одного боку,

журналістика "стає важливим засобом публічного демократичного суспільства", "виступає як ефективний інструмент суспільного впливу і досягнення динамічного консенсусу" [2], що забезпечує альтернативність висловлюваних поглядів, плюралізм думок, інформаційну насиченість видань, свободу журналіста на професійне самовираження, а з іншого – зі створенням юридичних та економічних свобод у журналістику приходять (у ролі засновників, видавців, відповідальних секретарів, кореспондентів, спеціалістів комп'ютерної верстки, операторів електронного набору) часто випадкові, малокомпетентні люди.

У рамках першої з названих тенденцій засоби масової інформації пройшли шлях від гласності до преси правової держави. Завершився період активного прориву до гласності, коли відкривалися цілі зони, раніше недоступні для критики, знімалися табу на чимало злободенних тем. Відповідні законодавчі акти незалежної України створили умови для рівноправного статусу всіх видань та рівноправного становища всіх соціальних об'єктів, що виступали засновни-

ками ЗМІ. Преса, радіо, телебачення поступово включалися у систему товарно-грошових відносин, коли основним регулятором стає відповідність попиту і пропонування на такий продукт духовного виробництва, як масова інформація [3].

Журналістика почала роздержавлюватися. Цей процес особливо активізувався після відмови КПРС і КПУ від законодавчого закріплення своєї керівної ролі у суспільстві, а надто після їх ліквідації. Вчорашні партійні органи змушені були переєструватися. Газета "Кіровоградська правда", заснована ще у 1918 році, до 24 серпня 1991 року існувала як орган Кіровоградської обласної організації Комуністичної партії України, а з 3 вересня 1991 року була переєстрована у незалежну громадсько-політичну. Напис у вихідних даних газети: "Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції" значно пожвавив потік охочих висловитись на шпальтах "Кіровоградської правди", висловити власний погляд на проблему, про що свідчать рубрики "Дозвольте не погодитись", "Полемічні замітки", "Є така думка", "Точка зору", "Думки з приводу", "Особиста думка", "Кілька думок з приводу", "Прошу слова", "А що думаєте ви?", "Компетентний погляд".

Особливо це помітно з кількості листів, що надходили до редакції. На тематичній сторінці "Читач-газета: діалог" нараховується майже тридцять рубрик, серед яких "За листом читача", "Читач пропонує", "Листи цих днів", "Прошу надрукувати мого листа", "Огляд листів", "Лист з коментарем", "Крик душі", "Сердитий лист" тощо. Дописувачі зверталися до редакції, сподіваючись, що саме вона допоможе у вирішенні їхніх проблем. Про те, що зворотний зв'язок "газета-читач" існує, свідчать такі рубрики: "Слідами наших виступів", "Запитайте у "Кіровоградки", "З вірою, що допоможемо", "Дзвінок у редакцію" та ін.

У 1991 році, коли Україна здобула незалежність, у виданні найбільш активно висвітлювалися політичні події в області,

країні та за її межами. Газета стала трибуною для політиків, журналістів, громадських діячів і всіх, кого турбує доля держави. Тематичні сторінки: "Роздуми напередодні референдуму" та "Політичне життя області" – містили матеріали про роботу депутатів обласної, міської та районної рад (наприклад, рубрики "Турботи рад", "Із сесії обласної ради", "Сесія Кіровоградської міської ради"), висвітлювали діяльність Верховної Ради України (рубрика "У Верховній Раді").

Політичні, економічні та соціальні перетворення вплинули на розмірений темп життя села. Новий побутовий устрій став вимагати нових підходів у господарюванні, іншого мислення. Саме цим обумовлюється поява у газеті тематичної сторінки "Село: як жити далі?". Постійні рубрики "Сільські проблеми", "Побутове обслуговування на селі", "Реформи на селі", "Медицина на селі" вміщували матеріали про проблеми селян, інтерв'ю з представниками селищних рад та активістами ("Сільський лідер"). Тематична сторінка "Земля і люди: новини АПК області" містила публікації про перспективи розвитку агропромислового комплексу області, нові форми господарювання на землі, з'явилась нова, постійна рубрика "Фермерство: перші кроки".

Протягом року на сторінках газети точилася гостра дискусія стосовно відкриття у місті першої української гімназії. Тематична сторінка "Бути чи не бути українській гімназії?" містила матеріали про Єлисаветградську (Єлисаветград – таку назву раніше носило місто Кіровоград) гімназію, її устрій, інтерв'ю з директорами та педагогами шкіл, на базі яких планувалося створення гімназій. І як результат – у місті відкрито Українську гімназію імені Тараса Шевченка та школу-гімназію (згодом гімназію). Серія публікацій присвячена листам педагогів, у яких вони звертаються до редакції з проханням друкувати більше матеріалів для освітян – методичні рекомендації для вчителів-предметників, розробки уроків. Реакція газети була очевидною – цього ж року було запо-

чатковано випуск додатка до "Кіровоградської правди" (а згодом самостійного видання) "Освітнянське слово", який став задовольняти цю читацьку аудиторію. Надалі педагогічна тема не так вже часто з'являлася на шпальтах видання – публікації обмежуються освітянськими новинами, бесідами з провідними педагогами області.

Хронічна невивплата заробітної плати вчителям області, району та міста обумовлює той факт, що матеріалів про методи виходу освіти зі скрутної економічної ситуації та про страйки педагогів більше, ніж публікацій про їх успіхи та досягнення.

Слід констатувати, що економічна тематика у виданні розроблена дуже слабко. Тематична сторінка "Ринок: що після першого натиску?", започаткована у 1991 році, зникла цього ж року. Тут публікувалися матеріали під рубриками "Перші враження від ринку", "Ціни", "Інвестиції", "Фінанси", робилися спроби проводити аналіз економічної ситуації та будувати фінансові прогнози ("Прогноз на завтра"). Більшість матеріалів розповідали про внески Ощадбанку, що "згоріли". У наступні роки ситуація із висвітленням економічної проблематики не поліпшилася, навпаки, аналітичні матеріали журналістів друкувалися рідше, а натомість у видання прийшла суха фіксація фактів та матеріали про методи виходу зі скрутного економічного становища, про підприємства-банкрути (а їх на Кіровоградщині чимало), коментарі фахівців.

Спортивна тематика у газеті "Кіровоградська правда" у 1991 році висвітлювалася на сторінці "Фізкультура і спорт: від масовості до майстерності". Рубрики "Футбол", "Велотрек", "Боротьба дзюдо" і под. розповідали про успіхи спортсменів Кіровоградщини в області та за її межами. Рубрики "Кумири спорту" та "На аренах і за кулісами спорту" містили публікації про визначні постаті у спорті, їх проблеми. Спортивні новини вміщувалися під рубриками "Спортивний калейдоскоп", "Новини спорту". Із заснуванням змагань "На призи

від "Кіровоградської правди" у виданні з'явилась постійна однойменна рубрика.

1992 рік. Економічні перетворення у незалежній Україні вплинули на соціальну сферу: з одного боку, молода, незалежна держава потребувала нових високопрофесійних кадрів (рубрика "Кадри нової України"), з іншого – на жаль, багато робочих місць було втрачено (рубрика "Зайнятість", "Безробіття"). Цей чинник та припинення фінансування багатьох державних підприємств та установ призвели до незадоволення у суспільстві (рубрики "Викручуємось", "Життя як воно є"), зокрема до страйків. У виданні з'явилася тематична сторінка "На тему страйку". На ній під рубриками "Картинки з життя", "Неординарна ситуація" містилися матеріали про страйкуючі підприємства, давалися коментарі компетентних осіб, наводилися результати соціологічних ("Соцдослідження") та статистичних ("Міні-дослідження", "У дзеркалі статистики") досліджень. У рубриці "Турбота" друкувалися матеріали про малозабезпечені верстви населення, інвалідів, притулки для старих та немічних, дитбудинки.

У 1992 році, так само, як і в 1991-му, відносно послідовно у газеті під рубриками "Сільський ранок", "Сільські оповідки", "Торгівля на селі" висвітлюються сільські проблеми, друкуються матеріали економічної ("Село напередодні жнив", "Село і місто: трудовий діалог") та політичної ("Чим живе сьогодні село") проблематики.

Активізація соціальних процесів відбулася і на культурному житті суспільства. У виданні з'явилися нові рубрики – "Відголосся прем'єри", "Рампа", "Хроніка фестивалю", "З когорти митців", "Радимо прочитати", "Нові видання", "Презентація виставки".

Політичне життя країни та області так само активно висвітлюється на шпальтах видання за 1992 рік. Нові постійні рубрики: "Місцеве самоврядування", "В облдержадміністрації" – продовжують ознайомлювати читачів з подіями у громадсько-політичному житті області.

У 1992 році помітно збільшилася кількість публікацій про життя людей, порівняно із недавніми публікаціями видання у перехідний період тут замість моралізаторських сентенцій з'являються особистісні враження журналістів ("Портрет на фоні дня", "Долі людські"), свідчення очевидців ("Що кажуть люди"), матеріали про проблеми особистості, на теми моралі ("Про тих, у кого ноша найважча", "Люди серед людей", "Людські стосунки"), життя людей у побуті ("Тепло рідного дому", "Ходять чутки", "Як ваші справи у сьогоднішньому бутті?").

Тематична сторінка "Клуб "Біла ворона" – сторінка-довгожитель, вона існує у виданні донині, кількість матеріалів свідчить про те, що кіровоградці не втратили почуття гумору і вміють сміятися над своїми проблемами. З 1992 до 1999 року випускався додаток "Біла ворона", який припинив існування через брак коштів. Сторінка "Клуб "Біла ворона" вміщує гумористичні матеріали, які переважно висміюють вади суспільства – шахраїв, п'яниць, нероб, псевдопатріотів та хабарників. У рубриках "Памфлет", "Погляд сатирика", "Гумореска", "Іронічним поглядом", "Байка", "Фейлетон" друкується творчість місцевих майстрів гострого пера. Анекдоти – відповідно у "Кіровоградських анекдотах" та "Мсьє анекдот". Під рубрикою "З пошти "БВ" публікується творчість активних дописувачів газети.

У 1993 році найчастіше висвітлюваними залишаються проблеми культури, села, агропромислового комплексу. Починаючи з цього року, на сторінках видання з'являється кримінальна тематика (постійні рубрики "До уваги кіровоградської міліції", "З міліцейських зведень", "Будні міліції", "Незчисленні багатства? Де взяв?", "Кримінал", "Міліція на висоті", "Із залу суду", "Слідами судової справи"). Прикро, але протягом 1994 – 2003 років ця тема лідирує за кількістю публікацій на шпальтах "Кіровоградської правди". "Металевій лихоманці", що охопила населення України та Кіровоградської області зокрема присвячені матеріали, що

вміщуються під постійними рубриками: "Чорна хроніка", "Кримінальна ситуація", "Кримінальні реалії життя"; про вандалізм "металошукачів", які вже почали знімати огорожі та цвинтарні таблички на кладовищах, металеві конструкції з пам'ятників та меморіальних дошок йдеться у матеріалах під рубрикою "Без святинь і комплексів". Справжньою проблемою для селян та дачників стали городні грабіжники, в області почастишали випадки самосуду людей над крадіями. У рубриках "А крастимеш???", "Дещо про крадіїв" йдеться саме про цю верству населення – осіб без певного місця проживання, з девіантною поведінкою.

У 1993 році газета робить акцент на народознавчій тематиці. Про це свідчить поява тематичної сторінки "Світлиця", де друкуються матеріали під рубриками "Плетениця улюблених свят", "Традиції, звичаї, обряди", "Народне мистецтво", "З криниць народознавства". Матеріали, присвячені вихованню національно свідомої особистості, друкуються під рубриками "Відроджуємося!", "Рідна мова – найдорожчий скарб", "Подвижники", "Майбутнє нації". Історико-краєзнавча тематична сторінка "Лебедія" містить рубрики "Наш край", "Земляки", "Люди нашого краю", "З історії рідного краю", "Нашого цвіту по всьому світу", які розповідають про видатних земляків, історію Кіровоградщини; розкривають читачам теми, що тривалий час замовчувалися радянською владою, – "Розповідь репресованого", "Повернуті імена", "Голодомор 1932 – 1933 рр.". Тематична сторінка "Голос ветерана" містить розповіді про фронтовиків, спогади ветеранів про війну, рубрика "Творчість ветеранів" вміщує їх твори.

Приватизація основних фондів підприємств стала провідною темою публікацій у 1995 році. Тематична сторінка "Консультпункт "КП": приватизація" вміщувала рубрики: "Приватизація: вибір за вами", "Приватизація: від "вашого" до "мого", "Приватизація". У них відповідно містилися публікації про проблеми роздержавлення

майна, консультації та поради фахівців, практичні рекомендації.

Важлива роль приділяється оперативності подачі інформації (рубрики "Глас вопіючого", "Крик душі", "Терміново в номер", "Критична ситуація", "Ще одна біда", "Гострий сигнал", "Проблема вимагає вирішення") та її актуальності (відповідно "Актуально!", "Про злободенне, наболіле", "На злобу дня", "На тему дня", "Інтерв'ю на актуальну тему", "Порушуємо проблему"). Рубрики "Компетентний погляд", "Радить спеціаліст", "Запитання компетентній особі", "Консультпункт "КП", "Лікнеп для простаків", "Думка компетентної людини", "Ситуацію коментує фахівець", "Від першої особи" свідчать про орієнтацію видання на мислячого читача, такого, що шукає не голі факти, а інформацію від компетентних спеціалістів, перших осіб.

Проблеми здоров'я нації порушувалися 1997 року на сторінці "Храм здоров'я" у рубриках "Служба здоров'я", "Послухаймо лікаря", "Зимові хвороби", "Наше здоров'я". Найчастіше під рубрикою "Хочемо застерегти" друкувалися матеріали про загрозу від вживання отруйних грибів (по області саме на цей рік припадає пік смертності від їх вживання); попередження санітарно-епідеміологічної станції стосовно загрозливого зростання захворюваності на кишкові інфекції, лептоспіроз. Окремо слід згадати публікації про захворюваність на СНІД (рубрика "Б'ємо тривогу") та про спад народжуваності в області (рубрика "Про це ми ще не писали").

Посилюється тенденція до висвітлення конкретних проблем галузей (рубрики "Переробна галузь", "Промислова галузь", "Паливна галузь", "Харчова галузь", "Новини промисловості") та підприємств ("Гідросила": люди і справи, "Вітчизняний виробник"). Постійні відключення електроенергії, газу та водопостачання зумовили появу рубрик "Світла!", "Б'ємо тривогу". Серія публікацій у цьому році присвячена роботі родовища золота в області. На жаль, за

відсутності належного фінансового вливання, ця галузь не змогла існувати, і тема поступово зійшла зі шпальт газети.

1998 рік минув під гаслом "Усі – на вибори Президента", точніше, на його перевибори. Відповідно, й активізувалися всі теми та проблеми політичного життя. У виданні знову з'явилася тематична сторінка "Політичне життя області", проте оновилися її рубрики: "Політика", "За кулісами політичного життя", "Політичні видання", "Політика і молодь", "Політика і економіка".

Тематична модель видання 1999 – 2001 років не зазнала особливих перетворень. На першому місці за активністю виступів залишається тема криміналу, друге посідає культура, третє – проблеми села, незмінно четверте – політика. На п'ятому місці за активністю виступів проблема облаштування побуту жителів області (рубрики "Відрядження у будні", "Підслухані монологи", "Химери нашого життя", "Прикмети сьогодення"); тематична сторінка "Служба порад "КП").

У 2002 році тематична модель газети також не зазнала відчутних змін, проте на перше місце вже виходить соціальна проблематика (рубрики "Молодь і професії", "Картинки з життя", "Людина і суспільство", "У полі зору "Кіровоградки", "Гримаси сьогодення", "Прикро!", "Такі ми", "Хто як виживає", "У дзеркалі статистики", "Ех, життя", "Роки студентські", "Статистика знає усе", "Благодійництво", "Жахи сьогодення", "Турбота про людину"). Тема криміналу посідає чільне друге місце.

Інформація для відпочинку читачів розподіляється так. Остання сторінка видання, як правило, відводиться для інформації про норми і способи взаємодії людини з навколишнім світом у розважальному та сенсаційному ключі (постійна рубрика "Енциклопедія загадкового і таємничого" містить підрубрики "Очевидне неймовірне", "Рекорди і рекордсмени"), вміщує сканворди, кросворди, чайнворди, астрологічні прогнози, цікавинки. З таким же тематич-

ним наповненням виходить додаток до "Кіровоградської правди" – газета "Забава джой" (первісно – "Забава"). Тематичні сторінки – "Сторінка вихідного дня" (суботня) та "Вечірня розмова". Для дітей існують дві тематичні сторінки – "Човник Івасика-Телесика" (суботня) та "Колобок" (для найменших читачів газети); для молоді – "Ми – молоді".

Таким чином, можна зробити висновок, що тематична модель обласного громадсько-політичного видання має такий вигляд: 1) найбільша кількість публікацій на тему криміналу та культури; 2) друге місце посідають публікації про проблеми села; 3) третє – політика; 4) четверте – проблеми соціальної сфери; 5) п'яте – проблеми спорту.

1. Недопитанський М. І. Концептуальні моделі сучасної газетної періодики // *Українське журналістикознавство*. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 68–70.

2. Москаленко А. З. Взаємодія соціальних факторів і преси в умовах національного відродження // *Преса у політичній системі суспільства: Тези доповідей на науковій конференції фак. журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка*. – К., 1992. – С. 5.

3. Мелещенко О. К. Паперові та електронні інформаційні моделі. – К., 1992. – С. 63.

Рейтинг моделей тем за роками (перші п'ять тем):

1991 р. Політика. Село. АПК. Соціальна сфера. Здоров'я, історія, спорт.

1992 р. Соціальна сфера. Село. Культура. Політика. Люди.

1993–1994 рр. Культура. Кримінал. Село. АПК. Народознавство.

1995–1996 рр. Кримінал. Село. Культура. Приватизація. Політика.

1997 р. Кримінал. Культура. Здоров'я. Село. Галузь.

1998–1999 рр. Кримінал. Культура. Здоров'я. Село. Політика.

2000–2001 рр. Кримінал. Культура. Село. Політика. Побут.

2002 р. Соціальна сфера. Кримінал. Село. Політика. Культура.

Рейтинг основних тем видання "Кіровоградська правда" (1991–2002):

1. Культура. Кримінал.

2. Село.

3. Політика.

4. Соціальна сфера.

5. Спорт.

6. Здоров'я.

7. АПК.

8. Побут.

9. Історія.

10. Надзвичайні ситуації. Зустрічі.

11. Проблеми галузей промисловості.

12. Проблеми особистості.

13. Народознавство. Очевидне неймовірне.

14. Краєзнавство. Духовність.

15. Економіка.

16. Місто. Мораль.

17. Освіта.

18. Медицина. Транспорт.

19. Родина. Екологія.

20. Підприємництво. Приватизація. Військо.

21. Влада.

22. Зайнятість. Споживач. Наука.

23. Діти. Юнацтво.

24. Відпочинок. ЗМІ.

25. Підприємства області.

26. Комунальна сфера.

27. Національна свідомість.

28. Енергетика. Навколишнє середовище.

29. Реформи. Корисні копалини.

30. Господарювання. Благодійництво.

М. Ю. Воронова,

асп.

УДК 655.418.3:000.32

Авторська позиція і авторське "я" в політичних портретах-книгах

Стаття містить аналіз композиційних і мовленнєвих засобів, якими створюється авторська позиція та авторське "я" в політичних портретах-книгах, популярних нині на інформаційному ринку.

This article contains analysis of composition and language method which create author's position and individuality in political-books. Nowadays these books are really popular on information market

Дане наукове дослідження викликано новітньою тенденцією в політичній публіцистиці – появою значної кількості політичних портретів-книг. З огляду на публічність персон, портрети яких даються в цих книгах, й на відповідний резонанс, який ці книги викликають, з огляду на політичні ігри, які вже розпочалися у передчутті майбутніх виборів, тема політичної портретистики є сьогодні актуальною. Більше того, вона є актуальною завжди через постійне оновлення політики і журналістики, на межі яких перебувають політичні портрети. Мета даного дослідження – з'ясувати два питання: 1) якими текстовими засобами створюється авторська позиція і авторське "я" в політичних портретах-книгах; 2) як, залежно від обраних засобів, авторська позиція і авторська індивідуальність можуть впливати на читача, а в масштабі – на громадську думку. Об'єкт дослідження – портрети-книги, які дають образи сучасних політичних діячів: Л. Кучми, Л. Кравчука, В. Юшенка, В. Медведчука та ін. Проблему авторської позиції та авторського "я" в публіцистиці досліджували такі відомі журналістикознавці, як Ю. Лазебник, В. Шкляр, Д. Прилюк, В. Здоровега, М. Стюфляєва та ін.

Політичний портрет є засобом творення політичного образу і являє собою мікрочаст-

ку тих засобів, якими прокладається шлях до влади чи якими здійснюється лобіювання політичних інтересів. Влада ж є кінцевим прагненням політиків, як така чи як гарант капіталу. Водночас політичний портрет є своєрідним віддзеркаленням політичної ситуації та політичних процесів (тобто розстановки політичних сил) і політичної культури, тобто політичного мислення (здатності до політичного аналізу). Висока політична культура гарантує ширший контекст аналізу й делікатніші методи впливу на громадську свідомість. І, навпаки, низький рівень політичного мислення одразу ж викриває себе неприхованою упередженістю й примітивними засобами впливу. Ця закономірність стосується і політичних портретів у ЗМІ й політичних портретів-книг.

Авторська позиція обумовлюється щонайменше трьома мотивами: політичним, економічним і творчим.

Перший мотив – політична позиція. Цілком зрозуміло, що та чи інша політична особистість може бути в діапазоні політичних (ідейних, ідеологічних) уподобань автора. У такому випадку автор є суб'єктивним, підтримуючи одну політичну позицію як єдино доцільну. Однак його упередженість виправдовується вірою в політичний напрям, який, на його думку, корисний для

держави і суспільства. І навіть якщо в об'єктивності цей напрям є хибним, автор відкритий у своїх помилках.

Другий – економічний сенс. Не таємниця, що дев'яносто відсотків політичних портретів є замовними. І, відповідно, автори цих портретів готові підтримувати ті чи інші політичні сили (особистостей) за певний гонорар. Їхня позиція (якщо така є) легко пристосовується до процесу купівлі-продажу і прямо залежить від нього. Цей меркантильний альянс творчих і політичних сил, на перший погляд, видається брутальним. Але в ньому може бути своє зерно. Якщо припустити існування здорового ринку незалежних поглядів, то можна уявити ідеальну ситуацію, за якої всі погляди і позиції будуть подані громадськості на розсуд. Мабуть, це й мається на увазі, коли йдеться про плюралізм. Проте насправді все відбувається трохи інакше. І далеко не всім поглядам дозволяється бути оприлюдненими.

Третій мотив – творчий. Це той самий мотив, який є першим і основним у творенні літературних, історичних, соціальних портретів. Автор відчуває зацікавленість у людині, його приваблюють риси особистості чи певний конфлікт, проблема, фантазійний образ, який складається з мозаїчних асоціацій, виявлених при зіткненні з такою індивідуальністю. Творчий мотив – найбільш суб'єктивний, але й найбільш безкорисливий. Однак політика – сфера, далека від сентиментальних захоплень особистісними чеснотами. Тому творчий мотив є вторинним, як правило, він виникає при сприянні політичного чи економічного мотиву.

Як бачимо, авторська позиція прямо залежить від авторських мотивів. Але для читачів й аналітиків авторські мотиви є прихованими. Судячи з авторської позиції, можна будувати припущення про них і не більше. Проте аналізувати авторське "я" і авторську позицію можна й необхідно з точки зору політичної і публіцистичної культури. Це дозволить зрозуміти, якими методами й засобами послуговується автор, висловлюючи

свій погляд і пропонуючи його загалу.

Найбільш привабливими для аналізу є політичні книги-портрети, оскільки сам масштаб (книги, а не журналістського матеріалу) дозволяє ширше розкрити предмет і розкритися самому автору. Крім того, зростаюча популярність політичних портретів-книг закликає звернутися журналістикознавців до їх дослідження.

Авторська позиція і авторське "я" в тексті реалізуються на двох рівнях: 1) композиційному, 2) стилістичному. Втілення цих категорій у тексті залежить від обраної для портрета жанрової форми та від мотивів (про які згадувалося вище), якими керується автор. Власне, у тексті існують всього дві можливі позиції: нейтральна (чи так звана об'єктивна) і суб'єктивна. У свою чергу суб'єктивна позиція може існувати в таких видах: схвальна і викривальна. Суб'єктивна авторська позиція передбачає однозначне ставлення до предмета (у даному разі до політика) і відверте його виказування. За нейтральної позиції автор не висловлює свого ставлення прямо, а проводить основну думку про предмет непрямыми шляхами (добір фактів, зіткнення фактів, інтерпретація, методи аналізу і т. д.). Як правило, авторське "я" прямо залежить від обраної авторської позиції. У тексті з нейтральною позицією аналіз є безособовим, автор рідко дозволяє собі бути присутнім. Висловлюючи свій погляд, він обов'язково підкреслює приватність своєї думки і таким чином застерігає читача від свого ж впливу. В тексті з відвертою (суб'єктивною) позицією авторське "я" присутнє повною мірою. Мова ведеться від автора, авторське "я" – емоційне. Автор відверто намагається вплинути на погляди читачів, по можливості, переконуючи їх.

Слід зазначити, що авторська суб'єктивність чи нейтральність не є тотожними хибності чи істинності. Її абсолютно відсторонений і неупереджений аналіз може призвести до хибних висновків, й авторська особиста й однозначна думка може бути

близькою до дійсності, тобто до об'єктивності. Іншими словами, йдеться про існування двох полюсних методів впливу: аналітичного та емоційного. Обираючи ту чи іншу позицію, автор обирає пропорцію цих методів впливу.

Нейтральна авторська позиція. Найчастіше в портретах з такою позицією обирається проста хронологічна будова тексту (здебільшого часова). Хронологія є стрижнем портрета, на який нанизуються відібрані автором факти. Робота з фактом є ключовою в портреті, побудованому на аналітичному методі відображення дійсності. Добір фактів, інтерпретація фактів, пошук суперечливих фактів – усе це є виявами прихованої від читача авторської позиції (мінімально суб'єктивної, якщо автор зацікавлений наблизитися до істинного відтворення політичних реалій, а не приховує таким завуальованим методом свої інтереси). Прикладом портрета з нейтральною позицією може бути книга Ю. Луканова "Третій Президент. Політичний портрет Л. Кучми". Вона побудована хронологічним чином, взято за основу етапи політичного сходження Л. Кучми: директор заводу і науковець прем'єрство, діяльність уряду, вибори у президенти, зовнішня політика президента, політичне оточення, проблема Конституції. Свою позицію автор сам зазначив у передмові: "Я спробував викласти якомога більше фактів з його (президентського. – М. В.) життя і політичної діяльності – як позитивних так і негативних. Намагався, аби моїх оцінок було якомога менше" [4, 4]. Автор цього політичного портрета уникав власних оцінок, пропонуючи замість оцінних суджень політиків, політологів, експертів, журналістів, свідчення документів, законів, програм тощо. Він також не тільки не висловлював свого ставлення до героя, але й не брався оцінювати політичну ситуацію того періоду, який розглядався. Але такий ретельний підхід до балансу оцінки, коли кожен другий факт знаходить контрфакт, небезпечний, оскільки рівновага плюса й мінуса виводить на нуль.

Можна припустити, що читач залишається невдоволеним, коли автор залишає його напризволяще в купі нерозтлумачених, суперечливих фактів. З іншого боку, така авторська позиція виконує роль своєрідного журналістського "гачка". Підсвідомо читач бажає авторської оцінки. І це той мотив, який тримає читачку увагу. Коли ж читач розуміє, що з оціненого йому запропонують щось типу: "постать Л. Кучми виглядала досить колоритно на українському політичному небосхилі" [4, 20], він починає відчувати смак балансування між, грубо кажучи, позитивним і негативним героєм, незважаючи на відсутність остаточної відповіді. З огляду на таку позицію, авторську індивідуальність (тобто авторське "я") було виражено непрямо – на стилістичному рівні: ритмічною рівновагою синтаксичних конструкцій, простотою мовних засобів, стильовою єдністю всіх текстових частин.

Наведений приклад є трохи гіперболізованою ілюстрацією нейтральної авторської позиції. Ю. Луканов надто ретельно уникав оцінок. Така позиція може бути небезпечною. По-перше, серед нерозтлумачених, суперечливих фактів губляться причинно-наслідкові зв'язки, і частини тексту стають затемненими. По-друге, нейтралітет межує з відсутністю власної думки.

Суб'єктивна авторська позиція. Тексти, що містять таку позицію мають значний відсоток емоційного методу відтворення дійсності. Існують публіцистичні типи композицій, які не тільки не заперечують присутності авторської індивідуальності та відкритої позиції в тексті, але й заохочують її. Наприклад, за умов есеїстичної чи нарисової побудови матеріалу автор стає одним з героїв, допоміжним образом з його смисловими й естетичними функціями, відповідно, ані суб'єктивність, ані індивідуалізація не порушують жанрових канонів чи принципів журналістики.

За ілюстрацію візьмемо книгу-портрет "Президент" В. Чемериса з явною суб'єктивною позицією автора схвального характеру.

Він обрав для портрета форму роману-есе. Ознаками композиційної побудови есе є: вільні асоціації, домінуюча авторська індивідуальність, наявність прихованих і подвійних смислів, паралелей, непрозорість мотивів поєднання текстових частин. У портреті "Президент" асоціації мають значний розмах: від історичних постатей і української поезії до витягів з інтерв'ю та державотворчих актів. Автор свідомо ставить свого героя в почесний ряд, поруч з Б. Хмельницьким, І. Мазепою, сповиває його рядками з поезій, і це могло б служити образіві Л. Кравчука на користь, якби авторська піднесеність і поетичність не мали великого контрасту з офіційністю окремих композиційних частин портрета (цитати зі статей, актів, офіційних матеріалів). У результаті авторське романтичне "я", межуючи з пафосом, викликає дисонанс і порушує текстову рівновагу.

Можливо, поетизований портрет реалізувався б, якби йшлося про невеликий портрет-есе, а не про книгу обсягом більше чотирьохсот сторінок, покликану вмістити суто документальні факти. Гнучкість композиції, притаманна есе, в даному портреті перетворилася на невпорядкованість різнобічної інформації.

Слід зазначити, що емоційне ставлення автора до свого героя викликає недовіру до тих раціональних позитивів (виявлених аналітичними методами), які існують насправді. У портреті-книзі "Віктор Ющенко: банкір і політик" О. Сліпущко обирає для свого аналізу (і для економічного, який є в тексті) виключно позитивні факти діяльності політика, схвальні для нього оцінки експертів – на композиційному рівні, й на мовленнєвому – оцінні лексеми: рішучий, ризиковий, новатор. Позитиви героя виділялися графічно. Захоплення предметом дослідження позбавляє автора об'єктивного бачення як особистості, так і досліджуваних явищ (політичних, економічних).

Для втілення суб'єктивної позиції також використовується, як своєрідний прийом,

белетризація. Його реалізував Р. Лоза в політичному портреті Ю. Тимошенко "Невыполненный заказ" (одразу ж слід зазначити, що подібні портрети є продуктами масового вжитку, розрахованими на широке і невибагливе коло читачів). Белетристичні сюжети (сюжети в белетристиці є остовом, на відміну від композиції у публіцистичних текстах), як відомо, будуються на інтризі, яка в наведеному портреті має такий вигляд: він як знаменитий, відомий автор отримує замовлення від олігарха Х на антипортрет Ю. Тимошенко (звісно, заради гонорару). Але під час знайомства з героїнею автор настільки захоплюється рисами політика і жінки, що не зважає на власний зиск і від замовлення відмовляється. Спочатку автор стоїть на позиції недовіри, сумніву і скептицизму (тобто уособлює в собі ставлення народу до сьогоднішніх політиків), але крок за кроком він переконується в чеснотах Ю. Тимошенко. І, відповідно, якщо такий скептик, як автор (а таким він створив своє авторське "я" в тексті) пересвідчився (на очах у читача), що саме Ю. Тимошенко здатна змінити державний розвій на краще, то й читач змушений у цьому переконатися. У портреті авторське "я" було не тільки правомірним персонажем, але й трохи міфологізованим й метафоричним, що мало прислужуватися задумові. На мовленнєвому рівні це реалізувалося так: "Джеймс Бонд", "модный писака", "коммерческий и циничный", "крутой парнишка", "мастер слова", а героїня – "красивая й хрупко-юная", "глаза цвета спелого каштана", "сильная женщина", "украинская принцесса". Романтична авантюристіка персонажів – типова для сучасних детективів. Використана вона була нетипово у політичному портреті, але на низькому естетичному рівні (примітивні художні прийоми і заштампована мова).

Крім портретів зі схвальними суб'єктивними авторськими позиціями, на інформаційному ринку представлені політичні портретикниги різко викривального, засуджувального характеру. Такі, наприклад, як "Нарцис" і "Свистун" Д. Чобіта.

Композицію двох цих портретів автор побудував на антагонізмі. Він спростовує факти, відомі загалу, фактами, які були приховані, але які автор знайшов і показав, щоб встановити правду. У "Нарцисі" Д. Чобіт наводить неоднозначні факти з біографії політика: співпраця батька В. Медведчука з німцями під час війни; кримінальна справа, порушена проти В. Медведчука в студентські роки; невдалий захист В. Стуса; політичні й бізнесові інтриги навколо лідера СДПУ (о); недбала дисертація. Викриваючи приховані від загалу факти, автор запевняє читача, що такий політик і така людина не має жодного права бути ані в політиці, ані на верхівці влади. Позиція автора є відверто осудливою щодо свого героя (антигероя), різкою та упередженою. Він використовує на мовленнєвому рівні двозначності, експресивну лексику, риторичні запитання, звертання, евфемізми. Аналіз підмінює емоціями і послуговується методом так званого вибіркового свідчення. Тобто робить висновки на підставі одиничних суджень (уривків з офіційних джерел, сумнівних свідчень і т. д.). Ця позиція прямо пов'язана з авторським образом (тобто "я") ошуканого громадянина, який вимагає справедливості, і заради цієї справедливості викриває свого героя. Відповідно, емоційність і експресивність умотивовані стилістично і націлені впливати не на розум і логічне мислення читача, а на його емоції.

Інший портрет Д. Чобіта "Свистун, або Чи можна політичного банкрута обирати керівником держави?" (портрет Л. Кучми) ані позицією, ані методами творення не відрізняється від "Нарциса". Така ж антагоністична композиційна побудова, експресивна манера викладу, агресивність насадженої читачеві точки зору.

Коло політичних портретів-книг значно ширше за окреслене в цій статті, що зумовлено як обсягом статті, так і популярністю цього жанру. Аналіз політичних портретів вимагає значно просторіших меж, відповід

них суперечності досліджуваного явища. Ми простежили кілька різних позицій: і політичних, і громадських, і творчих. Усі вони заслуговують на існування, хоч не можна не помітити того факту, що політична публіцистика може й повинна бути інтелектуальнішою, глибшою та яскравішою. Власне, нині є всього дві авторські позиції: повна упередженість (за різними мотивами) і нейтральність (за відсутністю необхідної авторської оцінки). Ці позиції є недовершеними, хоч збереження нейтралітету приваблює принаймні можливістю самостійних висновків.

Однак політична портретистка повинна охоплювати аналіз не тільки особи (індивідуальності), але й політичних процесів (і не обмежених, а з досвідом лише нашої держави, а з долученням досвіду інших типів державностей), політичних ситуацій (зіткнень, взаємодій різних сил й інтересів). І найголовніше, чого бракує сучасним політичним портретам, як і сучасній політиці, – це інтелектуальності та інтелігентності.

1. Василик М. А., Вершинин М. С. *Политология: Словарь-справочник*. – М.: Гардарики, 2000. – 328 с.

2. Забихова Шолпан. *Авторская позиция в публицистике*. (Сайт кафедри ЮНЕСКО-КазНУ).

3. Лоза Р. *Невиконане замовлення* – К.: Такі справи, 2002. – 95 с.

4. Луканов Ю. В. *Третій Президент: Політичний портрет Леоніда Кучми*. – К.: Такі справи, 1996. – 128 с.

5. Сліпушко О. М. *Віктор Ющенко: банкір і політик*. – К.: Криниця, 2000. – 139 с.

6. Чемерис В. Л. *Президент: Роман-есе*. – К., 1994. – 494 с.

7. Чобіт Д. *Нарцис: Штрихи до політичного портрета Віктора Медведчука*. – Київ; Броди: Просвіта, 2001. – 80 с.

8. Чобіт Д. *Свистун, або Чи можна політичного банкрута обирати керівником держави*. – К., 1999. – 64 с.

В. М. Галич,

к. філол. н., доц.,

УДК 070: 821. 161.2 - 92 + 929 Гончар

Промова як жанрова форма публіцистики у творчості Олесея Гончара

Аналізується особливість промови в жанрово-тематичній системі публіцистики Олесея Гончара, коротко розкривається історія цього жанру, зокрема в українській літературно-художній спадщині, наголошується на мовностилістичній матеріалізації публічних виступів письменника, що залежить від категорії аудиторії та спрямована на формування активної громадсько-політичної позиції слухачів.

The article investigates peculiarities of speech in the genre-thematic system of publicistic by Oles Gonchar, it also briefly reveals the history of the genre, specifically in Ukrainian literary heritage, focuses on the organizing of publicistic appearances of the writer, that depends on categories of audience aiming to the active civic position of listeners.

У публіцистичній діяльності Олесея Гончара найважливіше місце відводиться промовам. У жанровій системі публіцистики письменника вони репрезентують найчисленнішу групу творів. Очевидно, це пов'язано зі суспільною активністю їх автора – відомого громадського діяча, видатного письменника й філософа, котрий не міг триматися осторонь животрепетних проблем своєї доби й належав до когорти тих, хто наближав сьогодення України, якій повернуто право на суверенне й вільне майбуття, кого за життя називали совістю нації, з чиїми словами й думками зв'язали свої вчинки мільйони співвітчизників.

Актуальність теми статті пояснюється малодослідженістю проблем письменницької публіцистики загалом та публіцистики Олесея Гончара зокрема. До того ж публіцистика митця досі не привернула увагу теоретиків журналістикознавства. Рецензії на публіцистичні твори прозаїка та передмови до цих видань не спроможні більш повно представити публіцистичні виступи письменника, а в дисертаційних дослідженнях Н. Заверталюк ("Публіцистика письменників на Україні

20-х – 70-х рр. ХХ ст.", 1992) та В. Зубовича ("Олесь Гончар – літературний критик і дослідник літератури", 1993) аналізуються кілька промов Олесея Гончара в аспекті завдань історії літератури, передусім пафосу публіцистики та форм його вираження у першій праці, а в другій – виступи прозаїка висвітлюються лише з позицій внеску письменника в теорію літератури.

Зародився цей жанр ще в добу античності – у стародавніх греків, пізніше знайшов подальший розвиток у римлян. До наших днів дійшли свідчення про майстерність давніх промовців Горгена, Демосфена, Есхіла, Протагора, Цицерона, Цезаря, Антонія, Квінтіліана. Саме тоді виникає публічний монолог, що будувався за законами красномовства. Подібні промови мали переважно соціально-політичний характер, переконували й агітували народ, виховували певні громадянські якості. Вважалося, що кожен політичний діяч мусить обов'язково володіти технікою публічних виступів. Саме тоді зародилася риторика як наука, що розробляє теорію красномовства.

© Галич В. М., 2003

Після тривалого занепаду в роки середньовіччя мистецтво публічних виступів знову відродилося в добу Ренесансу. Своїми промовами славилися англійці Джон Буль, Уот Тайлер, чехи Ян Гус, Ян Жишка.

Українські публічні виступи, започатковані в київську добу (Іларіон, Кирило Туровський, Даниїл Заточник, згодом – Іван Вишенський), знайшли свій подальший розвиток у ХУІІ столітті (Йоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Лазар Баранович), пізніше – Стефан Яворський, Дмитрій Туптало. У ХУІІІ столітті з блискучими промовами виступали Феофан Прокопович, Георгій Кониський, інші професори Києво-Могилянської академії. Після періоду занепаду цього жанру в ХІХ столітті, у ХХ публічні промови активно використовувалися як засоби агітації, впливу на свідомість людської особистості. Це яскраво виявилось в добу національної революції 1917–1920 років. З промовами охоче виступали діячі Центральної ради та Директорії В. Винниченко, С. Петлюра, М. Шаповал та ін. Більшовики також часто зверталися до цієї форми впливу на маси. Тут слід назвати В. Примакова, Ю. Коцюбинського, М. Скрипника, Д. Затонського. Під час другої світової війни знову посилювалося значення публічних промов як мобілізуючої сили на захист Батьківщини (О. Довженко, П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан).

Чимало відомих письменників охоче використовують цей жанр публіцистики у своїй творчій діяльності у наш час. Можна згадати виступи Юрія Мушкетика "Шлях до істини", Дмитра Павличка "Україна виходить з безодні", Володимира Яворівського "Я весь пішов у політику", Івана Драча "Інтелігенція і вибори", Павла Мовчана "Витоки", Ліни Костенко "Геній в умовах заблокованої культури" тощо.

Чимало виступів перед різною аудиторією було у творчій практиці Олесь Гончара. Його промови ("Співець єднання", "Жити йому в віках", "Привіт Грузії", "Писати правду", "Слово про "Руську трійцю",

"Правда і пристрасть сьогодення", "Слово на відкритті ІХ з'їзду письменників в Україні", "Виступ на форумі миру в Парижі", "Скликає мати..." та ін.) відрізняє актуальність змісту, вагомість порушених у них проблем, громадсько-політичний характер. Виклад матеріалу характеризується художністю, широким залученням тропів, синтаксичних фігур, риторичних прийомів. Простота й доступність форми – це наслідок орієнтації на якомога ширшу слухачську аудиторію.

Як і кожен, по-справжньому великий митець, Олесь Гончар має свій неповторний індивідуальний стиль висловлення думки, який у цілому притаманний не лише його публіцистиці, а й прозі, поезії, мемуаристиці. Це широта узагальнення дійсності, масштабність, планетарність мислення, романтичне світовідчуття та світобачення, намагання кожному проблему розглядати крізь призму долі свого народу, його держави. Якого б питання не торкався Олесь Гончар у своїх промовах, великого чи малого, будь-то ювілей класика літератури чи слово напередодні референдуму 1 грудня 1991 року, коли вирішувалося для держави – бути чи не бути незалежній Україні, він завжди до кінця в деталях продумував зміст свого виступу, логіку в розгортанні думки, враховував специфіку аудиторії, до якої звертався.

Промова як публіцистичний жанр прямо пов'язана з ораторським мистецтвом, адже, щоб обґрунтувати свою позицію, переконати слухачів у її правомірності, автору слід професійно володіти мовними засобами, активно використовувати експресію, миттєво відгукуватися на реакцію аудиторії, оскільки він бачить і відчуває її настрої. Сила живого, на очах слухачів народжуваного словесного тексту, є ефективнішою, ніж промова, що передається в запису по радіо чи телебаченню.

У творчій практиці Олесь Гончара жанр промови існує в кількох модифікаціях. По-перше, як виступ перед певною реальною аудиторією ("Співець єднання. Слово на виїзному засіданні ІХ Міжнародного з'їзду славістів у Каневі"), по-друге, як виступ по

радіо чи телебаченню з нагоди певної події (цей різновид промови заслуговує на окрему розмову) і, по-третє, є специфічне слово до всього народу України чи окремої категорії громадян, коли це стосується особливої ваги проблем, що тривожать суспільство. Такі промови, як правило, не виголошуються в прямому розумінні. Вони друкуються в засобах масової інформації (газетах, журналах, іноді зачитуються по радіо чи телебаченню). Прикладом такого жанрового варіанта промов може бути "Скликає мати... Слово напередодні Всесвітнього форуму українців").

Докладніше розглянемо першу модифікацію жанру промови у творчій практиці Олесь Гончара. Виступ перед конкретною аудиторією в нього завжди лаконічний, мобільний, добре продуманий. Кожне слово, кожна фраза мають свою вагу. Зразком може бути його промова в Каневі на виїзному засіданні IX Міжнародного з'їзду славистів у вересні 1983 року.

Тематична спрямованість цього виступу перед поважною аудиторією науковців-славистів світу зумовлена необхідністю показати роль і велич Шевченка як геніального сина українського народу; людини, що кардинально змінила бачення місця України у світі, піднесла до світового рівня літературу її народу: "Адже Україна після Шевченка – це зовсім не та Україна, що була до нього" [2, 395]. Олесь Гончар будує свою промову таким чином, щоб показати зв'язки Шевченка з іншими видатними, часом геніальними митцями слов'янських народів: "Поет захоплювався Брюлловим, одну з найкращих поем присвячує Жуковському... Коли він вигукне "Наш несравненный Гоголь!" або "Перед Гоголем должно благоговеть, как перед человеком одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям!", то тут нема гіперболізації, це чуємо щирий голос душі, розуміння виняткової ваги Гоголя як для вітчизняної, так і для світової культури" [2, 396].

Виступаючи перед освіченою аудиторією, Олесь Гончар не може не згадати кращі тво-

ри Шевченка, присвячені слов'янському єднанню, наприклад, поему "Єретик", "де центральним бачимо образ Яна Гуса, цього, за висловом поета, "чеха святого, великого мученика, одного з тих, кому інквізиція розклала свої чорні кострища по всій середньовічній Європі" [2, 396], чи антиколоніальний, тираноборчий твір Кобзаря – поему "Кавказ", в якому "панує дух волелюбності, той дух прометеївський, що дає підстави говорити про титанізм образів Шевченкової поезії" [2, 396–397].

Оцінюючи роль митця в історії, Олесь Гончар у своїй промові заявляє, що "поет не відійшов у минувшину. Він і сьогодні з нами" [2, 398], а головна книга життя Тараса Шевченка "Кобзар" "своєю народністю, гуманізмом, своєю художньою красою сьогодні істотно доповнює світову культуру, стає в ряд найдорожчих книг людства" [2, 398].

Олесь Гончар завершує свій виступ перед славістами світу згадкою про місце поховання поета, де не раз проходили різні збори: "Сьогодні тут, ви, слависти світу. Спасибі вам за честь, яку ви нашому народові виявили, прийшовши вклонитись безсмертному генієві України" [2, 398]. Безпосередньо звертаючись до аудиторії, представленої ученими-славістами, Гончар закінчує промову закликом до єднання "на добрі вчинки, на благородні звершення" [2, 398].

У виступі на X з'їзді Спілки письменників України тодішній її голова Юрій Мушкетик наголошував на особливій вагомості письменницьких публічних промов як одного з домінуючих жанрів публіцистики, вага якої зростає в переломні епохи, якою став для України рубіж 80–90-х років минулого століття: "З літературних жанрів сьогодні попереду публіцистика. В основному – не художня. Художня публіцистика покотилась кудись далі – за видноколи поезії, прози, а публіцистика із закликом та погрозою, з молінням. Найчастіше з закликом та погрозою, викривальним словом. Буває, викриваємо одні одних... Власне, все це щодня пе-

ред нашими очима і якоїсь особливої характеристики не потребує. Старезний дід – час – залишить дещину, яка потрібна. А поки що вона працює на потребу дня. Водночас ясно: без політичних виступів не прожити. Я за ті виступи, де не тільки пафос, а насамперед глибокий аналіз, думка. Потужна інформація" [3].

Олесь Гончар активно працює на зламі 80–90-х років у публіцистичних жанрах, зокрема, досить часто виступає перед різною аудиторією, про що свідчать його промови "Феномен незнищеності", "Більше совісті, людяності, більше правди в усьому", "Дзвони Чорнобиля", "Планета на всіх одна", "Слово на відкритті установчого з'їзду Народного руху України", "Нашій мові жити", "Жива сув'язь поколінь", "Час для єдності", Відчувши себе суверенними", "Будьмо на висоті", "Україно, твій день гряде!", "Небуденна подія" та деякі інші.

Промови Олесь Гончара останніх років є добре продуманими з точки зору мовностилістичної організації. Загалом їх можна вважати класикою жанру. Видно, що письменник багато працює над змістом, підшуковуючи відповідні лексеми. Архів Олесь Гончара переконливо показує, що окремі промови переписувалися по кілька разів, доти, поки автор не знаходив точного втілення свого задуму.

Характерним для промов Олесь Гончара-публіциста є активне використання різних крилатих висловів, афористичних словосполучень: "Митець мусить почувати мускулатуру слова" [2, 585], "Сьогодні дівчата – завтра народ!" [2, 592], "Частіше думаймо про велике" [2, 606].

Нерідко в промовах Олесь Гончара з'являються його авторські неологізми: "строчкогон-халтурник" [2, 583], "мертвоводдя застою" [2, 590].

Оприлюднені промови Олесь Гончара, які зачіпають кардинальні проблеми сучасності й адресовані переважно всьому народу, як правило, мають підзаголовок. Яскравим зразком цього різновиду жанру промови є "Скликає мати... Слово напередодні Всесвітнього форуму українців".

Такий публіцистичний твір у Олесь Гончара має специфічну будову. Уже перша його фраза ("Що й казати: подією надзвичайної ваги має стати це всепланетне українське віче" [1, 203]) визначає важливість тієї події, заради якої письменник звертається зі словом до громадськості. Він убачає прямий зв'язок між форумом українців світу й утвердженням незалежності України ("Поруч з людьми материкової України вперше на святих київських горах зйдуться посланці з близьких і далеких країн, шукатимуть спільну мову люди західної і східної діаспори" [1, 203]).

Основна частина промови – це спроба показати українцям всього світу, якою насправді є їхня батьківська земля ("не треба нам національної "показухи", не станемо ні перед ким нічого "демонструвати" [1, 204]).

Письменник-публіцист чудово розуміє всю складність будівництва нової держави, тому в його промові є яскраві порівняння, метафоричні образи. Він широко використовує потужний потенціал художніх засобів, щоб досягти поставленої мети – донести до учасників форуму й усіх українців важливість будівництва незалежної України: "Дехто вважає, що на сьогочасну ситуацію в Україні треба дивитися із львівського Високого замку, інший воліє глянути на Україну з висоти донецького терикона... Мабуть, треба добре дивитись і звідти, і звідти. А найкраще ж, певне, буде усім нам глянути на рідні обрії з висоти канівської Тарасової гори, бо це ж звідти лине до нас невмируще слово його "Молитви":

І всім нам вкупі на землі

Єдиномислиє подай

І братолюб'є пошли... [1, 205]

Кінцівка цього різновиду жанру промови у Гончара також постає специфічною, він передає вітання учасникам форуму: "У ці трудні й спекотні дні від душі вітаємо учасників Всесвітньої зустрічі українців, вітаємо всіх вірних і незрадливих, кого нині скликає до себе наша багатостраждальна Мати" [1, 205].

Таким чином, промова у творчій спадщині Олеся Гончара – це особлива жанрова форма публіцистики, що має певну усталену поетику, яка суттєво коригується емоційно-експресивними засобами вираження. Структура промови, використання тропів, синтаксичних фігур підпорядковуються реалізації головного її призначення – формувати у кожної категорії слухачів (письменників, студентів, науковців, виборців тощо) певну громадсько-політичну позицію, впливати на думки та настрої аудиторії, спонукати її до активних дій.

Представлена розвідка, де висвітлюється лише частина проблем публіцистики, пов'язаних з жанром промови, є складовою комплексного й системного дослідження і в

перспективі подальший розвиток матимуть такі теоретичні питання, як еволюція жанру промови в статтю, діалектика образу й факту, об'єктивного й суб'єктивного в мисленні Олеся Гончара, в баченні й оцінці ним суспільно-політичних явищ, авторське редагування тексту.

1. *Високоліття: Олеся Гончару, 75. Збірник матеріалів.* – К.: 1983. – 214 с.

2. *Гончар Олександр. Твори: В 7 т.* – К.: 1988. – Т. 6. – 703 с.

3. *Мушкетик Юрій. За демократизм, національне відродження, високу духовність літератури (Доповідь на відкритті X з'їзду письменників України) // Літ. Україна.* – 1991. – 18 квіт.

Генеза кооперативних книговидавництв Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX століття) у контексті сучасної теорії організацій

Аналізується ситуація кооперативного книговидання та розповсюдження літератури українською мовою у Наддніпрянській Україні на межі XIX – XX століть.

It is analyzed the situation of cooperative book publishing and dissemination of literature in the Ukrainian language in Naddniprovska Ukraine on the turn of the XIX – XX centuries.

Перше по-справжньому масове піднесення видавничої активності припало в Наддніпрянській Україні на 1906 – 1916 роки. Це стало можливо передовсім унаслідок демократичних завоювань українства в соціальній та національній політиці: у 1905 році шлях інформаційно-видавничим ініціативам українською мовою відкрила імператорська "Записка об отмене стеснений малороссийского печатного слова". По-друге, в Україні тоді прилучилися до кооперування нові самоврядні органи – земства, заохочувані, а подекуди й безпосередньо контрольовані наддніпрянською "Просвітою". Спільними зусиллями просвітян і земців у кооптовариствах влаштовувало читання, виставки, курси лекцій. Через земства вперше на території Російської імперії почали відкрито розповсюджувати літературу українською мовою.

Друкуючи й читаючи по-українському в кооперативах, українство межі XIX – XX століть розпочало системно позбавлятися колоніальних комплексів. Та головне – це неабияк підштовхнуло процеси становлення

української політичної спільноти, бо увиразнило для населення "юго-западного края" конкретну мету: виявити себе як націю, тобто спільноту людей, які усвідомили, чому бажають жити разом. Коротко кажучи, в операції українська справа знайшла собі вельми зручний засіб для ефективного розвитку.

Але й держава, і справа, та взагалі будь-яка організаційна структура стають можливими лише після того, коли їх засновники недвозначно усвідомили свою місію (мету). І місія, і мета – поняття абстрактні, хоч в ім'я тої і тої люди еднають свої зусилля та здійснюють якісь конкретні дії. А дії організованих людей можуть бути спрямовані: а) на виживання (фізичне, етнонаціональне, культурне); б) на зростання (матеріальне, інтелектуальне, статусне); в) на прибуток (маєтностей, знання, спілкування, впливу...).

Щоб досягти декларованих цілей (усіх за разом, якихось окремих або в комплексі), організації людей випускають конкретну продукцію, яка задовольнить чиїсь певні запити (дрібні, помірні чи глобальні). Для цього ор-

ганізаціям доводиться вдаватися до різноманітних засобів (людських умінь, технологій, форм координації спільних зусиль тощо).

Отже, в нашому випадку характеристика призначення видавничих кооперативів і споріднених із ними (організаційно та метою) структур матиме такий вигляд:

1) які продукти чи послуги пропонують – національно-інформаційну соціалізацію української етнокультурної спільноти;

2) місце й роль у системі ринкових відносин – усталити в Україні широкий інформаційний обіг у притаманних їй культурних формах;

3) мета організації(й) – національно-культурне самозбереження, цивілізаційне зростання, політичне самовизначення української нації;

4) технології – просвітницький рух, масовий друк, громадська ініціатива;

5) філософія – "За нашу і вашу українську справу!";

6) внутрішня концепція – збудити й культивувати серед українського населення масову потребу в опануванні інформації, котра змінить його життя на краще;

7) зовнішній образ (імідж) – підвищити загальний культурний та науковий рівень спільноти, яка визнає себе як українська і хоче почуватися рівною серед світових великих націй.

Перші українські видавці-кооператори не розумілися на теорії організацій, проте чітко усвідомлювали як свою мету, так і загальну потребу, котру вдовольнить досягнення цієї мети. На початку XX століття українство вже готове було платити за позбавлення від "комплексу хохла" хоч і невеликі гроші (великих ще не надбало), зате регулярно. Усвідомлюючи це, національні кооператори не розраховували попервах на надприбутки від книговидання, тим більше – швидкі та негайні.

Ідеологом процесу окультурювання кооперації в Наддніпрянській Україні, у тому числі й видавничого, є Василь Доманиць-

кий (1877 – 1910). Як свідчить діяч українського кооперативного руху К. Мацієвич, В. Доманицький був першим, хто серйозно звернув увагу громадськості на роль кооперації в справі українського національного відродження. Він відомий не тільки як укладач і видавець першого повного "Кобзаря", а й як співзасновник одного з перших українських видавничих товариств – товариства "Вік" та журналу "Київська старовина".

Наприкінці XIX – початку XX століття кооперативні товариства Наддніпрянщини зробилися найпоширенішим організаційним різновидом осередків для видання українських книжок, періодики та інших форм національної інформативності. Головна причина поширення – це їхня здатність досягати мети лише об'єднаними засобами всіх фігурантів цієї діяльності, коли кожен вкладенням власної праці наближає спільну мету. Правда, фігуранти книжкової справи в Україні, її засоби і навіть мета могли зазнавати змін у часі та корегуватись відповідно до навколишніх обставин. Адже кооператив як форма організації належить до так званих відкритих систем. (Система в організаційному розумінні – це набір взаємозв'язаних і взаємозалежних частин, складених у такому порядку, який дозволить відтворити нове ціле.) На відміну від закритих систем, котрі ігнорують зовнішні впливи, відкрита система динамічно взаємодіє з довколишнім середовищем. Отримуючи з цього довкілля сировину (авторські оригінали, витратні матеріали, машини, приміщення...) та людські ресурси (авторів, редакторів, менеджерів, друкарів, книготоргівців...), кооперативні видавництва безпосередньо залежали від інформаційних потреб дня, тобто від смаків і вподобань, переваг та потреб своєї клієнтур (окремих читачів, корпоративних замовників, суміжників тощо).

Отже, кооперативне об'єднання видавців є мобільним за самою своєю природою. Воно спирається переважно на неорганізованого або початково організованого споживача. Втім, кооператив може оперувати значними

активами – як своїх засновників, так і залученими ззовні – але для ефективного управління не потребує великого апарату керування справами. Кооператив може швидко змінювати структуру, згортати і розгортати за потребою свою діяльність, тобто він чудово пристосований до роботи в умовах невизначеності.

Непевні умови, ризик і постійна загроза арешту з наступним закриттям супроводжували українських видавців упродовж усього становлення системи національного друку. Певно, умови й винні в тому, що початковий етап національної інтелектуалізації тривав у підросійській Україні майже 100 років. Усі штучні (адміністративно-суб'єктивні) завади на кшталт Валуєвського циркуляра чи Емського едикту не давали усталитися відкритій системі українського книгодруку, заганняючи видавців у підпілля та в еміграцію. Ті, хто самотужки видавав українську книгу, не мали постійного зворотного контакту зі своєю аудиторією споживачів. Тому так довго в Україні не відбувалася й видавнича спеціалізація книгопродуцентів – обов'язковий етап для відкритих систем, які ускладнюють свою структуру тільки тоді, коли успішно розвиваються в контакті з середовищем.

З лібералізацією зовнішніх умов і переведенням книгодруку на кооперативні рейки інформування української суспільності відчутно пожвавилася – адже новоутворена система кооперативної просвіти забезпечувала тепер і зворотний зв'язок: від села до просвітян. На початковому, нелояльному до українства етапі видавничого руху в Наддніпрянській Україні діяли переважно видавці – фізичні особи або ж сімейні групи інтелігентів, зацікавлених у національній просвіті, як-от: Драгоманови-Косачі, родина Грінченків. Та на межі XIX – XX століть книгодрук українською мовою зосереджувався вже не тільки в родинному колі просвітянсько-налаштованих, а вийшов на рівень первинних об'єднань за інтересами. Такі об'єднання гуртували однодумців-колег і приятелів. Характерним прикладом є пере-

довсім "Благотворительное общество издания общепользных и дешёвых книг" та видавниче товариство "Друкарь" (обидва в Санкт-Петербурзі), київські видавничі кооператива "Час", "Вік", "Дзвін", "Лан" О. Грушевського, видавництво дитячої літератури "Волошки", "Дністр" у Кам'янці-Подільському тощо. Через потребу постійно оглядатися на цензуру та бути ближче до імперської адміністрації видавничі товариства дислокувалися здебільшого в столиці та губернських містах.

Найпершою з системних кооперативних організацій розглядуваного періоду назвемо видавниче товариство "Час" у Києві – структура, що являє особливо промовистий приклад організаційної еволюції. Історія його поступу розпочалася в січні 1908 року, коли в лікарні на Тарасівській лікарі О. Юркевич, М. Орловський, М. Левицький, а з ними П. Петрушевський, В. Королів-Старий та кілька київських літераторів зібралися обмірковувати термінологію для задуманого ними "українського ветеринарного лічебника", а насамкінець ухвалили першу програму видання просвітницької літератури. За приклад для наслідування їм правило щойно закритого ростовського кооперативного видавництва "Донская Речь" (1903–1906). Колеги вирішили продовжити справу скасованого владою видавництва (яке регулярно розповсюджувало книги українських авторів і навіть дещо видало українською мовою), зробивши перший членський внесок у власне видавниче підприємство по 50 руб. з особи. На ці кошти за 1908 рік у "Часі" видали 30 брошур-метеликів по 50 тисяч накладу кожна (загалом 150 тисяч прим.).

Через три роки організаційне становище "Часу" настільки зміцніло, що його члени змогли ухвалити перший план з видання "серйозної історичної белетристики" (свої послуги для цього запропонував Гнат Хоткевич). На 1913 рік припадає початок стосунків "Часу" з видавничими фірмами за кордоном – адже українською мовою доти не перекладався жодний закордонний бест-

селер; твори іноземних авторів були представлені хіба що у просвітницьких брошурах-переробках чи журнальних публікаціях фрагментів "з продовженням". Як наслідок зрослих можливостей, у часівців з'явилася потреба юридично змінити організаційну форму свого підприємства. Так "Час" перетворився на "товариство на вірі" (щось на кшталт сучасних товариств з обмеженою відповідальністю), а основний його капітал тим часом збільшився до значної суми – понад 11 тисяч рублів.

Навіть початок світової війни та запровадження військової цензури не змогли зашкодити роботі "Часу" – його книгарня не припиняла діяльності ані на день, хоча через погіршення вістей з галицького фронту умови для українського національного друку ставали дедалі нестерпнішими. Антиукраїнська істерія в агонізуючій імперії призвела до того, що мусив згорти роботу видавничий відділ "Часу"; на новий 1917 рік не було видано навіть традиційного відривного календаря. Але в лютому 1917-го революція скасувала всі без винятку обмеження національного друку. Хоч умови економічного, а згодом політичного життя, навально гіршали без натяків на поліпшення, в Україні розгорнулася просто-таки гарячкова видавнича активність, яку сучасна дослідниця Т. Ківшар позначила терміном "український книжковий рух".

На шевченківські дні 1917 року в Києві було відкрито першу українську друкарню – під неї товариство "Час", "ризикуючи останнім карбованцем", придбало друкарню закритої газети чорносотенців "Двуглавый Орёл". Звідти вийшли у світ числа оновленої газети "Нова Рада" (під орудою С. Єфремова на гроші меценатів Симиренка та Чикаленка) і перший український часопис з практичних питань видавничої справи "Книгарь".

Невдовзі "Час" відновив діяльність у повному обсязі й почав стрімко нарощувати свої активи. Терміново розширювалася його видавнича програма; вперше було розпочато спільний проект із масового видання ук-

раїнських шкільних підручників, які підготувало видавниче товариство "Українська школа". Для зберігання тиражів облаштували новий оптовий склад.

Так тривало рівно рік, до муравйовського нашествия, коли "Час" зазнав непоправної втрати: під час вступу більшовицьких загонів до Києва нагло загинув М. Орловський. Але в березні 1918-го кооперативне видавниче товариство "Час" налічувало у своїх лавах уже 125 співробітників і встигло видати 1 781 500 прим. літератури на загальну суму 1 116 925 рублів. У репертуарі "Часу" були книги українського і зарубіжного красного письма: історичні повісті, романи, оповідання; мемуари, біографії видатних українських діячів культури й політики; наукова література; шкільні підручники; дитячі книжки; агітаційні брошури; аркушева продукція (листівки, портрети); календарі та власна періодика. Тому є всі підстави говорити про універсальний масив "Часу" в межах національного книговидання, який є окремим і структурованим.

Отже, відкрита система кооперативного видавничого товариства "Час" дедалі більше тяжіла до спеціалізації своїх елементів. Вона ускладнювалася, розширюючи свої межі, й до початку громадянської війни була вже готова стати осердям нової суперсистеми з книгодруку та книгорозповсюдження в Україні.

Ускладнення будь-якої успішно організованої структури стає неминучим тому, що в міру зростання організації керівникам її все складніше приймати одноосібні рішення. Отже, найдалекоглядніші адміністратори мусять делегувати частину своїх владних повноважень на відповідальність керівників нижчих рівнів (у відділи, дільниці, філії тощо). Такий поділ управлінської праці зумовлений суто фізичною обставиною: один керівник здатен реально контролювати роботу 5–9 осіб. Тому в організаційно ускладненій структурі керівникам нижчої ланки залишають право приймати тактичні рішення, а координація всіх часткових тактик на рівні

стратегії загального розвитку стає головним заняттям її вищого керівництва.

Відповідно, керівники середньої (рідше – нижчої) ланки дістають всю повноту влади та відповідальності в галузі виконання якогось конкретного завдання – підготовки й випуску підручників, укладення авторських договорів на переклади чи матеріального постачання або забезпечення збуту книжок тощо. Такий процес групування завдань організації за певними ознаками називається департаменталізацією. Це означає, що організація (в даному випадку – видавниче товариство "Час") перестала бути "гуртком за інтересами" і переходить на стадію механізованого підприємства.

На жаль, видавничий ажіотаж 1917–1918 років, коли Україна увійшла в стадію вибухового політично-державницького устрою, поставив видавничі підприємства з ускладненою організаційною структурою у відверто не вигідне становище. Продукування агітлітератури не вимагало великих накладних витрат і здебільшого демонструвало дуже скромний рівень видавничого оформлення. Зате вкладений в агітки капітал новоспечених видавців повертався їм з великими дивідендами, а головне – швидко: ліквідність агітлітератури за гострих ситуацій, які вона й обслуговує, завжди є високою. Крім цього, видавничі товариства розділилися за "ідейними" ознаками свого асортименту і так чи інак потрапили під вплив різних політичних партій та груп. Наприклад, "Вернигора" була заснована й контролювалася Братством самостійників, "Дзвін" перебував на балансі Товариства українських поступовців, а "Криниця" залежала від Української партії соціалістів-революціонерів. Такі видавництва діставали від партійних провідів регулярне фінансування і, відповідно, представляли інформаційну інтерпретацію їхніх політичних програм.

Уряд Української Народної Республіки зі свого боку теж намагався турбуватись про національну видавничу справу, розцінюючи її наявність як атрибут державності. Відомо,

що наприкінці 1917 року чимало дрібних українських видавництв – приватних і кооперативних з мінімальною кількістю засновників – дістали від уряду УНР кілька безвідсоткових позик, і це значно сприяло подальшій їхній діяльності. Утім, перелік імен засновників цих видавництв має свідчити скоріше про наявність у них "адміністративного ресурсу" в керівництві УНР (М. Грушевський, Б. Грінченко, В. Різниченко, Є. Череповський, Д. Дорошенко, М. Стасюк).

Але дальша непевність політичної ситуації в Україні призвела до того, що видавнича діяльність на її теренах у 1918–1920 роках майже втратила ознаки системної організації. Структурам "механізованого" типу, з усталеним розподілом обов'язків і повноважень, як, наприклад, у "Часі", було складно витримати конкуренцію з одноденними "все-сам-собі-видавами", які швидко розгортали друк і так само хутко його згортали, отримавши надприбуток. Гірше, що цей "патріотизм кишені" завадив організованішим коопвидавам і приватним видавцям Наддніпрянщини перейти на вищий організаційний щабель – утворити спілку національних книгопродуцентів. Оскільки кооперативні й громадські видавництва часів книжкового руху в Україні постійно перебували під тиском політичних, ідеологічних та військових обставин, вони мусили часто "починати все спочатку". Це зумовило їхній організаційний герметизм, який не дав змоги видавничим "тусовкам" ("тирлищам") розвинутися до стану механізованих підприємств із жорстким розподілом виробничих і керівних функцій, які змогли б утворити життєздатну культурно-господарську асоціацію ("спілку спілок" у поданні В. Короліва-Старого). Оскільки подібна асоціація так і не оформилася, то й не дістав системної підтримки процес масової типізації видавничих асортиментів, як до 1920 року не усталилися структури "автоматизованого" ринкового середовища друків на теренах Наддніпрянщини.

Отже, український книжковий рух так і не досяг стадії системності; його фігуранти весь час стояли перед вибором між лояльністю до швидкозмінних влад та кон'юктурою новоусталюваного книгоринку. На початку 20-х років XX століття це призвело до втрати ними автономності: коопвидави та приватні книговидавництва були деструктуровані (скасовані) радянською владою, а їхні окремі елементи – позаекономічними засобами залучені до складу іншої, більш інтегрованої структури – радянської системи керування інформаційними потоками.

1. Грицак Є. *З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922)*. – Л., 1923. – 48 с.
2. Ківшар Т. *Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.)*. – К., 1996. – 340 с.
3. Куценко Н. *Десятиліття // Книгарь*. – 1918. – Ч. 7. – Ст. 365–370.
4. Меженко Ю. *Українська книжка часів Великої революції*. – К., 1928. – 36 с.
5. Мильнер Б. З. *Теория организаций*. – М., 1999. – 336 с.
6. Петров С. *Книжкова справа в Києві (1861–1917 рр.)*. – К., 2002. – 376 с.
7. Подгорнова А. И. *Советское книгоиздание в 20-е годы*. – М., 1984. – 156 с.

В. К. Пузій,

асп.

УДК 070.448

Фензини як феномен аматорської періодики (30–50-ті роки ХХ століття)

У статті проаналізовано феномен фензинів – аматорських журналів, присвячених творам фантастики в літературі, кіно та ін. Акцентовується увага на важливості вивчення такого типу видань, використання їхнього досвіду в журналістиці та педагогіці.

The fanzine's phenomenon of amateur periodicals, devoted to SF and fantasy in literature, cinema etc. is analysed in this article. Special attention is given to the importance of studying of this type of editions, to the use of their experience in journalism and pedagogy.

Фензини (fanzine) – це любительські журнали, створені "фанами" фантастики. Термін уперше було введено в обіг Рассом Чавенетом у 1941 році внаслідок поєднання двох слів: magazine ("журнал") і fan ("любитель фантастики"). Згодом це поняття почало застосовуватись і для поїменування решти аматорських видань: збірок коміксів, футбольних журналів та інших любительських журналів, не пов'язаних із фантастикою.

Фензини виникли в США, поступово почали з'являтися в інших країнах. Першим відомим фензином був "The Comet", заснований у травні 1930 року Реймондом А. Палмером для клубу "Science Correspondence Club", другим – "The Planet" (липень 1930 р., редактор – Аллен Глейзер для клубу "New York Scienceers"). Обидва журнали містили в собі чимало матеріалів, пов'язаних із наукою, хоча включали також огляди професійних журналів фантастики.

Згодом, у 1932 році, з'явився перший "справжній" фензин – "The Time Traveller", чий видавець, Юліус Шварц та Морт Вейзінгер пізніше започаткували професійний журнал фантастики "Science Fiction Digest".

Фредерік Вортхем, автор праці "Світ фензинів: Особлива форма спілкування",

виділяє чотири передумови, які спричинили створення фензинів:

1. Першим кроком було те, що професійні комерційні журнали наукової фантастики почали запроваджувати спеціальні чималі за обсягом рубрики, де друкувалися листи читачів.

2. Поступово журнали додали до цитування листів ще й адреси їхніх авторів. Це дало можливість читачам не тільки писати до журналів, а й листуватися між собою.

3. Листування ставало дедалі ширшим. Це відбувалося за умов виникнення НФ-організацій, клубів, організації конвенцій. Внаслідок цього й почали з'являтися інформаційні бюлетені та аматорські ("фенівські") журнали, до створення яких долучалися всі: любителі та напівлюбители, професійні та напівпрофесійні читачі. У таких виданнях "зустрілися" не лише читач із читачем, а й письменник із читачем. Любителі (дехто з яких уперше став відомим саме як автор фенівських листів до професійних журналів) могли писати науково-фантастичні оповідання чи статті про науку, наукову фантастику тощо. Все це відбувалося в дусі вільного спілкування.

4. Ця сфера поступово розширювалася не тільки в обсягах, а й у тематичному напов-

ненні. Дуже часто літературні та особисті контакти були в цьому процесі поєднані [1].

Перші фензини, подібні до вже згаданого "The Time Traveller", склалися переважно з матеріалів, присвячених досягненням тогочасної науки та фантастики, а створювалися місцевими групами фанів. У свідомості читачів фантастика була здебільшого пов'язана з наукою (адже й назву мала відповідну – science fiction), а точніше, з науково-технічними досягненнями. Тому, так чи інакше, тема науки і техніки часто асоціювалася у свідомості читачів із фантастикою, тож відповідно це відображалося на сторінках жанрових видань, у тому числі й аматорських.

Незважаючи на локальність фензинів, інтерес до них зростає. Між групами фанів-видавців налагоджувалися контакти, кожен видавав фензин, присвячений найцікавішим для нього темам. Отже, ці журнали набували більшої тематичної різнобарвності, а їхній зміст ставав дедалі різноплановішим. Редактори фензинів почали обмінюватися своїми виданнями та надсилати їх за письмовими заявками.

Із США ідея такого роду видань поширилася й на інші країни. Зокрема, у Великобританії перший фензин "Novae Terrae" вийшов у 1936 році. Крім США й Великобританії, постійно існували та розповсюджувалися фензини в Австралії та Західній Європі, а також траплялися поодинокі приклади таких видань у Японії, Південній Америці, Південній Африці, Новій Зеландії, Туреччині та Східній Європі.

Чимало сучасних відомих і популярних фантастів починали свою кар'єру з публікацій у фензинах (часто власних). Наприклад, Рей Бредбері підготував чотири випуски "Futura Fantasia" (1939–1941), де зокрема містилися і його перші опубліковані оповідання. Серед інших фантастів, які були свого часу видавцями фензинів, варто згадати імена Джеймса Бліша, Кеннета Балмера, Джона Крістофера, Харлана Еллісона, Майкла Муркока, Фредеріка Пола, Роберта Сілверберга та ін. Зауважимо, що чимало

письменників, які починали друкуватися у фензинах, згодом стали відомими постатями в літературі, а деякі навіть принципово змінювали панівні на той час стереотипи. Зокрема, Майкл Муркок згодом почав видавати професійний жанровий журнал фантастики "New Worlds", де зародилася так звана "нова хвиля" у фантастиці [2].

Звичайно ж, редактори фензинів завжди були вільні у виборі матеріалів для своїх журналів, бо не залежали ані від редакційного статуту (якого не мали, як і взагалі будь-якої офіційної реєстрації), ані від комерційних аспектів справи. Все здійснювалося за власний кошт і за власним бажанням, переважно – однією людиною, редактором. Тим-то фензини зазвичай тиражувалися фотокопіювальним способом або на принтерах, оскільки обсяг таких журналів не перевищував сотні сторінок, а копій робилося від 5 до 5 тисяч, хоча з 80-х років XX століття спостерігалася тенденція до поступового зростання накладів.

Найбільші фензини розподіляються за трьома тематичними категоріями, які часто переходять одна в одну: ті, що мають справу переважно з фантастикою (подають огляди, інтерв'ю, статті та дискусійні матеріали); пов'язані з фанами та їхньою читацькою спільнотою – фендомом (у тому числі й гумор, зрозумілий тільки "своїм"); а також ті, які мають справу з загальними матеріалами (охоплюють широкий і доволі неоднорідний тематичний спектр, від фантастики до езотерики) [3]. Існують також менш популярні тематичні фензини, орієнтовані на любителів того чи іншого напрямку в фантастиці (наприклад, фентезі магії та меча, кіберпанк, космічна опера) або ж прихильників творчості якогось одного автора (наприклад, Дж. Толкіна, Г. Лавкрафта чи Р. Говарда) і, звичайно ж, присвячені фантастичним серіалам (кіно- і телевізійним, як-от: славнозвісні "Зоряні війни", "Зоряний шлях" тощо) [3].

Матеріали, з яких складаються фензини, можна розподілити на кілька груп:

– художні твори, переважно фантастичні,

але не тільки (часто, особливо якщо йдеться про випуски, присвячені тому чи іншому авторові або серіалу, ці твори можуть бути фанфіками: любительськими продовженнями відомих сюжетів);

- загальні статті, присвячені не тільки фантастиці, а й суспільним проблемам;

- статті про наукові досягнення;

- листи до редактора, часто з відповідями на них (причому не лише листи із гарними відгуками, а й із негативними);

- інтерв'ю з письменниками, художниками, іншими митцями;

- гумор;

- поетичні твори;

- малюнки (переважно чорно-білі, бо спосіб виготовлення фензинів у зазначений період не дозволяв робити кольорові копії), у тому числі візерунки, окремі малюнки, ілюстрації до надрукованих творів, комікси, карикатури тощо;

- критичні статті, зокрема рецензії на книжки, фільми, музику тощо;

- репортажі з конвентів фантастики.

Зазначимо, що жодна з цих категорій не є характерною лише для фензинів і походження вони мають теж не фензинне. Що ж до якості матеріалів, які друкують фензини, то вона теж може бути різною, але в цілому часто трапляються доволі професійно виконані твори – як літературні, так і публіцистичні та графічні.

Визнанням важливості видань такого типу для розвитку фантастики було введення у 1955 році до системи номінацій однієї з найпрестижніших жанрових премій "Х'юго" категорії "Кращий фензин".

На території колишнього СРСР феномен фензинів теж мав місце [5], однак огляд і характеристика такого типу видань заслуговують на окрему увагу, детальне вивчення та відповідну статтю. Назвемо лише кілька найвідоміших та "живучих" українських фензинів радянського часу:

- "Гиль-Эстель": газета київського клубу любителів творчості Дж. Р. Р. Толкіна. – К., 1996. – № 1–4. (Новини рольового руху, "ре-

портажі" з Хоббітських ігрищ, пісні та поезії толкіністів);

- "Кибор-Экспресс": інформ. бюл. – К., 1993. – № 1, 2. (Новини фантастики і фендома);

- "ЭФМ: этот фантастический мир": друкований орган клубу-студії "Fantasy". – К., 1983. – № 1–3. (Творчість членів клубу. Вийшло три номери, в 1989 р. "ЭФМ" трансформувався у "Койво");

- "Койво": друкований орган club-studio "Fantasy". – К., 1989. – 2002. – № 1–11. (Оповідання членів клубу, переклади, статті з толкіністської тематики; судячи з усього, існує й понині) [6].

Однак слід наголосити, чому саме явище фензинів є унікальним серед інших прикладів аматорської періодики.

Наукової уваги феномен фензинів до себе майже не привертав і ті спроби досягнути його природу, які все-таки здійснювалися, робилися по-аматорськи та публікувались у самих фензинах. Нечисленні дослідники концентрували свою увагу переважно на двох аспектах існування фензинів. По-перше, це каталогізація таких видань (Є. Харитонов, А. Чертков та ін. [7]) із більш-менш детальним описом тематики кожного з них. По-друге, розгляд фензинів як явища соціального, пов'язаного із комунікативним аспектом їхнього існування (Ф. Вортхем [8]).

Водночас поза увагою дослідників залишається інший, не менш важливий, аспект існування фензинів. Розглядаючи феномен фензинів, передусім слід зазначити те, що як явище вони набагато численніші, ніж тематичні аматорські журнали, присвячені іншим жанрам, і це цілком логічно, бо й читачьких угруповань, клубів тощо саме серед любителів фантастики найбільше порівняно з любителями інших розважальних жанрів (недарма ж така читачька єдність має спеціальну назву: "фендом" – fandom).

Але головна риса фензинів полягає в тому, що вони сприяли появі (фактично, стали "живильним середовищем") для несподівано великої кількості професійних діячів як літе-

ратури, так і журналістики, зокрема видавничої справи. "Фензини – це насамперед школа кадрів" [9]. Можна навіть стверджувати: певний вплив цих аматорських видань на професійну літературну та видавничу справу – і з цього погляду феномен фензинів заслуговує на особливу увагу та вимагає детальніших досліджень, де дані щодо можливих шляхів і наслідків такого впливу були б обчислені й зіставлені з тенденціями, що спостерігалися у професійній літературі та періодиці.

Ця стаття до певної міри окреслює коло проблем, вартих уваги не лише з погляду історії журналістики (зокрема журналістики аматорської), а й з погляду педагогіки. Адже у багатьох сучасних вищих навчальних закладах, де відбувається підготовка професійних журналістів та видавців, уводяться в практику майстерні, де під час занять студенти виконують підготовку певного видання. Можливо, досвід фензинів міг би стати основою для певних методик, підходів до формулювання завдань для таких майстерень, щоб заняття в них (а саме: підготовка напіваматорських видань) відбувалися з максимальною користю для студентів та допомагали їм розкривати свої таланти, вдосконалюючи вміння та навички. Адже структурно фензини, повторимо, нічим не відрізняються від професійних видань, отже, слід, можливо, звернути увагу на психологічні особливості, пов'язані з їхнім виготовленням. Ми бачимо в цьому неабиякий потенціал, певну сукупність даних і певний досвід, які ще потребують свого уважного вивчення, аби прислужитися в подальшому розвитку журналістики та педагогіки.

1. Wertham F. *The World of Fanzines: A Special Form of Communication*. – Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1973. – 144 p.

2. Гаков Вл. Вечный поборник (Майкл Муркок) // Муркок М. Рунный посох. – М.: Армада, – 1996 (<http://excalibur1.narod.ru/stat/gakov-mr.htm>).

3. Яскравий приклад видань третьої тематичної категорії (але вже професійних) – кировоградський журнал "Порог".

4. Класифікацію подано за Ніколлсом і Клютом: *The Encyclopedia of Science Fiction* / Ed. By John Clute and Peter Nicholls. – 1995 (цитуються за мультимедійною версією).

5. Зокрема див.: <http://www.rusf.ru/fanzins/>. Загалом особливість вивчення фензинів – їхня доступність переважно в електронному вигляді.

6. Харитонов Е. В. *Фантастический самиздат (печатный) 1966–2002. Периодика. Сборники. (Материалы к аннотированному библиографическому справочнику)* // http://fandom.rusf.ru/about_fan/fanzin_biblio.htm.

7. Чертков А. Фэнзины, или Самиздат фантастики // Сов. библиогр. – 1990. – № 1. – С. 114–118; Чертков А. Библиография советских фэнзинов // Там само. – С. 118–122.

8. Wertham F. *The World of Fanzines: A Special Form of Communication*. – Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1973. – 144 p.

9. Николаев А. Профессиональный фэнзин: бред или перспектива? // Фэнзор: Любитель. ж-л по проблемам фантастики и фэндома (Севастополь). – 1990. – № 2 (2). – С. 100–105.

Проблеми іранської преси

Стаття присвячена аналізу проблем іранської преси з точки зору економіки, політики, держави. Відсутність загально визнаної системи масових комунікацій, розбіжності в поглядах партій, груп та держави з цього питання стали причиною того, що становище преси в рамках пріоритетів національного розвитку ще й досі не визначено. Крім економічних і політичних чинників, у статті розглядаються також і професійні проблеми журналістів.

The article is dedicated to the analysis of the problem of Iranian press from the point of view of economy and policy of the state. One of the main problems of the press is absence of generally recognized system of communication to which all parties, groups and the state would agree. Therefore the status of the press within the limits of the priorities of national development is still not defined. In addition to economical and political factors the professional problems of journalists are examined in the article.

Загально відомо, що становище преси в суспільстві, зокрема, її роль та значення в народному господарстві мають велике значення. Однією з основних проблем преси Ірану є відсутність системи масових комунікацій, яка влаштовувала б усі існуючі партії, групи, рухи та державу, а також розбіжності в поглядах політичних партій і держави, що стали перешкодою на шляху входження преси в сферу політичного впливу. Це призвело до невизначеності статусу преси в рамках пріоритетів національного розвитку.

Тож актуальність теми наукового дослідження іранської преси очевидна.

Саме питанням статусу іранської преси та аналізу політичних, економічних, професійних і деяких інших проблем присвячена ця стаття.

Над дослідженням певних аспектів іранської преси досі працювали Остад Мохіт Табатабаї, Мухаммад Садрхашемі, Ходжат Маргаджі, Джахангір Сольхджу. Історію іранської преси у своїй праці "Історія іранської преси" дослідив Сейєд Фарід Гасемі [1], окремий період розвитку іранської преси проаналізував Голамреза Каші [2]. Автор

статті прагне дослідити та проаналізувати нові грані проблематики іранської преси.

Отже, як уже зазначалось, невизначеність становища преси Ірану в суспільстві свідчить про відсутність належного ставлення держави, політичних партій до засобів масової інформації та різні уявлення про її роль та значення в розвитку національного поступу. Це, по суті, призвело до того, що преса опинилася під політичним впливом, тобто змушена стати на бік інтересів тієї чи іншої партії, кожна з яких має власну думку щодо функцій засобів масової інформації. Наприклад, деякі політичні партії та групи вважають, що держава має пильно контролювати діяльність преси, надто в культурологічному контексті. Вони схиляються до думки, що працювати в цій сфері можуть лише ті члени суспільства, компетентність яких підтверджена державною ліцензією. Побоювання у них також викликає збільшення кількості видань, що може становити певну загрозу для держави. Бо, як вони вважають, цілком достатньо кількох державних видань, що будуть засобом для передачі необхідної інформації суспільству.

Протилежну точку зору висловлює інша

група, яка впевнена, що основним принципом діяльності преси є її свобода. Прихильники цієї точки зору вважають, що постійний нагляд держави гальмує розвиток вільної преси, чим посилює її проблеми. Це також певним чином забезпечує політиків од об'єктивної критики журналістів. Тому вони стверджують, що держава повинна здійснювати тільки загальний нагляд і паралельно захищати приватні видання. Преса, як вони вважають, – це культурна й економічна продукція, а журналісти повинні дотримуватися толерантної конкуренції. Усі ці складники забезпечать засобам масової інформації свободу, незалежність і численність.

Крім вищезгаданих груп, існують й такі, які не відіграють значної ролі в діяльності преси через те, що вони не мають можливості висловлювати свою точку зору, хоча вона здебільшого збігається з поглядами представників другої групи.

Останні двадцять років обставини політичного життя Ірану не сприяли встановленню конкуренції між державними та приватними виданнями, що теж завадило виробленню критеріїв для визначення загального становища преси.

Варто зауважити, що перелічені проблеми тісно пов'язані з основною – відсутністю розуміння між політичними партіями та державою щодо становища преси, а це, у свою чергу, призвело до відсталості країни в галузі культури та журналістики.

Узагалі, проблеми іранської преси умовно можна поділити на кілька груп. Це, зокрема, економічні, політичні, фахові та проблеми, безпосередньо пов'язані з державою.

Найбільшу групу становлять **економічні проблеми**. Це, насамперед, наявність початкового капіталу, ціна видання, ресурси, розповсюдження, розміщення реклами, друкарське та видавниче устаткування.

Основною проблемою преси, насамперед приватної, є економічна. Навіть потужні в економічному відношенні видання цю проблему вирішують за рахунок якості друкованої продукції.

Відомо, щоб почати видавничу діяльність необхідно розв'язати безліч економічних питань. Це, передусім, наявність значних *капіталовкладень*. Більшість банків вважають, що сприяння та підтримка діяльності друкованих видань є недоцільними. Слід зауважити, що всі види видань на початковому етапі своєї діяльності деякий час не дають прибутку своїм інвесторам. Аби привернути увагу читачів, потрібен певний час, і лише після цього видання почне давати прибуток.

З різних причин *ціна* приватних видань значно вища, ніж державних. На це певним чином впливають: дефіцит паперу та його висока вартість, значні ціни на поліграфічні матеріали, зарплата персоналу, податки, витрати на страхування, телефонний зв'язок, електроенергію, паливо, оренду приміщень тощо.

На відміну від приватних видань, державні мають певні пільги, а саме: якісний папір, безплатні робочі місця тощо.

Через брак фінансових *ресурсів* більшість приватних видань не мають доступу до різних джерел інформації. Наприклад, придбання закордонних видань та їх внутрішніх аналогів. Інформаційні джерела повинні бути доступними для працівників засобів масової інформації, аби вони мали можливість підвищувати свій професійний рівень та компетенцію. Як зазначають директори деяких приватних видань, коштів бракує навіть на передплату інших видань, відсутні бібліотеки, архіви тощо [3]. Проте використання інтернету для збору інформації частково вирішило б ці проблеми, але вартість його послуг надто висока.

Розповсюдження друкованих видань теж певним чином впливає на економічне становище преси. Це, насамперед, залежить від належного контролю за роботою розповсюдjuвачів видань, а також від усвідомлення покладених на них обов'язків. Не менш важливими проблемами в розповсюдженні преси є: затримки при доставці видань у різних містах країни; неоперативність пошти й кооперативної системи; висока ціна за поштові послуги тощо.

Значну частку прибутків періодичних видань становлять *реклама* та реалізація цих видань. Зрозуміло, що в зв'язку з цим ціна приватних видань значно вища, ніж державних. Оскільки читачами преси є незаможне населення: студенти, пенсіонери та ін. – виданню загрожує втрата своєї аудиторії.

Можливі шляхи для виживання приватних видань – це залучення рекламодавців, здійснення дискримінаційної політики щодо розміщення реклами з боку рекламних органів, конкурентоспроможність з іншими виданнями й телебаченням, протистояння зовнішнім чинникам тощо.

Неабияке значення у видавничому бізнесі мають капіталовкладення, складання бізнес-плану, постачання сировини, *друкарське та видавниче обладнання*, а також робоча сила. Лише деякі державні видання мають такі можливості. Майже всі приватні видання, за свідченням їх керівників [4], не мають власних друкарень, коштів для придбання якісного паперу тощо. До того ж, високі ціни на друк, зношування устаткування та друкарських верстатів. Отже, преса перебуває в умовах конкуренції, що не стимулює капіталовкладень у розвиток приватних видань. Бо саме великі видавництва контролюють ринок, установлюють ціни й не дають можливості дрібним виданням конкурувати з ними. Крім того, великі видавництва отримують державні субсидії.

До основних **політичних проблем** належать: відсутність свободи преси, проблеми правосуддя та державної безпеки, існування груп тиску, правова незахищеність журналістів, відсутність особистої безпеки розповсюджувачів, обмеженість свободи передачі інформації (цензура) [5].

Світова історія свідчить, що всі уряди намагалися розширити свою владу, а отже, позбавити народ свободи. Як основний захисник демократії та критик існуючої влади, преса завжди боролася за свободу. Особливо приватна. У деяких державах влада і народ знайшли спільну мову і дійшли згоди щодо ролі преси, проте в багатьох країнах, у тому

числі й в Ірані, такого порозуміння не існує. У зв'язку з цим виникають певні *обмеження свободи ЗМК* в Ірані. Зрозуміло, що за таких обставин преса не має можливості критикувати владу, тому що будь-яка критика держави та уряду вважається руйнівною й несправедливою, внаслідок чого деякі видання змушені припинити своє існування, а для журналістів це обертається великими неприємностями. Журналісти, які за своїм призначенням мають критикувати події, що відбуваються в суспільстві, через страх бути заарештованими чи ув'язненими, змушені інформувати так, аби не давати приводу для репресій. Це стає причиною для самоцензури – проблеми, котра тисне на пресу Ірану вже протягом 170 років. Отже, працювати в таких умовах і тим журналістам, які дотримуються законів, і тим, що їх постійно порушують, дуже важко [3].

У недержавних і приватних видань повсякчас виникають *проблеми з судовими органами й органами державної безпеки*. Останнім часом деякі державні органи безпосередньо і неофіційно подавали скарги на приватні видання з метою припинити їх діяльність.

На думку директорів деяких приватних видань [4], якщо будь-яке недержавне видання позивало до суду на якийсь державний орган – скарга не розглядалась, але коли з позовом до видання звертався урядовець чи державний орган, скарга розглядалась без зволікань. Арешт деяких журналістів і головних редакторів приватних видань ще до того, як їх вина було доведена в суді, за останні два роки підтверджує цю думку. Рішення судів при розгляді звинувачень проти видань ґрунтується більше на релігійних законах, ніж цивільних.

Ще однією проблемою преси Ірану є *погрози, напади й тиск з боку різних угруповань*, що тісно пов'язані з державними й правозахисними органами й якими опікуються впливові члени уряду. Тому ці угруповання безперешкодно здійснюють свої погрози – нападають на офіси видань, трощать меблі й

обладнання, знушаються над працівниками. Для досягнення своїх цілей вони використовують будь-які засоби. Та, незважаючи на численні погроми, жоден зі членів цих угруповань й досі не був притягнений до відповідальності. До таких акцій можна віднести напади на офіційне агентство Ісламської Республіки Іран (ІРНА), на офіси видань "Кіян", "Іране Фарда", "Асре ма", "Хордад", "Джамеє", "Нешат" та ін. [5].

Слід зазначити, що протягом останніх років значно зросла кількість випадків нападу на журналістів та їх побиття. Це свідчить про те, що уряд і держава зовсім не захищають працівників засобів масової інформації, не дбають про їхню безпеку, їм постійно загрожують арешти, напади, навіть тюремне ув'язнення, до них іноді ставляться, як до звичайних злочинців чи бандитів.

Суперечки, що виникають між угрупованнями та виданнями, часто стають причиною для втручання у процес розповсюдження продукції цих видань. Це виявляється, зокрема, у тому, що вони нападають на кіоски, вимагають від продавців відмовитися від продажу небажаних видань. У провінції такі випадки трапляються частіше, ніж у столиці.

Сьогодні преса Ірану дуже відчуває обмеженість у передачі та отриманні інформації з мінімальними витратами. Хоча отримати інформацію через Інтернет і супутники набагато легше, але все ж таки існують певні труднощі. Доступ до інформації в багатьох державних органах здійснюється за таким принципом: пріоритет надається виданням, що співпрацюють з органами державної безпеки.

До професійних проблем належать: брак кваліфікованих кадрів; відсутність довіри між авторами та видавництвами; проблеми менеджменту й власника; некомпетентність видавців. Хоча фахові проблеми більше пов'язані з якістю та змістом видань, значення їх є не менш важливим.

Незважаючи на певні успіхи сучасних фахівців, сьогодні все ж таки відчувається певний дефіцит у висококваліфікованих журналістах. Намагання багатьох видавців залучити некваліфікованих працівників

привело до того, що професійні журналісти залишилися без роботи.

Збільшення кількості населення та його відносно омолодження з одного боку, підвищення рівня освіченості з іншого, сприяють зростанню його вимог до якості та кількості засобів масової комунікації.

Завдяки розвитку транслуючих технологій культурна продукція експортується як товар, тому споживачі, не задовольнившись свої потреби, змушені користуватися закордонною продукцією. А це викликає серйозні непорозуміння між авторами та директорами видавництв, зокрема:

- невиплата гонорарів і низька зарплата спричиняють виникнення недовіри між авторами і керівництвом приватних видань, на відміну від яких державні видання виплачують своїм працівникам і авторам досить високу зарплату, і роблять це вчасно. Через це приватні видання не витримують конкуренції з державними. Якщо ж не політичні приватні видання навіть і виживають у цій конкуренції, проте вони не можуть задовольнити потреби читачів;

- цензура деяких статей директорами видавництв теж стає причиною виникнення недовіри між керівництвом і авторами. Майже всі директори видавництв через страх перед репресіями самі цензують матеріали, внаслідок чого автори позбавлені можливості безпосередньо висловити власні погляди та передати свої думки читачам.

Преса в Ірані має дві форми власності: державну та приватну, причому кооперативність між ними відсутня. Виникнення будь-якої проблеми впливає як на видавництво в цілому, так і на окремого його працівника. Постійна необхідність вирішувати політичні та економічні проблеми не дає можливості директорам видань концентруватися на журналістській діяльності. До речі, більшість видавців не є професійними журналістами і займаються цією діяльністю заради економічного зиску та політичних амбіцій. Тому саме вони теж є певною проблемою для преси.

Однією з найбільш проблем засобів масової інформації є відсутність поваги й то-

лерантності в журналістському корпусі. Працівники преси не гребують жодними засобами й способами, аби усунути суперника. Вони й досі не усвідомили, що солідарність між ними набагато важливіша за їх погляди та надмірні амбіції. Сплутування журналістики і політики викликало цю проблему.

Окрему групу становлять **проблеми, пов'язані з державою**. Це насамперед: недостатня кількість видань, державні субсидії, конкуренція між державною і приватною пресою.

Аналіз культурної ситуації в суспільстві свідчить про те, що молоде покоління вимагає від засобів масової інформації такої продукції, яка задовольняла б їх потреби. Слід зауважити, що сьогодні *кількісний і якісний* склад ЗМІ не відповідає смакам і запитам різних верств населення.

Процес розвитку демократії потребує збільшення кількості видань, а це повністю залежить від держави та органів нагляду, які крім контролю над пресою, здійснюють ліцензування. До речі, ліцензії на право публікації отримують не всі охочі розпочати журналістську діяльність.

Останнім часом Міністерство ісламської культури та цінностей зробило чимало для упорядкування системи *субсидій*. Незважаючи на це, справедливий розподіл субсидій між видавничими підприємствами досі відсутній. Державні видання забирають більшу частку цих дотацій. Таке становище призводить до того, що видання неспроможні самостійно існувати і цілком залежать від держави, а отже, не можуть слугувати дійовим засобом поширення демократії.

Однією з найважливіших причин, що гальмують розвиток преси, є *суперництво та конкуренція* між державною й приватною пресою. Іншими словами, найбільші періодичні видання в країні мають державну форму власності. До них, наприклад, належать "Етгелаат", "Кейхан", "Хамшахрі", "Іран". Зрозуміло, що жодний приватний засіб масової інформації не витримає конкуренції з цими потужними виданнями, бо вони мають більші можливості в забезпеченні

технічним обладнанням, фінансами та друкарськими послугами. Діяльність держави в галузі преси створює державну монополію в країні.

Таким чином, проаналізувавши ситуацію, що склалася в сучасних засобах масової інформації Ірану, можна зробити певні висновки. Через відсутність системи засобів масової комунікації та розбіжності в поглядах різних політичних партій і держави щодо їх ролі та значення в державотворчих процесах становище преси в суспільстві на сучасному етапі не визначено.

Для подолання відсталості країни в галузі культури взагалі та журналістики зокрема слід вирішити такі проблеми:

- *економічні*: велика сума початкового капіталу, ціна видання, ресурси, розповсюдження, розміщення реклами, друкарське та видавниче обладнання;

- *політичні*: відсутність свободи преси; проблеми правосуддя і державної безпеки; існування груп тиску; відсутність особистої безпеки журналістів; втручання в процеси розповсюдження видань; обмеженість свободи передачі інформації (цензура);

- *професійні*: брак кваліфікованих кадрів, недовіра між авторами та видавцями, питання менеджменту, некомпетентність видавців;

- *проблеми, пов'язані з державою*: недостатня кількість видань, державні субсидії, конкуренція між державною і приватною пресою.

1. Сейед Фарід Гасемі. *Історія іранської преси: В 2 т.* – Іран: Видавництво "Організація публікацій", 2001.

2. Галамреза Каші. *Преса періоду Хатамі.* – Іран: Видавництво "Селк", 2002.

3. Ресана: *Щомісячний дослідний журнал з масової комунікації.* – Іран. – 2002. – № 40.

4. Растегар Ірадж. *Проблеми газет Ірану: Інтерв'ю з п'ятнадцятьма директорами приватних видань політичного, економічного та культурного спрямування // Ресана: Щомісячний дослідний журнал з масової комунікації.* – Іран. – 2002. – № 49.

5. Огляд проблем іранської преси: 36. ст. – Іран, 2002.

До витоків української науки про журналістику

Простежено шлях розвитку українського журналістикознавства на його початковому етапі, виокремлено найсуттєвіше з наукового доробку перших дослідників вітчизняної преси О. Маковей, І. Франка, М. Возняка, М. Грушевського, Б. Грінченка, І. Кривецького, С. Єфремова та ін.

It is researched the way of development of the Ukrainian journalism at the beginning of its formation, stressing on the most important elements from the scientific works of the first researches of the Ukrainian press such as O. Makovyi, I. Franko, M. Voznyak, M. Hrushevskiy, B. Hrinchenko, I. Krevetskiy, S. Yefremov and others.

На сучасному етапі формування української наукової школи журналістикознавства та теорії масової комунікації постає питання розробки історії української науки про журналістику від часів її зародження до сьогодення. Адже наукова школа не може не мати своєї історії. Актуальність даного дослідження полягає в необхідності осмислити, проаналізувати розвиток перших українських журналістикознавчих праць.

Мета цієї статті – виявити момент зародження українського журналістикознавства, дослідити його початковий етап, проаналізувати засади, на яких вибудовувалися перші праці про українську пресу, її історію і теорію.

До теми зародження української науки про журналістику, розгляду діяльності її перших істориків і теоретиків у своїх працях звертаються сучасні українські журналістикознавці М. Нечиталюк, М. Романюк, І. Михайлин [1]. Вони аналізують здобутки і прорахунки дослідників української преси, роблять спроби осмислити методологічні засади історико-журналістської науки.

У статті проаналізовано найбільш помітні праці періоду започаткування українського журналістикознавства кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Проблеми функціонування і розвитку українських періодичних видань, можливостей їх впливу на громадську думку вже в другій половині ХІХ століття привертала увагу багатьох відомих письменників, публіцистів, літературних критиків, літературознавців. Саме їх зацікавлення журналістськими явищами певною мірою сприяло зародженню науки про журналістику.

Зокрема, думки про виникнення і розвиток української преси, її роль, завдання та місце в суспільному житті не раз висловлювали у своїх художніх і публіцистичних творах, листах відомі діячі української культури і літератури: М. Драгоманов, О. Маковей, І. Франко, М. Грушевський, Б. Грінченко, С. Єфремов, В. Щурат та ін. Перу окремих з них належать і перші дослідницькі праці, які можна віднести до розряду журналістикознавчих.

Осип Маковей – відомий український письменник, літературний критик і журналіст. Саме у його статті "П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики" (1898) простежуються деякі ознаки наукового підходу до вивчення історії української журналістики. Оглядаючи основні галицькі видання з 1848 до 1898 року, автор статті вперше зробив спробу періоди-

зації розвитку західноукраїнської преси, визначивши три її періоди:

I період (1848–1861) – з моменту заснування двох перших, за словами О. Маковей, "руських газет" у Галичині – "Зорі Галицької" та "Дневника руського" і до виходу "Слова" – друкованого органу партії "москвофілів";

II період (1862–1873) – "до голосного народного віча в Галичи, котре треба вважати початком втягнення нашого селянства до суспільної роботи. Се віче устроїло товариство ім. Качковського... З того часу настали і в нашої публіцистиці інші вимоги, бо в суспільнім життю почав брати участь і селянин";

III період (1873–1989) – позначений такими важливими подіями, як створення потужної на той час радикальної партії в Галичині, заборона царським урядом у 1876 році українського друкованого слова в російській Україні, а також заснування у Львові у 1879–1880 роках газет "Батьківщина", "Діло" і "Зоря" – "трох органів, котрі свідчили про явний зріст партії народовців" [2, 117–118].

Визначаючи періоди п'ятдесятилітнього розвитку галицької преси, О. Маковей керувався принципом історичної взаємозалежності явищ суспільно-політичного життя, формування громадської думки і появи періодичних видань відповідного тематичного спрямування.

Дослідник констатував, що революційні події 1848 року в Європі спричинили знищення панщини і пом'якшення цензури на Галичині. Наслідком цих змін стала поява політичного товариства "Рада народна руська", пізніше перейменованого на "Головну раду руську", яке почало видавати "Зорю Галицьку". Інше політичне товариство "Руський Собор" заснувало свій часопис "Дневник руський". І саме з того часу, наголосив письменник, "можна рахувати історію нашої публіцистики. Правда, українськоруські твори друкувалися вже й перед тим в різних газетах, але то не були газети наші що до мови, тільки твори в нашої мові появ-

ляли ся там, як в гостях. А ті дві згадані газети з 1848 року, то були вже видавництва, призначені лише для нашого народу і мали видаватися нашою мовою" [2, 111].

О. Маковей був першим критиком "Зорі Галицької". На його думку, програма цієї газети була досить "неясна і неповна", а редагувалась вона "зовсім лихо" [2, 113]. У цілому ж, він у досить гострій і негативній формі подав характеристику часопису. А це, на думку сучасного дослідника української преси М. Нечиталюка, цілком знецінювало не тільки "Зорю Галицьку", а й усю тогочасну галицьку журналістику [3, 196].

Відзначаючи заслуги О. Маковей у журналістикознавстві, сучасні вітчизняні науковці зауважують, що, оскільки запропонована ним періодизація історії української преси була на той час першою спробою, то вона хвилює приблизністю і малообґрунтованістю [4, 9].

Однак варто зауважити і те, що О. Маковей у своїй статті не лише розглянув історію зародження і становлення тогочасної української преси в Галичині, зробив першу спробу її періодизації, а також він висвітлює деякі теоретичні питання журналістики, виділивши її суттєві якості: інформаційну, виховну, просвітницьку функції, оперативність й актуальність і підкреслив необхідність високої професійності журналіста.

Дослідником, який, у порівнянні з О. Маковеем, вже більш ґрунтовно проаналізував розвиток української преси і висловив певні свої міркування щодо теорії журналістики, був видатний письменник, учений і громадський діяч І. Франко. Саме його, на думку історикознавця вітчизняної журналістики І. Курганського, слід вважати першим істориком української преси [5, 3], а, за твердженням іншого науковця М. Нечиталюка [6, 211], – зачинателем теорії публіцистики.

Хоч І. Франко і не залишив цілісної теоретичної праці про журналістику, існують твори, в яких його судження становлять досить чітку систему поглядів щодо його розуміння

теорії преси. А саме: статті "По за межами можливого" (1900), "Журнал і публіка" (1900), "Принципи і безпринципність" (1903), "Дещо про нашу пресу" (1905), "Новини нашої літератури" (1907), "Передмова до збірки "В наймах у сусідів" (1914), моно-графія "Іван Вишенський і його твори" (1895) та низці інших праць.

Головною функцією журналістики І. Франко вважав функцію формування громадської думки, а під основним завданням журналіста розумів вироблення у читачів чіткого і правильного уявлення про суспільні процеси та роз'яснення складних суспільних проблем. Таке наше твердження доводять слова самого вченого: "показати, крім моментального освітлення біжучих справ, також розв'язати найважливіших суспільно-політичних питань у короткій, по змозі популярній формі" [7, 262].

Від публіциста він вимагав глибокого розуміння конкретної соціальної ситуації. Актуальність будь-якого публіцистичного твору, який є своєрідним відгуком на ту чи іншу суспільно-політичну подію, на думку І. Франка, залежить від уміння його автора побачити у ній значне соціальне явище і проникнути у саму її суть. До вибору теми публіцистові, за порадою І. Франка, необхідно підходити аналітично, визначаючи міру злободенності майбутнього твору. Творчість публіциста повинна відповідати пекучим потребам часу.

І. Франко був, по суті, першим, хто визначив принцип міжпартійності преси. Він уважав, що періодичне видання позапартійного типу не тільки можливе, а й конче необхідне. Каменярь так охарактеризував спрямованість "Літературно-наукового вісника", редактором якого був у 1889 – 1906 роках: "Як орган Наукового товариства імені Шевченка "Л.-н. вісник" не міг бути органом ані жодної політичної партії, ані жодної літературної школи: навпаки, задля свого становища як одинокий літературно-науковий орган українсько-руської нації він мусив давати місце різним поглядам. Різним літературним напрямкам і змаганням, уважаючи, власне, одно-

манітність та їх уніформ великим лихом, проявом застою" [8, 494–495].

Публіцистичний твір, на думку І. Франка, повинен містити у собі елементи наукового пізнання дійсності. Як визначає І. Курганський у своїй праці "Майстерність Франка-публіциста", Каменярь використовував різні публіцистичні методи. Перший – принцип взаємозв'язку, в основі якого лежить тлумачення суспільно-політичного явища з точки зору взаємозв'язку різних предметів і подій. Другий – принцип історизму, який вимагає від публіциста дослідження різних явищ в залежності від їх виникнення, розвитку і відмирання. Саме цьому принципу І. Франко відвів найголовнішу роль, вбачав у ньому головну умову правильного, наукового пізнання суспільних явищ [4, 19–24].

У системі поглядів І. Франка на майстерність журналіста важливе місце посідає проблема факту. У багатьох своїх працях вчений наголошував на тому, що факти повинні становити основу публіцистичного твору. Так, приміром, до проблеми важливості добору і вивчення фактів І. Франко звернувся у своїй повісті "Лель і Полель". На прикладі роботи свого головного героя Начка – редактора газети, Каменярь показав необхідність для журналіста мати фундамент з точних і незаперечних фактів [9, 390].

В цілому ж, розмістити основні вимоги І. Франка до преси можна в такій послідовності:

1. Першочерговим обов'язком преси є інформування читачів про поточні події суспільно-політичного життя. Газетна інформація має бути оперативною, об'єктивною, правдивою, систематичною.

2. Головна функція журналістики – це формування громадської думки через постановку актуальних суспільних проблем і загострення загальної уваги до них шляхом ведення публічної дискусії.

3. Основний і визначальний принцип журналістики – це принцип міжпартійності, який є запорукою об'єктивності та правдивості преси.

4. Газетярі мають бути в тісному контакті з політичним і суспільним життям, бути аналітиками і суддями соціальних явищ.

5. Полеміка в пресі повинна вестися предметно з дотриманням високоетичних норм. Вона мусить виникати на базі програмних настанов друкованого органу, торкатися гострих суспільно-політичних і культурно-мистецьких проблем.

У своїх публіцистичних, літературно-критичних та історико-літературних працях І. Франко не лише виробив деякі теоретичні засади функціонування журналістики, але й подав значний матеріал з тогочасного розвитку та історії української преси.

Аналіз Франкових статей дає можливість говорити, хоч і в загальних рисах, про його концепцію історії української журналістики. Каменяр змалював цілі етапи розвитку вітчизняної преси, подав характеристику різних періодичних видань, від відомого альманаху "Русалка Дністровая" (1837) і до періодики початку XX століття, а також визначив їх роль у громадсько-політичному і культурному житті.

У таких працях, як "Симптоми розкладу в галицькій суспільності" (1878), "Українська альманахова література" (1887), "З останніх десятиліть XIX ст." (1901), "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р." (1910) та низці інших, І. Франко відобразив весь процес розвитку української літератури і журналістики, показав, як на певних етапах суспільного життя, зокрема у другій половині XIX століття, розвивалась українська періодика.

Найбільш повною працею І. Франка з історії української журналістики, на нашу думку, є його "Нарис історії українсько-руської літератури". Адже, показавши розвиток українського письменства від часів Київської Русі і до кінця XIX століття, він паралельно подав характеристику найбільш помітних явищ і видань в українській журналістиці, від харківського "Украинского вестника" (1816) до галицьких газет і журналів 80-х років позаминулого століття.

Охарактеризував І. Франко і "Зорю Галицьку", як "першу руську політичну часо-

пись", що "на початку свого існування була виключно політичним органом, а пізніше перетворилась на літературно-інформаційне видання" [10, 290]. У цілому ж, пишучи про цю газету, він обмежився лише короткими згадками про неї і не повторив жодного обвинувачення, яке закинув на адресу даного часопису О. Маковей.

І. Франко дав довершені зразки аналізу історії періодичних видань. Як стверджує сучасний дослідник історії української преси І. Михайлин [11, 34], він, на прикладі описів найбільш помітних часописів в українській журналістиці XIX століття, запропонував канон дослідження історії газет і журналів.

Праці І. Франка про історію української преси для нас цінні, насамперед, своїм методологічним змістом, у них журналістика розглядається як галузь духовної діяльності людини, предметом якої є відображення на газетних шпальтах життя народу в усіх його виявах: політичному, економічному, культурному. І. Франко був першим, хто подивився на історію української журналістики як на історію цивілізації нашого народу.

Каменяр розглядав історію української журналістики XIX століття окремо в Галичині й Великій Україні, зазначаючи, що перебування двох частин етнічної спільноти в різних державах стало причиною відносної автономії їх культурного розвитку.

У багатьох своїх працях І. Франко розробив типологію тогочасної української журналістики у Галичині – "москвофільські" видання і "народовська" періодика. У російській же Україні вчений виокремив українські альманахи та російськомовні, але українські за змістом, часописи.

При визначенні шляхів становлення і розвитку української преси, І. Франко використовував науковий метод історико-літературних досліджень, який передбачає розгляд культурних явищ залежно від національної свідомості народу, насиченості політичного життя та інших чинників.

Історію журналістики І. Франко подавав як явище, що, відтворюючи дійсність у різних інформаційних формах, активно ж на неї і впливає.

Перші розвідки І. Франка та О. Маковея з історії і теорії української преси дали поштовх науковим пошукам інших дослідників. Зокрема, увагу багатьох з них привернула історія української періодики. У 1900–1920 роках з'явилися досить цікаві роботи таких журналістознавців, як М. Возняк, Б. Грінченко, В. Щурат, В. Ігнатієнко, І. Кривецький та ін.

З приходом у науку свіжих сил розширився погляд на історію української преси. Серед вчених розгорнулася дискусія навколо проблеми зародження і початків української преси.

Відомий український літературо- і журналістознавець Михайло Возняк намагався дослідити передісторію першої українськомовної газети "Зоря Галицька". У своїй статті "З зарання української преси в Галичині" (1912) він наголосив на тому, що українські альманахи, які існували в Галичині до 1848 року, підготували ґрунт до появи на цих землях першої української газети [12, 140].

Основні етапи розвитку української преси подав у своїй книжці "Тяжким шляхом: Про українську пресу" (1912) дослідник рідної мови Б. Грінченко. У цій праці автор проаналізував невтішний стан вітчизняних газет і журналів, які виникли у російській Україні після зняття у 1905 році заборони з українського друкованого слова [13].

До висвітлення проблем історії української журналістики, зокрема до питання виникнення перших українських газет, звертався львівський вчений Василь Щурат. Він відкрив єдиний примірник польського часопису-односторінки "Kurjer Lwowski", виданий ще у 1749 році, і написав про це у своїй статті "Львівський тижневик з 1749 р." (1907) [14, 177].

Однак більшість істориків української періодики: і сучасників В. Щурата, і пізніших періодів – не схильні були вважати "Kurjer Lwowski" першим часописом в Україні. Навколо питання виникнення української преси у 20-х роках минулого

століття розгорнулася широка дискусія. Приводом для неї стала інша стаття В. Щурата "Початки української публіцистики" (1916), яка була надрукована з нагоди сторіччя перших харківських журналів – "Харьковского Демокрита" та "Украинского вестника". У цій праці В. Щурат "першим органом українства", "гідним відродження російської України", оголосив харківський журнал "Украинский вестник" [15].

Насамперед, науковці сперечалися про те, "яку пресу вважати українською: чи ту, що вийшла українською мовою, чи й ту, що змістом українська?" [16, 43]. Акцентувалась увага на різних значеннях термінів "початок преси в Україні" (територіально-етнічний принцип) та "початок української преси" (українськомовний та національно-тематичний принцип). Уперше ці принципи теоретично визначив відомий бібліограф преси В. Ігнатієнко у своїх працях "Історія української преси та її вивчення" (1923) і "Українська преса. 1816–1923" (1926) [17].

Він назвав "першими ластівками" преси в Україні дві російськомовні газети – "Преис-Курант" (1809) в Одесі і "Харьковский еженедельник" (1812) у Харкові, а початком української преси – харківські журнали з 1816 року – "Харьковский Демокрит" і "Украинский вестник" [18, 11–12]. Отже, "Kurjer Lwowski" 1749 року та львівські польсько- і німецькомовні видання кінця XVIII століття до уваги не бралися.

В. Ігнатієнко розробив також свої варіанти періодизації історії української преси. У 1926 році він визначив аж п'ять її періодів: 1816–1834; 1834–1904; 1905–1914; 1914–1917; 1917–1923 [18], а у 1930 році – спростив до двох: "Від 1848 до 1904 рр. включно преса розвивається й існує на Наддніпрянській Україні; другий період – від 1905–1916 рр. – період між першою та другою революціями в Росії" [19, 16]. Доречно наголосити, що періодизація В. Ігнатієнка базується на мовному, територіальному та суспільно-політичному принципах. На думку самого автора, цей

поділ найкраще відповідає умовам життя того часу, однак є трохи "штучним" [19].

Важливий внесок у дослідження історії вітчизняної журналістики також зробив український історик, бібліограф, пресознавець І. Кревецький. У своїй книжці "Початки преси на Україні 1776–1850" (1927) [20] він розглянув передісторію виникнення і початок розвитку української періодики.

Як і учасники вищезгаданої дискусії, але не прилучаючись до неї, І. Кревецький намагався уточнити час появи першої газети в Україні. Проаналізувавши працю В. Щурата про тижневик "Kurjer Lwowski", він прийшов до висновку, що це видання не можна вважати першим часописом в Україні, адже воно не належало до власне періодичної преси, а було лише одноденним листком, виданим з нагоди інтронізації львівського греко-католицького єпископа Льва Шептицького. На відміну від В. Ігнатієнка, І. Кревецький вважав, що перший часопис в Україні, як і перша книжка, з'явився в Західній Україні. Це видання – тижневик "Gazette de Leopol" ("Львівська газета"), що виходив французькою мовою у Львові в 1776 році.

І. Кревецький зробив детальний аналіз цієї газети. Він розглянув її формат, обсяг кожного числа, зовнішній вигляд і, найголовніше, проаналізував її зміст. Загалом у часописі "Gazette de Leopol" вістей з України, як зазначив І. Кревецький, було дуже мало. Проіснувало це видання лише один рік.

Першим національним українським часописом у Львові та всій Україні, на думку І. Кревецького, стала "Зоря Галицька", яка видавалась українською мовою. Характеристика цієї газети І. Кревецького різко відрізнялась від негативної оцінки, яку дав їй О. Маковей. "Зоря Галицька", на думку І. Кревецького, була провідним українським часописом для всіх українських земель Австрії (Галичина, Буковина, Закарпаття) того часу.

Вищеназвані автори історико-журналістських праць, оглядаючи в хронологічному порядку українські часописи середини XIX – початку XX століття, прагнули визначити основні етапи розвитку вітчизняної

періодики, її головні завдання і функції на кожному з цих етапів та зробили кілька спроб створити періодизацію журналістського процесу.

Чималий внесок у розвиток вітчизняного журналісткознавства зробив Михайло Грушевський – видатний український історик, політичний діяч, письменник, публіцист, редактор, видавець, Президент Української Народної Республіки у 1918 році.

Під час першої російської революції 1905–1907 років, коли після затвердження царським урядом "Тимчасових правил про друк" стало можливим у Наддніпрянській Україні відродження і становлення більш-менш повноцінної української журналістики, М. Грушевський одним із перших серед діячів українського руху включається в обговорення питання про те, якою саме має бути українська журналістика, якими шляхами повинна йти, які завдання зобов'язана вирішувати. Свої міркування з цього приводу він не згрупував в окремому дослідженні, але спроби осмислити принципи і функції журналістики, визначити напрями її розвитку і тактичні завдання знаходимо у цілій низці його редакційних матеріалів: "До наших читачів в Галичині" (1906), "Наша газета" (1907), "До наших читачів в Росії" (1907), "До наших читачів" (1907, 1908), "На українські теми. Видавнича криза" (1909) на сторінках "Літературно-наукового вісника" та "Ради".

М. Грушевський в основу формування і функціонування преси поклав принцип "міжпартійності", про який раніше писав І. Франко.

Головна ідея принципу міжпартійності, на думку М. Грушевського, полягає в тому, що преса повинна мати поступово-демократичний характер – тобто служити "змаганням до широкого й успішного розвою українського народу на полі суспільно-політичній, економічній, культурній і національній – опертим на економічній і культурній подвигненню народніх робочих мас" [21, 1].

Інший відомий український громадський діяч Сергій Єфремов свою концепцію

функціонування журналістики виклав у циклі статей "Відгуки з життя та письменства" на шпальтах "Нової громади" та "Літературно-наукового вісника".

У статті "Відгуки з життя і письменства. Перший рік української преси. – Письменники і публіка" С. Єфремов намагався дати пояснення невдачі, яку зазнала щойно народжена українська преса в Росії. Цензурні утиски він уважав другорядною причиною незадовільного становища української преси в Росії, а кризи в українській періодиці пояснював відсутністю національної школи публіцистики, невідповідністю народу до читання друкованих органів рідною мовою, неухильністю та невмінням авторів враховувати повною мірою інтереси аудиторії та відсутністю належних коштів.

Розмірковуючи про становище і завдання української преси, С. Єфремов виробив свій принцип журналістики – принцип демократизму. "Глибокий, непідкупний демократизм – оце основна риса нашого письменства, яка червоною ниткою – переходить через усю його історію аж до останніх часів його поневолення; вона, ця риса, не дала йому загинути і перевела цілим через усі поневіряння по митарствах російського життя" [22, 126].

С. Єфремов відкинув принцип міжпартійності, запропонований М. Грушевським. Він уважав, що внаслідок того, що дана концепція журналістики була створена в Галичині, її неможливо застосовувати в Наддніпрянській Україні. Адже, у порівнянні з галицькими, тут існували зовсім інші суспільно-політичні та економічні стосунки. Періодичні видання Галичини, на думку С. Єфремова, не могли бути всеукраїнськими, бо мали під собою обмежений ґрунт і тому завжди були лише локальними [22, 123–124].

Отже, О. Маковей є автором першої праці про українську пресу. Він розглянув історію зародження і становлення тогочасної української преси в Галичині, зробив першу спробу її періодизації.

І. Франко виробив певні теоретичні засади функціонування журналістики, на прикладі

описів найбільш помітних періодичних видань в українській журналістиці XIX століття запропонував канон дослідження історії газет і журналів. Він був першим, хто подивився на історію української журналістики як на історію цивілізації нашого народу.

М. Грушевський став реформатором української журналістики. Він теоретично обґрунтував і ввів у практику принцип міжпартійності періодичної преси.

Одним із найплідніших етапів розвитку українського журналістикознавства стали 20-ті роки минулого століття. Праці М. Возняка, Б. Грінченка, В. Ігнатієнка, І. Кривецького, В. Щурата, С. Єфремова добре прислужилися у дослідницькому поступі наступних поколінь журналістикознавців, вони є певними орієнтирами і для нинішніх істориків і теоретиків журналістики.

Таким чином, у даній статті зроблено спробу проаналізувати найбільш значні роботи періоду зародження українського журналістикознавства (кінець XIX століття – 20-ті роки XX століття). Саме в них спостерігаються перші розробки методологічних принципів і підходів до журналістських явищ минулого, а також перші небезуспішні спроби вироблення основних засад теорії журналістики як однієї з найефективніших форм суспільно-політичної діяльності.

1. Нечиталюк М. Ф. Турботи істориків журналістики // *Вісник Львівського університету: Сер. Журналістика*. – Вип. 16: *Журналістика та перебудова*. – Л., 1990. – С. 68–70; Його ж. "Білі плями" у вивченні історії української журналістики: Деякі питання методології і критики наукових джерел // *Українська журналістика і національне відродження: Зб. наук. праць*. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 33–38.; Його ж. Реформатор української журналістики: М. С. Грушевський у "Літературно-науковому віснику" першого періоду видання // *Вісник Львівського університету: Сер. Журналістика*. – Вип. 17: *Українська*

- журналістика: Генезис і сучасні проблеми. – Л., 1992. – С. 56–63; Його ж. *Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень* // *Українська періодика: Історія і сучасність: Тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 груд. 1993 р.* – Л., 1993. – С. 17–22; Його ж. "Зоря Галицька" з погляду сучасного пресознавства // *Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. н'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р.* / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1999. – С. 195–212; Його ж. *Зачинатель теорії публіцистики. Деякі питання теорії публіцистики в інтерпретації Івана Франка* // *Збірник праць кафедри української преси.* – Л.: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 211–219; Романюк М. *Українське пресознавство на порозі ХХІ століття.* – Л., 2000. – 110 с.; Михайлин І. *Нарис з історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка* // *Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р.* / За ред. М. М. Романюка. – Л., 2002. – С. 30–36.
2. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики // *Літературно-Науковий Вістник.* – 1898. – Т. 2. – Кн. 5. – С. 111–126.
3. Нечиталюк М. Ф. "Зоря Галицька" з погляду сучасного пресознавства // *Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. н'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р.* / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1999. – С. 195–212.
4. Романюк М. *Українське пресознавство на порозі ХХІ століття.* – Л., 2000. – 110 с.
5. Курганський І. *Майстерність Франка публіциста.* – Л.: Вища школа, 1974.
6. Нечиталюк М. *Зачинатель теорії публіцистики. Деякі питання теорії публіцистики в інтерпретації Івана Франка* // *Збірник праць кафедри української преси.* – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 211–219.
7. Франко І. *Передмова* / До збірки "В наймах у сусідів" // *Зібрання творів: У 50 т.* – К., 1984. – Т. 39. – С. 258–264.
8. Франко І. *Передмова* (до "Покажчика 1903") // *Зібрання творів* – Т. 34. – С. 469–495.
9. Франко І. *Лель і Полель* // *Зібр. тв.* – Т. 17. змісту "Літературно-наукового вісника" томів I–XX 1898–1902. Зладив В. Доманицький. Львів, 1903.
10. Франко І. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* // *Зібрання творів* – Т. 41. – С. 194–470.
11. Михайлин І. *Нарис з історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка* // *Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 17–18 травня 2002 р.* / За ред. М. М. Романюка. – Л., 2002. – С. 30–36.
12. Возняк М. *З зарання української преси в Галичині* // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – 1912. – Т. 111. – С. 140–159.
13. Грінченко Б. *Тяжким шляхом: Про українську пресу.* – К., 1912. – 74 с.
14. Щурат В. *Львівський тижневик з 1749 р.* // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – 1907. – Кн. 3. – С. 177.
15. Щурат В. *Початки української публіцистики (В соті роковини "Українського вестника")* // *Діло.* – 1916. – Ч. 57.
16. Ясинський М. *До питання про початок української преси* // *Бібліологічні вісті.* – 1923. – Ч. 4. – С. 43–44.
17. Ігнатієнко В. *Історія української преси та її вивчення* // *Бібліологічні вісті.* – 1923. – № 3; Його ж. *Українська преса. 1816–1923: Історико-бібліографічний етюд.* – К., 1926. – 77 с.
18. Ігнатієнко В. *Українська преса. 1816–1923: Історико-бібліографічний етюд.* – К., 1926. – 77 с.
19. Ігнатієнко В. *Бібліографія української преси (1816–1916).* – Харків; Київ: Держвидав України, 1930. – 288 с.
20. Кревецький І. *Початки преси на Україні: 1776–1850.* – Л., 1927. – 26 с.
21. Грушевський М. *Від редакції* // *Літературно-Науковий Вістник.* – 1906. – Т. 33. – С. 1.
22. Сергій /Єфремов С./ *Відгуки з життя та письменства. I. Про українську пресу, її становище та завдання* // *Нова громада.* – 1906. – Кн. 1. – С. 118–128.

Контент-аналіз як метод дослідження впливу демінутивних формантів на емоційно-оцінне забарвлення газетних текстів (на матеріалі молодіжної преси)

У статті розглядається питання впливу демінутивних формантів на емоційно-оцінне забарвлення газетних текстів. Зважаючи на дані контент-аналізу, констатуємо, що суфікси нестли-вості використовуються у медіа-текстах з метою передачі емоційно-негативних несхвальних характеристик, що свідчить про тенденцію схильності молодіжної преси до мовленнєвої агресії.

The article is devoted to the problem of influence of deminutative formans on emotinally estimative colour of newspaper articles. Investigations are done with the help of the method of content analysis. The suffixes of foster are used today in newspaper language with the purpose of emotionally negative disapproving characteristics that reflect the tendency to speaking aggression in youth press.

Стиль масової комунікації як функціонально-структурний різновид мови має на меті інформувати людей про важливі суспільно-політичні проблеми, а також прагне одночасно впливати на реципієнтів, переконувати їх, спонукати до діяльності. Емоційна оцінка тісно пов'язана з почуттями, оскільки виражає авторське ставлення до предмета висловлювання. На думку Л. А. Кисельової, така оцінка є "позитивним чи негативним емоційним оцінюванням, визначенням суб'єктом емоційно-оцінного статусу кого-, чого-небудь, вираженням емоційної переваги (схвалення тощо) чи не переваги (несхвалення тощо) певних подій, явищ, предметів" [5, 18]. Серед мовних засобів її вираження найбільш поширеними у мові преси є лексичні та словотвірні одиниці. В українському газетному мовленні відзначаються продуктивністю афікси нестливості (демінутиви). Як слушно зауважує О. Л. Безсонова, "суфіксальні оцінні назви

більш продуктивні в українській мові порівняно з англійською, французькою, навіть з російською мовою і мають у цілому емоційний характер, що пов'язано зі значною кількістю оцінних суфіксів та їхнім емоційним забарвленням у структурі цієї мови. В англійській та французькій мовах суфіксальні утворення мають насамперед раціональний характер, оскільки ці суфікси позбавлені самостійного оцінного значення" [2, 8].

Отже, вивчення емоційно-оцінного потенціалу цих формантів у мові сучасної української преси є актуальним з огляду на теоретичну та практичну значущість.

Методи дослідження масової комунікації (зокрема контент-аналіз) описано у "Теорії комунікації" Г. Г. Почепцова [9], "Соціології масової комунікації" В. Ф. Іванова [8], "Досвіді контент-аналізу" Н. Костенко, В. Іванова [6]. У цих працях контент-аналіз характеризується як кількісно-якісний ме-

тод, з'ясовуються принципи й умови, мета і завдання, типи й види такого аналізу, а також його переваги й особливості порівняно з іншими методами. Питанню словотворного вираження відтінків суб'єктивної оцінки та проблемі використання демінутивів із позитивним і негативним емоційним забарвленням присвячено праці вітчизняних дослідників: М. Ф. Кравченко [7], В. С. Сікорської, Б. А. Шарпило [10], Л. П. Дідківської, Л. О. Родніної [3] та ін. Аналізуючі номінативні одиниці з аїксами пестливості, мовознавці здебільшого керувалися тим, що проблема оцінювального суфікса – це передусім питання словотвірного рівня, і нерідко абстрагувалися від можливих контекстів. З огляду на недостатнє вивчення, науковий інтерес викликає один із аспектів окресленої проблеми – різноманітність емоційних оцінок, які здатні виражати демінутивні форманти у публіцистичному тексті та їх вплив на емоційно-оцінне забарвлення медіа-матеріалів.

Н. Д. Арутюнова справедливо зауважує, що "оцінне висловлювання вже само собою виражає комунікативну мету рекомендації, спонукання до дії, застереження, схвалення або осуду. Воно виховує норми поведінки" [1, 6]. Тому в проекції на мову українських молодіжних газет важливим, на нашу думку, є вивчення проблеми емоційного забарвлення текстів та спектра оцінок, що виражаються за допомогою демінутивних формантів. Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні властивих молодіжній пресі ознак (позитиву/негативу, схваленню/осуду, доброзичливості/агресії тощо), у визначенні кількісного співвідношення цих рис.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань:

- 1) обрати ефективний метод дослідження, визначити його переваги;
- 2) здійснити контент-аналіз із метою з'ясування емоційно-оцінного забарвлення публікації, що створюють лексеми з демінутивними формантами у журналістських матеріалах молодіжного спрямування;

- 3) визначити частотність уживання таких одиниць, з'ясувати особливості вираження емоційної оцінки в центральних і регіональних виданнях.

Серед мовних засобів, що репрезентують суб'єктивну оцінку та містять суттєву емоційну інформацію, слід назвати групу демінутивних суфіксів. Номінативні одиниці зі здрібніло-пестливими афіксами можуть використовуватися як засіб вираження емоційного ставлення автора до предмета висловлювання, а також набувати різноманітних відтінків під впливом контексту. Названі форманти увиразнюють мову газети, підсилюють здатність тексту справляти враження, а отже, емоційно впливати на читача. Саме ці властивості (емоційно-оцінне та комунікативне функціональне призначення) суфіксів пестливості зумовлюють їх продуктивне й багатоаспектне використання у мас-медійній продукції.

Для досягнення основної мети дослідження вважаємо за доцільне застосувати метод контент-аналізу. Український дослідник О. Т. Баршиполець називає його соціологічним способом вивчення кількісних та якісних елементів змісту, в ході якого текст оцінюється за заданими показниками, а в сумі вони дають можливість точно визначити тенденцію розвитку газети [8, 164]. "Усі дані статистики вербального матеріалу можна використовувати для формулювання висновків про невербальні аспекти, наприклад, про ті чи інші характеристики адресата й адресанта" [9, 377–378]. Зокрема, можна зробити висновки про мотиви діяльності комунікатора, про приховані наміри авторів текстів; виявити певні тенденції оцінювання соціально-політичних подій та явищ; визначити основну тональність публікацій. Такий підхід є надзвичайно важливим, дозволяє на основі кількісних показників виокремлювати з масиву газетних текстів змістовну інформацію. Як слушно зауважує В. Ф. Іванов, цей метод за допомогою квантифікаційних процедур дає можливість зробити об'єктивні, не залежні від думок дослідника висновки [8, 108].

Об'єктом дослідження у пропонованій статті є друковані видання, розраховані на однакову аудиторію: центральна газета "Україна молода" та регіональна "Молодь Черкащини". "Україна молода" – щоденна (окрім неділі та понеділка) інформаційно-політична газета, яка вміщує репортажі, інформаційні повідомлення, аналітичні статті політичного й економічного характеру, морально-етичні та історичні нариси, огляди (мистецькі, спортивні), зрідка матеріали "жовтої преси" (рубрика "Калейдоскоп" – із життя "публічних" людей). Недержавна регіональна газета "Молодь Черкащини" належить до тижневика типу "санді" громадсько-політичного та розважального спрямування. Тематичною особливістю газети є співіснування в одному виданні абсолютно різних публіцистичних масивів: з одного боку, значна кількість кримінального, "жовтого" матеріалу, з іншого – морально-етичні та історичні нариси, побутово-господарські добірки, офіційні повідомлення. Крім інформаційних текстів, є також аналітичні статті політичного, економічного спрямування, якісні розважальні дайджести. Характерним для обох газет вважаємо:

- специфічний виклад матеріалів, розрахованих на освічену і до міри вимогливу читачку аудиторію;
- використання різноманітних стильових прийомів;
- наявність гострих критичних матеріалів.

- Вибір газети "Молодь Черкащини" мотивуємо її загальною спрямованістю та популярністю у регіоні. За даними моніторингу обласної преси, здійсненого Л. В. Завгородньою, цей тижневик (наклад – 42 тис. примірників) задовольняє потребу в отриманні інформації про соціальні події на 43,8 % (вищі показники має газета "Місто" – 47,3 %). У ході проведеного дослідницею опитування виявилось, що газета "Молодь Черкащини" сприймається молодіжною аудиторією як співрозмовник. Це видання не відповідає іміджу ідеальної газети, але характеризується значною кількістю позитивних рис [4, 149].

Отже, для контент-аналізу нами обрано досить впливові газети, які мають авторитет і попит серед молоді. У складний період соціальних зрушень, політичної й еко-

номічної нестабільності вважаємо доцільним з'ясувати основну тональність названих молодіжних видань шляхом аналізу емоційно-оцінного потенціалу демінутивних утворень. Висловимо припущення про те, що на сучасному етапі розвитку ЗМІ афікси пестливості використовуються у медіа-матеріалах здебільшого з метою передачі емоційно-негативних, несхвальних характеристик, що свідчить про тенденцію схильності молодіжної преси до мовленнєвої агресії.

Використовуючи випадкову репрезентативну вибірку, обираємо для контентного аналізу один номер центральної та один номер регіональної газети за жовтень і відповідно по одному номеру за листопад 2003 року.

Процедура контент-аналізу

1. Серед журналістських матеріалів виділяємо публікації, які містять номінативні одиниці з демінутивними формантами.

2. Дібрані медіа-тексти класифікуємо за такими ознаками:

- центральна чи периферійна (регіональна) преса;
- рубрика;
- головна тема публікації;
- основна спрямованість (тональність) кожної статті;
- часовий період (дата виходу газети).

3. Визначаємо частотність (у %) публікацій, які містять демінутивні утворення.

4. Аналізуємо газетні рубрики та заголовки.

5. У кожній статті визначаємо головну тему матеріалу, що є основним критерієм при зарахуванні його до тієї чи іншої групи.

6. Даємо якісну оцінку спрямованості кожної публікації (позитивну, негативну, нейтральну).

7. Простежуємо динаміку газетних текстів залежно від часу їх появи у пресі.

Загальна картина контент-аналізу

1. При формуванні завдань контент-аналізу з 82 матеріалів газети "Україна молода" (за 4.10 та 26.11.2003) було виділено 20 текстів, що містять емоційно-суфіксальні утворення; це становить чверть усіх матеріалів (24,4 %). Серед загальної кількості публікацій (70), надрукованих у регіональній газеті "Молодь Черкащини" (за 2.10 та

28.11.2003), 15 медіа-текстів містять деривати з емоційно-оцінними суфіксами, що становить приблизно 1/5 від усіх повідомлень (21,4 %). Такі кількісні показники свідчать про те, що журналісти продуктивно використовують аналізовані форманти з огляду на їхню здатність виражати емоційну оцінку.

2. У всеукраїнському виданні "Україна молода" пріоритетними рубриками, що презентують публікації, які містять досліджувані нами одиниці, є такі: політінформація; політика великим планом; інфорум; економіка; культура; калейдоскоп. У регіональній газеті "Молодь Черкащини" виокремлюємо постійні рубрики: у рідній державі; Україна кримінальна; провінційна хроніка; факти, події, коментарі. Варто зазначити, що більшість найменувань рубрик має нейтрально-інформативний характер.

3. Аналізуючи журналістські матеріали, які вміщено у газетах під названими вище рубриками, ми з'ясували тематику публікацій, що дозволило окреслити актуальні, "наболілі" проблеми суспільства.

Тематичні пріоритети центральної та регіональної преси певною мірою відрізняються. Так, "Україна молода" більше уваги приділяє подіям у світі, внутрішньополітичним аспектам життя країни, проблемам демократії та влади, науки й освіти. Для регіонального видання характерною є така проблематика: криміногенна ситуація, побутово-господарські питання, фінансово-економічний стан регіону, охорона здоров'я. Журналісти "МЧ" значну увагу приділяють публікаціям на морально-етичні теми. Предметом висвітлення найчастіше є коло особистісних, соціально звужених проблем, проте це не зменшує психологічної і соціальної значущості матеріалів.

Результати аналізу тематики друкованих матеріалів у аспекті вираження позитивної чи негативної оцінки суфіксами пестливості дозволяють зробити певні якісно-кількісні висновки.

Публікації в "Україні молодій", в яких вживаються лексеми з позитивно-емоційними суфіксами, характеризуються такою тематикою: брати наші менші (ми і тварини) – 49,5 %; культура (музика, кінематограф) – 27,8 %; свята (День учителя) – 22,7 %.

Для публікацій газети "Молодь Черкащини", де аналізовані утворення виражають позитивну оцінку, пріоритетними є такі теми:

свята (День скорботи, День студентської молоді) – 50 %; сім'я та особистість – 50 %.

Таким чином, з огляду на кількісні показники дослідження, можемо підсумувати, що в аналізованій нами молодіжній пресі позитивно забарвленими є публікації на теми, пов'язані зі ставленням до тварин (мотиви співчуття і співпереживання), святкуванням певних подій (мотиви вдячної людської пам'яті), культурними подіями у країні, а також матеріали, де висвітлюється тема сім'ї як осередку любові та прояву справжніх якостей особистості. Неабияку роль у вираженні цієї позитивно-емоційної інформації відіграють демінутивні утворення.

У центральній пресі ("Україна молода") основними тематичними пріоритетами публікацій, що характеризуються негативним емоційним забарвленням (вираженням афіксами пестливості), вважаємо такі:

– власність і підступи – 36,3 %;

– влада і кримінал – 26,2 %;

– "публічні" люди – 20,8 %;

– демократія і вибори – 16,7 %.

У регіональній газеті "Молодь Черкащини" визначили основну тематику статей, в яких вживаються демінутивні утворення з негативно-оцінними значеннями; їх питома вага у загальній кількості негативно забарвлених публікацій становить:

– демократія і вибори – 40,6 %;

– Україна кримінальна – 38,9 %;

– власність і підступи – 11,8 %;

– світське життя "публічних" людей – 8,7 %.

Отже, у центральній та регіональній пресі негативно-оцінне забарвлення мають одні й ті ж суспільно-політичні теми, однак, питома вага їх серед публікацій такої ж спрямованості різна (див. кількісні показники).

4. Варто наголосити, що суфікси суб'єктивної оцінки допомагають визначити й у своєрідний спосіб окреслити "наболілі" проблеми суспільства в цілому та людини зокрема. Про активне використання демінутивних утворень свідчать запропоновані міні-контексти, що презентують різні категорії:

1) влада і кримінал, наприклад: удільні князьки; попахує грішками; взяти під крильце; рибалочка, Ігорьок (УМ. – 2003. – 2 жовт.); тихенько крали б (МЧ. – 2003. – 10 жовт.) тощо;

2) демократія і вибори, як-от: тепленьке

ще крісло віце-спікера; розподілити парламентські комітети "під шумок"; швиденько посадити у президію когось новенького (УМ. – 2003. – 26 лист.); шупленький, проте розумненький (про депутата); невеличкий чоловічок Шуфрич; частенько між собою "б'ють горшки"; частенько "відсиджуються" в апартаментах; хлоп'ята (МЧ. – 2003. – 28 лист.) та ін.;

3) власність і підступи, на зразок: ризикуємо отримати звичайнісінький фальсифікат; це лише краплинка того, що потрібно; вийти здоровим з лап крутих хлопчиків (УМ. – 2003. – 26 лист.); та це ще квіточки (МЧ. – 2003. – 26 лист.) тощо;

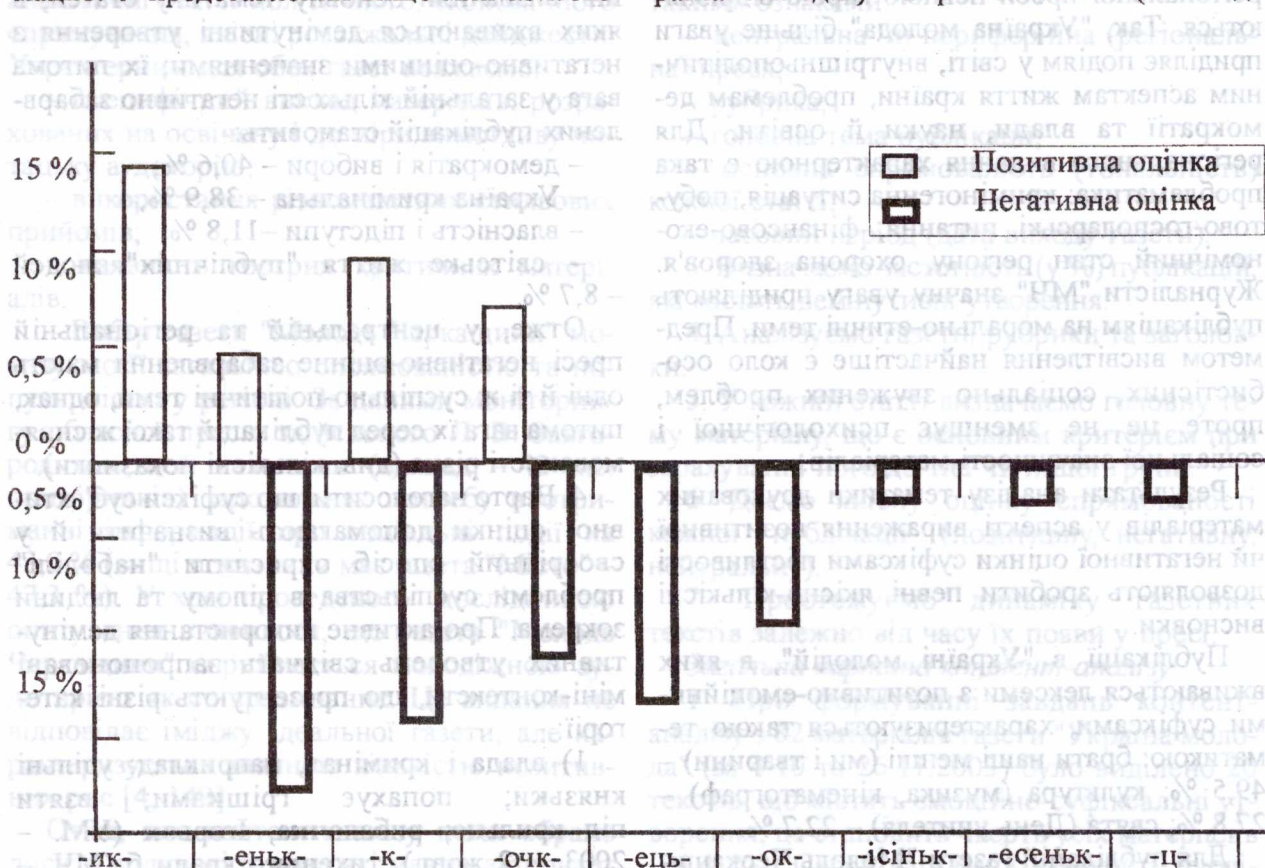
4) "публічні" люди, а саме: попзірочка, цнотливе і наївне дівчатко маленька Брітні (УМ. – 2003. – 26 лист.); зіркова парочка (УМ. – 2003. – 4 жовт.); райське гніздечко (МЧ. – 2003. – 28 жовт.); славиться своїми походеньками (МЧ. – 2003. – 28 жовт.) та ін.

Таким чином, демінутивні утворення в певному лексичному оточенні допомагають передати важливу емоційно-оцінну інформацію. У представлених вище міні-контек-

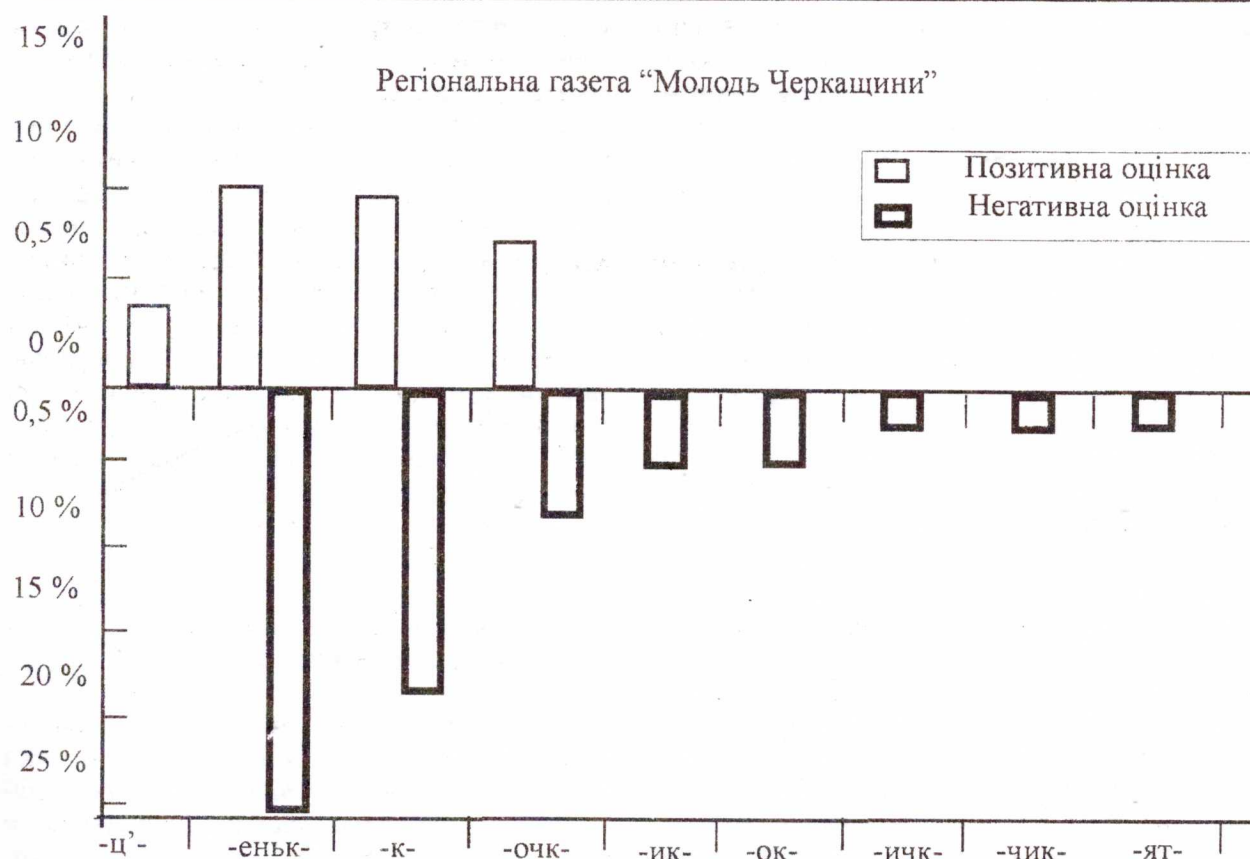
тах такі лінгвоодиниці, зокрема, виражають відтінки іронії, зневаги, здивування, несхвалення, незадоволення, насмішки, презирства. Слід зауважити, що навіть така незначна частина виявлених нами оцінних елементів дозволяє зробити висновок про подальше падіння довіри до влади та народних обранців, про нестабільність вітчизняної економіки, про юридичну незахищеність особистості тощо.

Зазначені форманти в найближчому контекстуальному оточенні є своєрідними сигналами у визначенні "наболілих" суспільно-політичних проблем, зокрема таких, як корумпованість влади, дія її внутрішніх механізмів, неспроможність і подекуди нікчемність людей, які повинні представляти і відстоювати інтереси народу, фізична й економічна незахищеність людини у такому суспільстві.

5. Конкретному прояву оцінки відповідає певний набір словотворчих формантів. За допомогою контент-аналізу спробуємо визначити кількісне співвідношення негативних і позитивних оцінок у центральній ("Україна молода") та регіональній ("Молодь

Центральна газета "Україна молода"

Черкащини") газетах, а також окреслимо спектр і продуктивність демінутивних суфіксів, здатних виражати ту чи іншу оцінку та надавати газетному мовленню певної тональності. Результати статистичного опрацювання даних представлено у вигляді гістограм.

Репрезентовані у дослідженні гістограми свідчать про кількісну перевагу негативних оцінок та широкий спектр їх вираження значною кількістю зменшено-пестливих формантів (пор. графік 1 і 2). Наймобільнішим у плані вираження як негативної, так і позитивної емоційної оцінки є суфікс **-еньк-** (у центральній та регіональній газетах), а також суфікси **-к-**, **-очк-** (у центральному виданні). Серед демінутивних суфіксів з емоційно-негативною оцінкою найбільш продуктивними є:

-еньк-: "Україна молода" – 52,5 %
 "Молодь Черкащини" – 66 %;
-к-: "УМ" – 46,2 %; "МЧ" – 47,2 %;
-очк-/ечк-: "УМ" – 33,8 %; "МЧ" – 28,5 %;
-ок-: "УМ" – 21,3 %; "МЧ" – 28,5 %;
-ець-: "УМ" – 30 %;
-ик-: "МЧ" – 22,2 %.

Середній рівень продуктивності характерний для дериватів із суфіксами:

-ісіньк- (6,2 %); **-есеньк-** (5 %); **-ц-** (5 %) – в "Україні молодій";

-чик- (6,3 %); **-ичк-** (6,3 %) – в "Молоді Черкащини".

Інші емоційно-оцінні суфікси в аналізованих газетах перебувають у стадії непродуктивності.

6. Статистичні дані викликають науковий інтерес не лише з позицій частотності вжи-

"Україна молода"				"Молодь Черкащини"	
		4.10.2003	26.11.2003	2.10.203	28.11.2003
1.	Позитивна оцінка	35,5 %	29 %	22,2 %	11,1 %
2.	Негативна оцінка	64,5 %	51,6 %	50 %	78,9 %
3.	Нейтральна		19,4 %	27,8 %	10 %

вання демінутивних утворень у центральній і регіональній пресі (отже, їх продуктивності, а значить ефективності в публіцистичному мовленні), а й у кількісно-якісному аспекті вираження цими формантами позитивних чи негативних оцінок у зазначених друкованих виданнях. Тому ми у кожному номері підраховували загальну кількість досліджуваних одиниць, а також питому вагу (у відсотках) позитивних, негативних і нейтральних (значення реального зменшення – розмір, обсяг, вік) оцінок, виражених цими формантами (див. таблицю).

Отже, кількісні показники демінутивних утворень, що виражають негативну оцінку, майже вдвічі (1,8) перевищують емоційно-позитивні характеристики у центральній пресі та у 2,5–7 рази більше негативних оцінок, ніж позитивних – у регіональній молодіжній газеті. Статистичні дані дослідження дозволяють стверджувати, що здрібніло-пестливі суфікси, основне призначення яких полягає у вираженні пестливості, ласкавості, нині, у час політичної та економічної нестабільності, відсутності орієнтирів, жорстокості та насильства, набувають у ЗМК певних особливостей – надають газетним публікаціям переважно негативного забарвлення, створюють специфічну емоційно-експресивну тональність.

На мовленнєвому рівні пестливість суфіксальних утворень є лише зовнішньою і в певних контекстуальних умовах пов'язується з діаметрально протилежними емоціями. Це породжує експресію іронії, зневаги, удаваної пестливості, фамільярності, презирства, сарказму тощо. Очевидно, активне використання журналістами центральних і регіональних видань цих мовних одиниць пояснюється здатністю афіксів пестливості виражати поряд із позитивними емоційно-негативні оцінки.

Таким чином, йдеться про функціонально-стилістичну мобільність формантів в її умовах тенденції до мовленнєвої агресії, що окреслилася в молодіжній пресі. До мовних виявів агресії належать: прихована або відверта негативна оцінність (у вираженні якої неабияку роль відіграють суфікси суб'єктивної оцінки), аргументація, що використовується для мовного знищення опонента, скасування заборон стосовно окремих лексем і фразеологізмів та ін. На нашу думку, читачі не випадково оцінюють газету "Молодь Черкащини" як досить іронічну, оскільки, за даними

моніторингу, комунікативною метою цієї газети є "насміхання, іронія, яка може образити дискредитованого" [4, 142].

Отже, емоційна мовна інформація впливає на поведінку адресата шляхом механізму психічного "зараження" (на основі рефлексу "наслідування"). Значну роль при цьому відіграє авторитетність джерела інформації та її автора, інакше, можливий ефект впливу, прямо протилежний очікуваному [5, 19]. Тому, на наш погляд, особливо важливим завданням сучасної молодіжної преси є організація та подача інформації таким чином, щоб це сприяло позитивному налаштуванню читача, емоційній розрядці реципієнта.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.

2. Бессонова О. Л. Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных-наименований лица в английском, французском и украинском языках): Дис. ... канд. филол. наук: 10 02 19 / Донецкий ун-т. – Донецк, 1995. – 184 с.

3. Дідківська Л. П. Родніна Л. О. Словотвір. Синонімія. Стилістика. – К.: Наук. думка, 1982. – 170 с.

4. Завгородня Л. В. Стереотипи породження та сприймання журналістського твору (на матеріалі газетних текстів): Дис. ... канд. філол. наук: 10 01. 08 / Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси, 2003. – 192 с.

5. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – 160 с.

6. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу. Моделі та практики. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 200 с.

7. Кравченко М. В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С. 84–88.

8. Іванов В. Ф. Соціологія масової комунікації: Навч. посіб. – Черкаси: ЧДУ, 2003. – 193 с.

9. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – М.: "Ресел-бук"; К.: "Ваклер", 2001. – 656 с.

10. Сікорська В. С., Шарпило Б. А. Іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 13–23.

О. М. Холод,

к. філол. н., доц.

УДК 659.3

Висвітлення у ЗМІ мовленнєвих витворів політиків як інструмент соціальних технологій

У статті досліджується залежність іміджу політиків від їхнього мовлення на основі аналізу текстів інтерв'ю.

In the article it is researched dependence of image of politicians on their speech on the base of analysis of the texts of interviews.

Проблема. Досліджується один з інструментів соціальних технологій – висвітлення у ЗМІ мовленнєвих витворів політиків як елемент системи масової комунікації, а саме: засобів масової інформації при утворенні іміджу політиків.

У статті використовується термін "соціальні технології", у значення якого ми вносимо такий смисл: певні моделі комунікації, які застосовуються цілеспрямовано і мають конкретний прагматичний ефект у суспільстві.

Імідж політика, як й імідж будь-якої людини, визначається наявністю прагматичного вектора у психічній поведінці (у мовленні, у вчинках, у емоційному стані, в уяві, у пам'яті, у сприйнятті тощо), а також у зовнішньому вигляді людини. До чинників іміджу політика слід віднести також і фактор тактики у спілкуванні, фактор тактики у побудуванні лінії поведінки у суспільстві тощо.

Найбільш доступним рівнем аналізу ефективності соціальних технологій виступає мовленнєва діяльність політика. Наші дослідження підтверджують думку про те,

що одним з ефективних шляхів дослідження мовленнєвих особливостей політика є психомовленнєвий аналіз (скорочено – ПМА). Методику такого аналізу ми детально описали раніше [7].

ПМА базується на теоретичних положеннях Моделі антропоцентричної орієнтації мовленнєвої діяльності (скорочено – МАОМД). Зазначена модель дала життя утворенню нової моделі, часткової від МАОМД, яку ми назвали "Модель вербальної експлікації іміджу політика" (скорочено – ВЕПІ). Принципові положення для утворення такої моделі ВЕПІ ми подали раніше [8].

Серед структурних елементів ВЕПІ – чотири головні складові, а саме: фоносемантикон, вербосемантикон, синтагмасинтаксикон і текстопрагматикон. У дослідженні ми використовуємо теоретичні положення щодо однієї зі сутностей моделі ВЕПІ – вербосемантикон.

За допомогою вербосемантикону носій мови знаходить у своєму мисленні вербальне репрезентування семантичних складових, графічних та знакових утворень, що

експлікуються у слові, словосполученні, фразеологізмі, реченні, фрагменті тексту тощо.

Вербосемантикон визначається нами як сутність моделі вербальної експлікації іміджу політика (скорочено – ВЕП) у ЗМІ, в якій мовлення розглядається як активне, те, що інтерпретує, а мислення – як те, що інтерпретується. Останнє не обов'язково відбувається на свідомому рівні. Ми припускаємо думку про можливість функціонування процесів інтерпретації на підсвідомому рівні. Маємо на увазі ті елементи дискурсу, які свідомість не рефлексує (у розумінні терміна Богиним Г. І. [1]) але "враховує" та експлікує. Саме така експлікація підсвідомих елементів або дискурсу, чи мовленнєвих одиниць та процесів дає можливість "діагностувати" реальні риси іміджу політика.

Ми не вважаємо вербосемантикон рівнем тільки теоретичної моделі, тому що вона – сутність "вербосемантикон" – "пронизана" не тільки впливом з боку інших сутностей МАОМД, але й органічно обіймає її елементи. Причому дії пристосування обсягу таких взаємопроникнень схожі з діями та поведінкою одноклітинного організму амеби, яка пристосовується в гомеостатичному плані до "вимог" навколишнього середовища. Іншими словами, наповнення сутності "вербосемантикон" залежить від процесів актуалізації тієї або іншої інформації (як вербальної, так і невербальної), яка рефлексується.

Оскільки вербосемантикон, як й інші сутності МАОМД, не стаціонарний, а такий, що пристосовується, мобільний, то опис його структури може мати елементи фоносемантикону, синтагмасинтаксикону або текстопрагматикону. Саме "обіймання" залежить від ступеня актуальності на даний момент того або іншого елементу згаданих вище сутностей Моделі. Отже, стає зрозумілою не обов'язковість розгляду такого атрибута МАОМД, як вербосемантикон, що має обов'язкову підлеглисть ієрархічного плану з боку, наприклад, синтагмасинтаксикону. Проте це зовсім не означає, що функції вер-

босемантикону не підкоряються закономірностям та виявляють себе як свавільні. Саме закономірність визначає характер прояву згаданих функцій вербосемантикону. Серед таких закономірностей можна назвати процеси актуалізації. У даному дискурсі актуалізуються саме ті елементи вербосемантикону, без яких "запускання" семантики чи одного слова, чи кількох слів, що становлять речення або навіть абзац, неможливо. Тому вважаємо, наприклад, фоносемантикон не обов'язковою сутністю для реалізації "сценаріїв", фреймів, програм вербосемантикону. Ergo, функції, наприклад, як фоносемантикону, або синтагмасинтаксикону органічно входять до функцій інших сутностей МАОМД, так і функції вербосемантикону входять до функцій інших сутностей Моделі.

Невирішена раніше частина загальної проблеми, котрій присвячена стаття, полягає у тому, що залишаються не визначеними конкретні меркери експлікації мовленнєвих одиниць політиків, які фіксуються у їх мовленнєвих витворах, що висвітлюються у ЗМІ і виступають інструментом соціальних технологій у системі масової комунікації.

Об'єктом дослідження вважаємо висвітлення у ЗМІ мовленнєвих витворів політиків як один з інструментів соціальних технологій у системі масової комунікації.

Предметом дослідження виступають шляхи і маркери експлікації особистості політиків у їх мовленнєвих витворах, висвітлюваних у ЗМІ.

Гіпотеза.

Головним передбаченням дослідження є таке: реальний імідж політика експлікується у його вербальній діяльності, яка фіксується в засобах масової інформації через текстові масиви.

Мета дослідження.

Для того, щоб дослідити функції вербосемантикону під час вербальної експлікації іміджу політика у ЗМІ, ми ставимо на меті пошук та визначення шляхів і маркерів експлікації особистості політиків у їх мовленнєвих витворах, висвітлюваних у ЗМІ.

Методологія дослідження.

У методологічному плані, досліджуючи процеси вербальної експлікації іміджу політика у ЗМІ, виходимо із теоретичної настанови антропоцентризму в лінгвістиці: "Семантика мовленнєвої одиниці репрезентує антропоморфну орієнтацію носія мови, який рефлексує себе як центральний елемент системи "Природа"[2, 7].

Методологічним шляхом практичного доведення істинності нашої гіпотези став лінгвістичний та психолінгвістичний метод спостереження та експерименту. Теоретичне доведення припущення здійснювалося шляхом дедуктивних висновків та узагальнення їх у графічно-вербальному вигляді.

Практичну перевірку гіпотези про наявність певних маркерів вербальної експлікації іміджу політика в ЗМІ здійснено в дослідженні, об'єктом якого стали тексти інтерв'ю таких політиків (посади подаються на час написання статті):

– Міленін О. Л., генерал-майор міліції, керівник Головного управління Державної автомобільної інспекції України (Факты, 23.02.2001);

– Шакур В. І., генерал-майор міліції, професор Національної академії внутрішніх справ України, член комісії з питань реформування правоохоронних органів при Президенті України (Факты, 1.02.2001);

– Гайсинський Ю. О., прокурор м. Києва (Факты, 26.05.2000);

– Гошовська В. А., народний депутат, керівник комісії з питань соціальної політики при Верховній Раді України (Факты, 02.06.2000).

Критерії відбору об'єктів дослідження.

Відбір політиків, інтерв'ю яких аналізувалися, було зроблено за головним критерієм – належність комунікатора до військової служби або до тієї служби, яку можна вважати військовою (прокуратура). Поруч із чоловіками-політиками аналізувалися й інтерв'ю політика-жінки, яка не належить до

військових, що було зроблено для порівняння мовленнєвих особливостей військових, процеси мовлення яких, на нашу думку, мають суттєво відрізнятися від мовленнєвих витворів тих політиків, діяльність яких не пов'язана з армією.

Наступним критерієм аналізу та пошуку маркерів вербальної експлікації іміджу політиків в ЗМІ став такий: обсяг текстового масиву інтерв'ю повинен був дорівнювати 1000-1300 слів. З урахуванням останнього критерію ми відібрали тексти інтерв'ю із такою кількістю слів та знаків:

– Міленін О. Л. – 1232 слів (5604 знаків);

– Шакур В. І. – 980 слів (5430 знаків);

– Гайсинський Ю. О. – 990 слів (5940 знаків)

– Гошовська В. А. – 1277 слів (5752 знаків).

Аналіз результатів здійснювався за такими критеріями:

1. Кількість слів сучасної літературної української (російської) мови.

2. Кількість слів обмеженої сфери вживання (сленг, жаргонізми, діалектизми, терміни, професіоналізми, архаїзми, неологізми, історизми, застарілі слова) [3, 420].

3. Кількість одиниць конотативної лексики (слів емоційно-експресивного забарвлення).

4. Кількість слів, що асоціюються з негативними реакціями.

5. Кількість числівників (коефіцієнт "тугості", або насиченості).

6. Відповідність характеру лексичного обсягу інтерв'ю певному стилю літературної мови (науковому, газетно-публіцистичному, офіційно-діловому, художньому або розмовно-побутовому, за класифікацією [3, 526-528].

Інтерпретація здобутих результатів має такий вигляд (див.: табл.).

Примітки:

– ОД – офіційно-діловий стиль,

– П – публіцистичний стиль,

– РП – розмовно-побутовий.

Аналіз показників дозволив звернути ува-

Таблиця. Результати аналізу текстів інтерв'ю політичних діячів

№ п/п	Критерії аналізу	Міленін О. Л. Кільк. / %	Шакун В. І. Кільк. / %	Гайсинський Ю. О. Кільк. / %	Гошовська В. А. Кільк. / %
1.	Кількість слів сучасної літературної мови	1329/99,8	896/97,4	990/100	1471/99,6
2.	Кількість слів обмеженої сфери вживання	3/0,2	24/2,6	0/0	6/0,4
3.	Кількість одиниць конотативної лексики	2/0,15	5/0,5	2/0,2	22/1,5
4.	Кількість слів, що асоціюються з негативними реакціями	12/3	64/7	99/10	34/2,3
5.	Кількість числівників (коефіцієнт „тугості” (платності))	5/1,2	14/1,5	12/1,2	9/0,6
6.	Відповідність характеру лексичного обсягу інтерв'ю певному стилю літературної мови	ОД, П	ОД, П	П, РП	П, РП

гу на такі особливості мовлення політичних фігурантів (Міленін О. Л., Шакун В. І., Гайсинський Ю. О., Гошовська В. А.):

1. Найнижчий показник (97,4 %) кількості вживання слів сучасної літературної мови фіксується у мовленні В. І. Шакуна, генерал-майора міліції, професора Національної академії внутрішніх справ України, члена комісії з питань реформування правоохоронних органів при Президенті України (Факти, 1.02.2001). Цей факт відзначається тільки на фоні мовленнєвих особливостей останніх трьох досліджуваних – О. Л. Міленіна, Ю. О. Гайсинського та В. А. Гошовської. Їх

показники вживання слів сучасної літературної мови становлять майже один відсоток і дорівнюють відповідно: 99,8 %, 100 % і 99,6 %.

Згаданий факт можна інтерпретувати, з одного боку, як прагнення професора В. І. Шакуна вживати слова, більш зрозумілі слухачам, тим самим наблизити реципієнтів до легкого сприймання сутності мовленнєвих витворів. З іншого боку, уже давно відомо, що саме викладачі вищих навчальних закладів найчастіше порушують правила літературної мови. З приводу такої інтерпретації цих фактів не можна екстрапо-

лювати наші дані на будь-які показники, отримані за методикою дослідження, яка "схожа" з нашою.

2. Показник кількості вживаних слів обмеженої сфери (професіоналізми, діалектизми, жаргонізми), що трапляються частіше у мовленні політичного діяча В. І. Шакуна, визначається цифрою 2,6 %. Що стосується політика Ю. О. Гайсинського, слід зазначити: у його мовленнєвих витворах зовсім відсутні слова обмеженої сфери вживання. У текстах інтерв'ю О. Л. Міленіна (Факти, 23.02.2001) – та у відповідях В. А. Гошовської (Факти, 02.06.2000) зафіксовано відповідно 0,2 % та 0,4 % випадків уживання слів обмеженої сфери.

Зазначений факт свідчить, на нашу думку, про експлікацію (тлумачення, пояснення) [4] деяких певних рис характеру та поведінки політичного діяча. Так, наприклад, політик В. І. Шакун може характеризуватися як людина досить упевнена у собі, тому що дозволяє публічно вживати слова обмеженої сфери, хоча він знає, що читачі газети "Факти" можуть його і не зрозуміти, бо деякі професіоналізми невідомі пересічному реципієнтові.

Найбільше вдалим слід вважати мовлення політика Ю. О. Гайсинського, який, незважаючи на свій професійний фах юриста, не дозволяє собі вживати вузькофункціональні слова. Зазначений факт дозволяє зробити висновок про те, що політик Ю. О. Гайсинський – людина ввічлива. Політик-прокурор мовленнєво уважний до своїх слухачів (читачів). Такий висновок щодо мовленнєвої акуратності можна зробити щодо політиків О. Л. Міленіна та В. А. Гошовської.

З іншого боку, слід також зауважити, що наведений висновок не може вважатися остаточною. Є думка й про те, що життєвомовленнєвий досвід політика В. І. Шакуна недостатній порівняно з мовленнєвим досвідом політиків В. А. Гошовської, О. Л. Міленіна та Ю. О. Гайсинського. Політик з невеликим мовленнєвим досвідом має мінімальне уявлення про правила пода-

вання-презентації свого іміджу, який, зокрема, конструюється і за допомогою необачливих слів та висловів. Упевненість на цьому шляху не є самодостатньою та доцільною. Чим більший мовленнєвий досвід політика, тим лінгвістично акуратнішим (термін "лінгвістична акуратність" належить Е. Сепіру) є носій мови. Е. Сепір пише: "Існують слова, якими ми ніколи не користуємося. Існують і інші, улюблені слова, які ми використовуємо постійно. Особливості особистості у значній мірі відображаються у підборі слів, хоча й тут ми повинні розрізняти соціальну лексичну норму й більше значимий особистісний вибір слів" [6, 295]. Із приводу цього слід зауважити, що політику В. І. Шакуна "диктує" певну "норму" його оточення – військових або професійних "штабістів". До того ж, В. І. Шакун певною мірою не хотів виступати серед цивільних слухачів із метою бути зрозумілим, а хотів виступати саме "для себе", для задоволення побудови свого особистісного іміджу.

3. Уживання конотативної лексики у мовленнєвих витворах зазначених політиків також свідчить про певні особливості їхнього іміджу. Так, вищим показником (1,5 %) вживання конотативної лексики є показник депутата В. А. Гошовської (філолога за базовою освітою). У мовленні політика від військових генерал-майора В. І. Шакуна реєструється також певна кількість уживання слів із конотативним відтінком (0,5 %). Найменшими (0,15 % та 0,2 %) виявилися показники політиків О. Л. Міленіна та Ю. О. Гайсинського.

Експресивність В. А. Гошовської можна пояснити її класичною освітою філолога. Адже саме філологи-політики часто "пробиваються" на політичний Олімп завдяки своїм мовленнєвим здібностям, красномовству, яке тісно пов'язане із експресивністю. Тому не дивно, що специфічність мовлення філолога, та ще й жінки за статтю, експлікується досить помітними показниками. Щодо експлікації іміджу політика В. І. Шакуна, то його показник експресив-

ності втричі менший за показник політика В. А. Гошовської. Але, незважаючи на це, використання як слів обмеженої сфери вживання, так і слів конотативного порядку в мовленні В. І. Шакуна – це показник іміджу неспокійної та експресивної людини. Експресивна людина має нестриманий характер, неспокійна та невиважена у своїх вчинках і справах. Такий висновок потрібно піддати додатковій верифікації, але це не входить у коло наших завдань.

4. За критерієм "кількість слів, що асоціюються із негативними реакціями" було встановлено, що вищим показником відзначаються мовленнєві витвори політика Ю. О. Гайсинського (10 %). В. І. Шакун теж має високий показник (7 %) частотності вживання слів, що асоціюються із негативними реакціями. Порівняно невелику кількість зазначених слів зафіксовано у промовах О. Л. Міленіна (3 %) і у мовленні В. А. Гошовської (2,3 %).

Найбільший показник уживання слів із негативними асоціаціями належить Ю. О. Гайсинському: кожне десяте слово у його промові – це слово, яке "тягне" за собою негативні уявлення про навколишнє середовище. З другого боку, промова прокурора – професійна: "діватися нікуди, потрібно казати народові правду, а правда не дуже приємна". З іншого боку, прокурор не може говорити іншими словами, які б збуджували позитивні асоціації. Професійність Ю. О. Гайсинського має дуже "суворий" показник частотності термінів – слів, що належать до сфери вузького кола вживання.

Значно менший показник частотності слів із негативними асоціаціями фіксується у мовленні політика-філолога В. А. Гошовської та генерал-майора О. Л. Міленіна, що також будує їх імідж як образ досить "мирних" політиків.

Не можна такого сказати про мовлення політика В. І. Шакуна. Його показник кількості слів, що "тягнуть" за собою негативні асоціації, свідчить: перед нами людина агресивного настрою, експансивних нахилів та

намагань. Е. Сепір стверджує, що людина, яка має певні вади у мовленні на рівні, наприклад, вимови певних звуків, компенсує недоречності мовлення у вживанні таких слів, зміст та значення яких будуть підкреслювати його достойність, гідність. Іноді людина із мовленнєвими вадами компенсує себе у стилі мовлення [5, 296]. Таким чином, ми припускаємо, що політик В. І. Шакун "компенсує" свої експансивні особливості невміло, неприкрито, що, у свою чергу, вказує у його мовленнєвих витворах людину більш негативну, ніж позитивну. Такий висновок є робочим, його слід перевірити перед тим, як сприймати переконливим.

5. Було досліджено наявність певного зв'язку між показниками психолінгвістичного рівня та професійною орієнтацією політиків. Передбачалося, що політики-військові у своїх промовах будуть частіше, ніж політики-невійськові, вживати "сухі" цифри. Сама професійна орієнтація військових, яка вимагає точності у мовленнєвих формулюваннях та конкретності у діях, буде фіксуватися у великій кількості вживаних числівників. У робочому порядку ми назвали показник наявності певної кількості числівників у мовленні політиків "коефіцієнт тугості" (далі – без лапок). За нашими спостереженнями, найвищим показником коефіцієнта тугості є показник промов В. І. Шакуна (1,5 %). Не набагато нижчими (1,2 %) слід вважати показники ще двох політиків: представника міліції – О. Л. Міленіна та цивільного службовця-юриста Ю. О. Гайсинського. Найнижчим у нашому дослідженні є показник коефіцієнта тугості мовленнєвих витворів політика-жінки, філолога за фахом, В. А. Гошовської. Слід зазначити, що показники коефіцієнта тугості мовленнєвих витворів політиків-чоловіків удвічі (а то й більше) перевищують такі ж показники політика-жінки. Тут не можна забувати професійної орієнтації та фахового спрямування респондентів: військові та прокурори реально відрізняються у своїй мовленнєвій поведінці.

6. Стосовно критерію "відповідність характеру лексичного обсягу інтерв'ю певному стилю літературної мови" важливою є констатація того факту, що військові-політики, політики-чоловіки (О. Л. Міленін та В. І. Шакун) близькі за своїми лексичними характеристиками до офіційно-ділового та публіцистичного стилів мовлення. Однак показники лексичних характеристик політика-прокурора та політика-жінки трохи суперечать нашій думці про вплив професійної діяльності політиків на якість їх мовленнєвих витворів. І політик-прокурор Ю. О. Гайсинський, і політик-філолог В. А. Гошовська використали в інтерв'ю лексику, близьку до публіцистичного та розмовно-побутового стилів мовлення.

Отже, можемо констатувати правильність наших припущень з приводу того, що мовлення політиків експлікує особистісні риси їхньої поведінки та характеру. Саме така експлікація може вважатися діагностичною. А діагностичний характер експлікаторів особистісних рис характеру політиків може ефективно й результативно використовуватися для впливу на поведінку політичних фігурантів та їх прихильників. Зазначений аспект є часткою проблеми ефективності використання інструментів соціальних технологій у системі масової комунікації.

1. Богин Г. И. Рефлексия как условие взаимопонимания в обучении // Методика орга-

низации научной работы с молодёжью: Материалы международного семинара, 26 октября 2001 года в г. Кривом Роге (Украина). – К.; 2001. – С. 13–20.

2. Декларация основных положений антропоцентризма // Материалы I Международной студенческой конференции "Антропоцентрический аспект психолингвистических исследований в онто- и филогенезе", 21–22 апреля 1998 года в г. Кривом Роге. – Киев; Москва; Кривой Рог. – С. 9–10.

3. Великий сучасний українсько-російський, російсько-український словник-довідник /уклад. О. В. Грушевський, Г. М. Коляда. – Донецьк, 2003.

4. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1990. – С. 588.

5. Сетир Э. Речь как черта личности // Избр. труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ / Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Прогресс, Универс, 1993.

6. Холод А. М. Антропоцентрический аспект исследований в психолингвистике // Материалы I Международной студенческой конференции "Антропоцентрический аспект психолингвистических исследований в онто- и филогенезе", 21–22 апреля 1998 года в г. Кривом Роге. – Киев; Москва; Кривой Рог, 1998. – С. 23–28.

7. Холод А. М. Речевые картины мира мужчин и женщин: Монография. – Днепропетровск: Пороги, 1997. – 228 с.

9. Холод О. М. Імідж: мовлення політиків: Монографія: У 2 ч. – К., 2002. – Ч. 1. – 143 с.

Перетворення дійсності у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації

У статті досліджується проблема складного, різноспрямованого перетворення дійсності у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації.

In the article it is researched the problem of the complex transformation of reality in the texts of literature and the means of mass communication.

Проблема література/дійсність – одна з найдавніших і одвічно актуальних, принципово нерозв'язаних проблем, що є основною для з'ясування сутності як живого життя (Ф. Тютчев, О. Блок) і його ілюзії, так і засобів, методів, тенденцій його (життя) відчуття, перетворення, збагнення у слові й образі. Особливо значущою ця проблема виявляється для кризової революційної культури ХХ сторіччя, коли, фактично, всі значні явища й поняття приходять до семантичної межі, спустошеності, "смерті" і наступному посторігньому (Ж. Бодрійяр) існуванню і навіть розвитку.

При цьому під кризові революційні процеси підпадає і саме поняття "література", що для гуманітарної свідомості ХХ століття одночасно самоцінне і самозначуще у своєму становленні, розвитку й існуванні, бо постійно заглиблене у простір мистецтва і/чи культури. І тут, з одного боку, активізується традиційне питання про обсяг, зміст поняття "література", що представлено найширшим колом проблем. Наприклад, Т. Адорно у "Теорії естетики" (1969) зазначає: "Нині вже стало очевидним: ніщо, пов'язане з мистецтвом, не може бути самоочевидністю – ні його внутрішнє життя, ні

його відносини з навколишнім світом, ні навіть його право на існування" [1, 9]. А далі додає: "Невідомо, чи можливо взагалі ще мистецтво, чи воно після своєї цілковитої емансипації не позбулося своїх передумов і не втратило їх. Це питання постає на основі минулого самого мистецтва. Художні твори відходять від емпіричного світу і породжують протиставлений йому світ, немов і цей інший світ теж існує" [1, 9–10].

Через тридцять років в одній з останніх праць з теорії літератури А. Компаньйон ці проблеми чітко, з певною часткою прямолінійності й навмисної загостреності сформулював власне для літератури. Зокрема, він порушує питання про обсяг і зміст поняття літератури: "для будь-якого дослідника літератури, про що б не йшла в ньому (дослідженні. – Е. Ш.) мова, першим хоч трохи теоретичним питанням є питання про визначення (яке у ньому дається чи не дається) свого об'єкта – літературного тексту. Чому дане дослідження є дослідженням літератури? І як у ньому визначаються літературні якості літературного тексту? Одним словом, чим є для нього, експліцитно чи імпліцитно, література" [2, 34] (курсив автора – Е. Ш.). Сам А. Компаньйон так

відповідає на ці запитання: "у літератури немає сутності – це реальність складна, неоднорідна, мінлива" [2, 52]. Набір понять, традиційно визнаних і здатних дати відповідь на поставлені запитання, теж традиційний: автор, читач, зовнішній світ (реальність, дійсність), внутрішній світ, стиль, мова, жанр, фігури, тропи, форма, зміст, поетика, риторика, історія.

З іншого боку, розширюється діапазон явищ і галузей знання, що коригують з літературою. Причому це розширення двоспрямоване: до семантичної площини самої літератури, що через якісну трансформацію обсягу й змісту поняття "культура" виявляється внутрішньо проблематизованим; і до суміжних явищ, які тим чи іншим чином співвідносяться з літературою, і які, у свою чергу, виявляють здатність до нових взаємодій з літературою. Про це свідчать навіть назви книг і розділів у дослідженнях з теорії та історії літератури, незважаючи на зміни в галузі методики, методології і дослідних перспектив, тенденцій. У цьому плані показовими є уривки з праці Б. І. Ярхо "Методологія точного літературознавства (нотатки плану)" (1936): "Літературознавство і природознавство. <...> Подібності між об'єктами літературознавства і природознавства настільки глибокі, що саме на них я вважаю за можливе побудувати весь свій метод. <...> Світ здається мінливим. Література – теж" [3, 457, 461]. М. М. Бахтін у нотатках "Проблема тексту в лінгвістиці, філології й інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу" (1959–1961) окреслює проблему тексту не тільки у гуманітарних, але й негуманітарних науках, визначає тенденції розвитку дослідження тексту "у межах усіх зазначених дисциплін, на їхніх стижах і перетинаннях" [4, 281]. Або інші приклади з закордонних досліджень: "Повна література" (Р. Барт "S/Z" (1970)), "Література як така" (Ж. Женетт "Фігури" (1966–1972)), "Література – це література" (А. Компаньйон "Демон теорії. Література і здоровий глузд" (1998)).

Однак, крім "внутрішнього" класичного діапазону питань і проблем, додається й поступово стає провідним питання про співвідношення літератури з засобами масової комунікації, що утворюють уже у другій половині XX століття тотальне поле журналізму (П. Бурд'є), вияви якого відчуються не тільки у семантичному просторі безпосереднього емоційно-почуттєвого, повсякденного впливу на людину, але й у сфері наукової рефлексії.

У більшості досліджень з теорії літератури і журналістики проблема співвідношення двох типів текстів та двох типів відображення і моделювання реальності стає однією з головних, точніше цю проблему можна визначити так: два типи текстів не можуть уже існувати, не відчуваючи один одного. Починаючи з 60-х років XX століття, активізується проблема зближення художнього твору і тексту засобів масової комунікації у науково-дослідній літературі. Мається на увазі, насамперед, світ смислу (У. Еко), специфіка реалізації кодів й їхніх модифікацій, інформаційно-комунікативні процеси, розширене розуміння тексту, особливості мовної організації, розширення сфери естетичного (У. Еко, Р. Барт, І. Лівий, А. Компаньйон, Ю. А. Богомолів, В. Ю. Боров, В. П. Зверев, Ю. М. Лотман, Ю. Цив'ян, Б. В. Потятиник [2, 5–11]). А вже на межі XX – XXI сторіч проблема взаємоперетинання і взаємовідштовхування двох типів текстів, за якими стоять різні типи культурної свідомості, стане обговорюватися і на сторінках довідково-енциклопедичної, навчально-методичної літератури [12–16]. Так, Л. Б. Шамшин говорить про проблему аудіовізуальної культури як "спосіб фіксації і трансляції культурної інформації, що не тільки доповнює, але й служить альтернативою вербально-письмової комунікації, яка колись неподільно панувала" [12, 56]. В. Е. Халізов у "Теорії літератури" (2002) у параграфі "Література і засоби масової комунікації" зазначає, що "з письмовим і друкованим словом стали успішно змагатися усне мовлення,

що звучить по радіо, і, головне, візуальна образність кінематографа і телеекрана" [16, 126], унаслідок чого з'явилися "кіноцентристські" і "телецентристські" концепції літератури і культури. Один з основних висновків з такого стану культури – думка про те, що в XX столітті людина починає вчитися по-іншому читати і бачити світ, ніж вона звикла за тривалий період тотального панування офіційної вербально-центричної культури.

Проте серед безлічі різноманітних досліджень, що стосуються проблеми складного і неоднозначного співвідношення літератури і засобів масової комунікації, фактично немає праць, де було б з'ясовано сутність і статус дійсності у цих двох типах текстів, які маніфестують, наголошуємо ще раз, різні типи культурної свідомості. Мабуть, виняток становить багато в чому спірна праця сучасного українського дослідника В. М. Владимиrowa "Журналістика, особа, суспільство: проблема розуміння" [17], в якій вибудовується й обґрунтовується ланцюг: *хаос – герменевтика – журналістика*, де хаос дорівнює невідомому, непізаному, неупорядкованому існуванню дійсності, що ще не стала текстом засобів масової комунікації. І тільки через герменевтичні процеси розуміння хаос – дійсність перетворюється на завершене, на телебачення, що стало журналістським твором. В. М. Владимиrow наголошує, власне, на герменевтичних процесах, їх сутності й особливостях існування у сфері засобів масової комунікації.

Проблема ж уловлювання і перетворення дійсності в різних типах текстів як проблема естетична і досі залишається без належної уваги. Хоча без з'ясування і визначення сутності естетичного перетворення дійсності у типологічно подібних, але генетично різних текстах на сучасному етапі розвитку культурної свідомості неможливо зрозуміти стан і процеси, що відбуваються як в художній літературі – класичному представнику естетики словесної творчості (М. М. Бахтін), так

і в засобах масової комунікації, що претендують на провідну роль. Причому в сучасній культурній ситуації, коли поле журналізму (П. Бурд'є) набуває масового тотального характеру, його впливу піддається буквально все, неможливо виключати чи взагалі не включати текст засобів масової комунікації у сферу естетичного, як не можна не співвідносити його з літературою, що постійно змінюється у своїй сутності. Важливо, що естетичне розуміється, насамперед, у його первинному тлумаченні, як почуттєво сприймане, як "внутрішнє життя предмета, що обов'язково дано і зовні", "відкривається безкорисливому милуванню і має споглядальну цінність" [18, 311]. При такому підході найбільш чітко прояснюються моменти дійсного сходження і перетинання двох типів текстів, але одночасно виявляється принципова неможливість ототожнення текстів художньої літератури і масової комунікації чи їхнє зіставлення на основі бінарної центрації з аксіологічно маркірованими членами.

Це все обумовлює актуальність нашого дослідження. Виходячи з цього, мета статті – показати загальне і різне у процесі "схоплення" (уловлювання) і перетворення дійсності у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації як текстах, що репрезентують генетично різні типи культурної свідомості.

Як уже зазначалося, проблема перетворення дійсності в літературі – одна із найактуальніших проблем, що ускладнюється протягом усього XX століття гранично загостреним чуттям до реальної дійсності. При цьому питання про співвідношення мистецтва з дійсністю перетворюється на питання не тільки про сутність мистецтва (зокрема літератури), але й про сутність самої дійсності. Револьюційні відкриття у галузі науки і техніки, не можуть, по-перше, не позначитися й на інших формах культури, а по-друге, не бути загальним духом, настроєм культурної свідомості, що по-різному виявляється у різних сферах. У зв'язку з цим

варто згадати, наприклад, маніфести, експерименти футуристів, дадаїстів початку минулого століття, що привели до колажу, фотомонтажу, редімейду, особливому навмисному вибудовуванню повсякденності, коли художник активно втручається у реальну дійсність, працює безпосередньо з нею.

У ситуації, що сформувалася, проблема уловлювання і перетворення дійсності у різних типах текстів і видах діяльності, здавалося б, припускає активізацію класичної проблеми, яка виражається, зокрема, через протиставлення: мистецтво/ремесло, репродукція/творчість, образ/товар, художник/соціум, норма/патологія. Дійсність, точніше, дійсність, що перетворюється, актуалізується різними художниками, точками зору, позиціями, дійсність, що є об'єктом усіляких експериментів і спостережень, стає предметом пильної уваги і всебічного дослідження. Причому тексти масової комунікації в цьому відіграють не останню роль. Вони з'являються щораз, коли мова заходить про сутність мистецтва й дійсності, про тенденції і перспективи їхньої взаємодії. Наприклад, М. Н. Афанасьєв, посиляючись на роботи американських мистецтвознавців (С. Джонсона, М. Дамуса, Р. Х'юга), пише про те, що "у сучасних умовах урбанізації, небувалого розвитку засобів масової інформації формується новий спосіб життя і перед мистецтвом постає проблема самозбереження і виживання. У цих умовах єдина можливість протистояти стрімкому тиску образів і засобів масової інформації – це запозичати життєвість цих засобів і "перелити" її у мову мистецтва..." [19, 147].

Однак при такому підході текстам масової комунікації відводиться другорядна, допоміжна роль засобів і способів трансляції й існування сучасного мистецтва, у тому числі й літератури. Засоби масової комунікації розглядаються крізь призму, систему координат художньої культури та її можливостей у використанні, освоєнні, залученні до нових технічно-ідеологічних нововведень. Або про масову комунікацію говориться виключ-

но як про патогенний чинник, що відіграє провідну роль у створенні, наприклад, "мозаїчної" культури (А. Моль), коли "з розвитком ЗМК гуманітарна концепція культури застаріла і жити сьогодні справді гуманітарною культурою вже ніхто не може" [22, 38]. Засоби масової комунікації розглядаються винятково у площині соціології і/чи ж культурології і сприймаються, оцінюються з адекватних позицій, що припускають соціологічний, культурологічний підхід.

Проте такі (літературознавчі, мистецтвознавчі, соціологічні, культурологічні) підходи не дають відповіді на кілька принципових запитань. По-перше, чому ж література і літературознавці вже не можуть не звертатися до текстів, що породжуються засобами масової комунікації? Чому слово й образ цих текстів стають значущими для визначення і самовизначення літератури і культури? Що змушує класичних представників естетики словесної творчості (М. М. Бахтін) виявляти у собі неповноту, недолік, заповнити які в змозі представники масової культури, орієнтовані не на вічність, а такі, що є всього лише історією світу за один день?

Цікаво, що в одній з останніх, програмних праць Х. Ортега-і-Гассет "Дегуманізація мистецтва" (1950) [23], присвяченій долі не тільки сучасного мистецтва, але переважно культури, визначені особливості й основи сучасної культурної свідомості. Так, подія (будь-яка подія – від смерті людини до твору мистецтва і життя самої культури) створюються, сприймається і оцінюється чотирма символічними персонажами: близькою людиною, родичем (дружиною), лікарем, газетярем (журналістом), художником. Чинником, що поєднує їх у створенні події й водночас відокремлює від єдиної для всіх події, виступає лише духовна дистанція, обумовлена аксіологічною й епістемологічною основами. Причому різниця між точками зору кожного з них така велика, що Х. Ортега-і-Гассет змушений констатувати такий факт: "Виходить так, що та сама ре-

альність, розглянута з різних точок зору, розщеплюється на безліч відмінних одна від одної реальностей. І доводиться ставити собі запитання: яка ж з цих численних реальностей дійсна, справжня? <...> Усі реальності рівноцінні, кожна справжня з відповідної точки зору" [23, 226]. Як бачимо, журналіст у ХХ столітті міцно й обґрунтовано посідає місце серед традиційних символів, що визначають і створюють культуру.

Або інший приклад, коли навіть у суто літературознавчій праці "Демон теорії. Література і здоровий глузд" А. Компаньйон постійно і настійно посилається на різні види текстів масової комунікації при визначенні: що таке література, літературність, які особливості мови власне літератури, у чому полягає роль соціально-історичного контексту реалізації поняття "література", які тенденції, норми і критерії розвитку літератури. Усебічно аналізуючи літературу, виходячи з того, що "теорія протиставляє себе обивательському здоровому глузду" [2, 23], він стверджує: визначення літератури "усякий раз спирається на той чи інший варіант обивательського протиставлення норми чи відхилення ж форми і змісту <...> *Між рекламним слоганом і сонетом Шекспіра немає розбіжностей за природою – тільки за складністю*" [2, 53] [курсив наш. – Е.Ш.].

Унаслідок цього, по-друге, залишається незрозумілим, чому взагалі виникає настійна і непереборна проблема зіставлення у площині високої літератури різних типів текстів, один з яких протягом тривалого часу вважався похідним, масово-утилітарним? Де, крім аксіологічного, багато у чому суб'єктивного, обумовленого художньо-естетичним, соціально-історичним контекстом, фактора, необхідно шукати підстави для їхнього зіставлення і розмежування? Більше того, чому засоби масової комунікації утворюють тотальне поле журналізму (П. Бурд'є), якщо, звичайно, не обмежитися лише соціально-політичними процесами, загальнокультурним контекстом і не списати все на повстання мас (Х. Ортега-і-

Гассет)? Це питання актуалізується у естетичній площині, коли з'являється і стає життєво необхідною єдність відповідальності (М. М. Бахтін) і коли "специфічно естетичною і є реакція, <...> що збирає всі пізнавально-етичні визначення й оцінки і завершує їх у єдине і єдине "конкретно-споглядальне", але значеннєве ціле" [4, 8].

Нарешті, по-третє, зовсім не враховується той факт, що тексти засобів масової комунікації мають власну сутність, природу, структуру, семантичні, естетичні, ідеологічні, когнітивні, епістемологічні й аксіологічні особливості, які не ізоморфні літературі чи іншому виду мистецтва. Вже до другої половини ХХ сторіччя масова комунікація виробила й обґрунтувала власну теоретичну базу (наприклад, дослідження Е. Довифата, В. Хагемана, У. Шрамма, Г. Лассуелла, Г. Гаєта, Ф. Фатторела, К. Метца, У. Еко). І при зіставленні художньої літератури і масової комунікації слід це враховувати, а не виходити з пріоритетних позицій літературного тексту чи будь-якого іншого типу тексту.

Проблема уловлювання і перетворення дійсності у різних типах текстів, набагато складніша, ніж аксіологічне зіставлення художньої літератури і масової комунікації, ніж дослідження їхньої формальної подібності, коли література розуміється переважно як "специфічна форма повідомлення, передачі інформації (ідейної й естетичної) читачу" [8, 279], в якій працюють "моделі найпростіших комунікативних ланцюгів" [8, 280]. Необхідно враховувати ставлення до дійсності не тільки як до матеріалу, джерела твору, і не тільки як до реальності, з якою працюють. Ці підходи підштовхують до висновку в дусі Х. Ортега-і-Гассет, для якого провідною є феноменологічна духовна дистанція, чи структуралізму і постструктуралізму, що вже сформулював А. Компаньйон: "*між рекламним слоганом і сонетом Шекспіра немає розбіжностей за природою – тільки за складністю*" [2, 53] [курсив наш. – Е.Ш.].

Проте розбіжності все-таки є, причому кардинальні, не обумовлені лише структурою чи суб'єктивною духовною дистанцією (Х. Ортега-і-Гассет). Полягають вони в "смыслоположних" інтенціях, в естетичному статусі дійсності, яка у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації має принципово різний статус, визначений двома важливими моментами.

Перший момент. Це споконвіку різне естетичне ставлення, сприйняття й усвідомлення реальності художником і журналістом. І проблема тут, підкреслимо ще раз, не в морально-етичному, утилітарно-прагматичному підході, що може бути виражений дихотомією вічність/історія, натхнення/потреба, духовність/щоденність, складна взаємодія, метаморфози, гра життя – мистецтво – перетворена дійсність – антимистецтво – антидійсність/орієнтація і тверда прихильність до фактів дійсності тощо. Якщо залишитися на таких позиціях, то висновки А. Компаньйона про те, що література – це література, цілком прийнятні й "працюють" для всієї і всякої літератури, тільки потрібно робити поправку на аксіологічні моменти і здоровий глузд повсякденності, а тексти масової комунікації – теж література.

Так само тут прийнятні й доказові міркування Х. Ортега-і-Гассет про те, що журналіст присутній при будь-якій події, "як і лікар, з обов'язку служби, а не в через безпосереднє і людське спонукання. <...> репортер повинен обмежитися спостереженням. Його почуття не беруть участь у тому, що відбувається, дух не зайнятий подією, перебуває поза ним; він не живе тим, що відбувається, але споглядає його" [23, 227]. У такому філософсько-культурологічному плані журналіст і художник зближаються, а їхні духовні дистанції багато у чому збігаються. Так, художник, на відміну від журналіста, стурбованого й зацікавленого тим, аби краще, сенсаційніше, емоційніше, відтворити і передати подію, залишається байдужим до того, що відбувається. Але й позиція художника, як і журналіста, "суто

споглядальна, і мало того, можна сказати, що те, що трапляється, він не споглядає у всій повноті; сумний внутрішній зміст події залишається за межами його сприйняття" [23, 228]. Таким чином, журналіст і художник, які мають різні точки зору і різні реальності, фактично ототожнюються у процесі споглядання і створення картини, здатної викликати в читача (глядача) певні, відповідні тотальності події, емоції, почуття і думки. Отже, у Х. Ортега-і-Гассет теж між двома типами текстів немає різниці за природою, а лише за складністю позиції і за духовною дистанцією. Однак з цим не можна погодитися, хоча б у площині естетичній.

Дійсність для цих двох типів текстів споконвіку, незалежно від історико-культурного контексту, аксіологічних і когнітивних настанов, має принципово різну естетичну представленість. Ще на початку минулого століття, коли явища і процеси розвитку масової комунікації щойно почали активізуватися, автономізуватися від літератури і стали набувати тотального характеру, Д. С. Мережковський сформулював цю різницю естетичних настанов художника і журналіста. Ця різниця одночасно зрівнює їхні тексти як щось звернене до дійсності, що не може зовсім відірватися, дистанціюватися, закритися, відвернутися від неї, але й як щось, у чому естетична реакція зовсім по-різному "збирає всі пізнавально-етичні визначення й оцінки і завершує їх у єдине і єдине "конкретно-споглядальне", але значеннєве ціле" [4, 8].

У статті "У мавпячих лапах" (1908) Д. С. Мережковський, аналізуючи проблему краси і каліцтва, гармонії і хаосу у світі Л. Андреева, пише: "Художня творчість Андреева мені здається сумнівною не тому, що він зображує каліцтво, жах, хаос – навпаки, подібні зображення вимагають вищої художньої творчості, – а тому, що споглядаючи каліцтво, він погоджується на каліцтво, споглядаючи хаос, стає хаосом" [24, 189]. І далі, звертаючись безпосередньо до оповідань письменника, до його персонажів і сюжетів, Д. С. Мережковський заува-

жує: "чи було, чи буває так у житті? Для художника питання не в тім, чи є в житті жах, а чи є в ньому трагедія. Хіба мало жахів у газетному відділі подій: то колесо ломовика роздавило череп Кюрі, винахідника радіо, то свиня від'їла голову трирічній дитині. Можна, звичайно, і з приводу цих подій порушити проблему світового зла; але краще не порушувати – усе одно нічого не вийде, крім метафізичних загальних місць" [24, 189].

Цікаво, що Д. С. Мережковський звернувся до явищ, що набуватимуть загрозливо тотального характеру, уже починаючи з другої половини ХХ сторіччя, не тільки у засобах масової комунікації, а й у текстах художньої літератури. Спотворення, злочини, різного роду девіантності стануть провідними у культурі. Однак проблема їхнього відображення, як і раніше, у різних типах текстів залишиться однією з актуальних. Д. С. Мережковський відчув ту межу, що не дозволяє потрапити у пастку ізоморфної подібності текстів літератури і масової комунікації. Дихотомія трагедія/жах є визначальною у розмежуванні естетичних реакцій у цих типах текстів. Природно, що трагедія і жах розуміються не емпірично, не як факти повсякденно-побутового життя людини, коли провідними є буденщина і здоровий глузд. Трагедія, як відомо, – це споконвіку і завжди конфлікт особистості та долі, це свідомо обрана особистістю можливість бачити, освоювати онтологічні життєві суперечності, розуміючи, що їх неможливо перебороти, але з ними неможливо і примиритися. Трагедія для Д. С. Мережковського як художника і філософа – це постійна боротьба, що не завершується і принципово не може бути завершена. Вона можлива тільки у художньому творі не як простому оригіналі життя, а тієї дійсності, де конкретна, емпірична смерть не сприймається як незаперечний факт і де вона силою творчості може і повинна бути переборена.

Текст масової комунікації завжди репрезентує дійсність, в якій "усі ми, смертні, знаємо, що які завгодно жахи з кожним з нас можуть трапитися, і ми вже тим, що народи-

лися, як би погодилися на них. Отут немає ще трагедії: трагедія починається там, де є боротьба, а боротьба починається там, де є надія перебороти сліпу долю.

Другий момент. Це акцентування споконвіку різного статусу дійсності у текстах художньої літератури і засобів масової комунікації. Так, за будь-яких підходів до вирішення проблеми література/дійсність, коли діапазон коливається від наслідування дійсності через символізацію, що припускає різного роду "сходження" до деяких універсальних сакральних сутностей, до антидійсності, однією з констант залишається теза про те, що живе життя (Ф. Тютчев, О. Блок) усе одно ширше, глибше, значніше, непередбаченіше у своєму вияві, ніж будь-яке слово про нього.

Навіть у мітсшпіле, фотореалізмі, де, здавалося б, дана тільки дійсність, саме повсякденна дійсність і нічого, крім дійсності, на думку М. Н. Афанасієва, відбувається "відтворення багаторівневого сприйняття реальності, що з'єднує повсякденні об'єкти з "ментальним колажем", який перевищує щоденність реальності. Але і реальність, що зображує художник, – це не реальність, а псевдореальність, симуляція реальності, при цьому вона не приховується, а відкрито демонструється" [19, 164]. У "Дегуманізації мистецтва" Х. Ортега-і-Гассет пише: "Якби не було нікого, хто по-справжньому, збожеволівши від горя, переживав агонію вмираючого, якщо у найгіршому разі нею би не був заклопотаний навіть лікар, читачі не сприйняли б патетичних жестів газетяра, що описав подію, чи картину, на якій художник зобразив лежачу на постелі людину, оточену скорботними фігурами, – подія ця залишилася б їм незрозумілою" [23, 228].

Можна навіть сказати, що подія не відбулася б як така, тобто як подія художнього тексту і тексту масової комунікації. Вона залишилася б невідомою, поглиненою часом, просто розчиненою у загальному життєвому потоці, що принципово не знає порожнечі й постійно, з будь-якого приводу апелює до різноманітного досвіду і сформованого стійкого фонду культурного знання, багажу

особистості як тим основам, що нормалізують, упорядковують життєвий світ людини і дають можливість для його розвитку. Ця подія перейшла б у сферу анонімного досвіду колективної негенної пам'яті (Ю. М. Лотман), але не відбулася як явище вічності (художній твір) або як факт історії (текст масової комунікації). Таким його створює лише естетична діяльність художника, журналіста, що переборює актом творчості емпіричну повсякденність. Однак справжній художник ніколи, на відміну від журналіста, не зможе відмовитися від вічності, не відчуті її чи віддати все на відкуп історії й жаху. І, як приклад, тут можна згадати новелу М. Коцюбинського "Цвіт яблуні", коли навіть смерть єдиної, улюбленої дитини не може змусити художника бути просто звичайною людиною, сприймати все у семантичному просторі повсякденності, де панує здоровий глузд і жах. Художник усе одно здатний актуалізувати й смерть, навіть найдорожчої і близької істоти, переборовши тим самим смертність, обмеженість, конкретність та кінець даного нам від народження емпіричного світу і затвердивши життя як основу буття. При цьому життя і творчість збігаються в акті творчості, творення.

І ось тут на додаток до різного естетичного сприйняття й усвідомлення реальності художником і журналістом виникає проблема відношення тексту масової комунікації до життя. Попри всю формальну схожість підходів і методів художника і журналіста щодо дійсності та створення її образу в тексті, вони кардинально відрізняються. І не можна цього не враховувати заради самого живого життя (Ф. Тютчев, О. Блок) і його здійснення і подальшого існування в культурі. Визнання схожості двох типів текстів і робота у цьому напрямі чи прагнення перевести конфлікт у площину соціально-ідеологічну, культурологічну, де провідною виявиться опозиція особистість/маса, високе, елітарне/низьке, масове, воля, самосвідомість/пасивність, маніпулювання, на сучасному етапі розвитку культурної свідомості

не може бути достатнім для розв'язання головного питання – про життєвість самої культури. Це відчув ще в 30-х, революційно-катастрофічних роках ХХ століття філософ і письменник А. Камю.

Однією із перших у записній книжці за 1935 рік молодого А. Камю, якому не давало спокою питання про те, що ж таке абсурд, була невелика замальовка з натури, чернетка для оповідання. Вона і починається як уривок, як мимовільне втручання у повсякденний потік життя стороннього спостерігача. Він бачить невеликий, нічим не примітний кабачок, звичайний вечір, повсякденну сварку, приставання п'яної компанії до вагітної господарки, прагнення хазяїна захистити дружину і силою навести порядок, убивство одного з гостей, що розбешкетувалися: "Куля потрапила в праву скроню. Убитий лежав, повернувши голову і пригорнувши рану до землі. Товариш його, п'яний від вина і жаху, почав танцювати навколо тіла" [25, 13]. І висновок: "Нічим не примітна подія, що повинна була завершитися заміткою у завтрашній газеті" [25, 13]. Важливо те, що для А. Камю сварка й убивство не стають усвідомленою подією у цих записах, не осмислюються вони й як філософсько-культурна подія, що відбулася, не здійснюються та не завершуються вони й у наступному плині живого життя. Подальший запис такий: "Але поки що в цьому віддаленому кутку кварталу тьмяне світло, що ллється на бруківку, брудну й ослизлу після недавнього дощу, невщухаючий шурхіт мокрих шин, дзвоники проїжджаючих час від часу яскраво освітлених трамваїв надавали цій по тойбічній сцені щось тривожне ..." [25, 13]. Більш того, важливо саме те, що А. Камю вказує на семантичний простір, в якому ця подія дійсно відбудеться. Це "замітка у завтрашній газеті" [25, 13].

Таким чином, подія здійснюється і завершується не у художньому чи філософському творі й навіть не у житті, але головне, що і не за їхніми законами. Ця подія відбудеться як подія лише у слові масової комунікації,

лише у тій дійсності, яку вона створить для людини, для світу. Вона відбудеться і всупереч літературі, і всупереч живому життю.

А. Камю також відчув, що в естетичній площині для текстів масової комунікації не має проблеми перетворення дійсності, ілюзії дійсності й навіть антидійсності, тому що вони у будь-якому випадку не звернені до живого життя і до особливостей його існування за нормами, законами, закономірностями естетичної реакції і єдності відповідальності (М. М. Бахтін). Саме тому (усвідомлено чи ні), але він як справжній художник продовжив свої записи таким спостереженням: "Хто я і що мені робити – хіба що вступити у гру листя і світла. Бути цим сонячним променем, що спалює мою сигарету, цією ніжністю і цією стриманою пристрастю, якими дихає повітря. Якщо я намагаюся знайти себе, то шукаю в самому глибі цього світла. А якщо я намагаюся осягти і скуштувати цей чудовий сік, що видає таємницю світу, то в глибині всесвіту я знаходжу самого себе" [25, 13].

1. Адорно Т. Теорія естетики: Пер. з нім. П. Тарашук. – К.: Основи, 2002.
2. Компаньон А. Демон теорії. Література и здоровый смысл: Пер. с фр. С. Зенкина. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2001.
3. Ярхо Б. И. Методология точного литературоведения (набросок плана) // Гаспаров М. Л. О русской поэзии: Анализы, интерпретации, характеристики. – СПб.: Азбука, 2001.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
5. Эко У. О членениях кинематографического кода // Строение фильма. – М.: Наука, 1985.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию: Пер. с фр. А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – М.: ТОО Тк Петрополис, 1998.
7. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. Г. К. Косикова. – М.: Изд. групп. "Прогресс", "Универс", 1994.

8. Левый И. Теория информации и литературный процесс // Структурализм: "за" и "против": Сб. статей. – М.: Прогресс, 1975.

9. Средства массовой коммуникации и современная художественная культура. – М.: Искусство, 1983.

10. Лотман Ю. М., Цивьян Ю. Диалог с экраном. – Таллинн, 1994.

11. Потятиник Б. В. Патогенный текст у массовой коммуникации: идентификация, типология, нейтрализация: Дис. ... д. ф. н. – Л., 1996.

12. Культурология. XX век: Словарь. – СПб.: Университетская книга, 1997.

13. Постмодернизм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001.

14. Мисонжников Б. Я. Отображение действительности в тексте // Основы творческой деятельности журналиста. – СПб.: Изд-во В. А. Михайлова, 2000.

15. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения. – СПб.: Изд-во В. А. Михайлова, 2001.

16. Хализев В. Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002.

17. Владимиров В. М. Журналистика, особа, суспільство: проблема розуміння. – К., 2003.

18. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития. – М.: Искусство, 1992. – Кн. 1.

19. Афасижев М. Н. Западные концепции художественного творчества. – М.: Высшая школа, 1990.

20. Сануйе М. Дада в Париже. – М.: Ладомир, 1999.

21. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000.

22. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: Политлитература, 1974.

23. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: Сб.: Пер. с исп. – М.: Издательство АСТ, 2001.

24. Мережковский Д. С. Акрополь: Избр. лит.-крит. статьи. – М.: Кн. палата, 1991.

25. Камю А. Записные книжки: Пер. с фр. О. Гринберг, В. Мильчин. – М.: Вагриус, 2000.

П. О. Щириця,

асп.

УДК 070.448

"Всесвіт" Дмитра Павличка: засади редакторського успіху в умовах радянської цензури 1971–1978 років

У статті аналізуються чинники редакторської політики Дмитра Павличка як складової успішного функціонування журналу "Всесвіт" в умовах жорсткої цензури та ідеологічного контролю 1971–1978 років.

The principles of editorial success of Dmytro Pavlychko as an editor-in-chief of a magazine "Vsesvit" under circumstances of strict soviet censorship 1971-1978 are examined in this article.

Одним із найгрунтовніших досліджень редакторської діяльності Павличка-критика та перекладача є "Нарис творчості" Миколи Ільницького [1]. Цю тему вивчали такі літературознавці, як Володимир Моренець, Микола Жулинський, Дмитро Наливайко, Роман Лубківський, Тарас Салига, Ігор Равлів, Максим Стріха та ін. Мета статті полягає у конкретизації деяких аспектів редакторської діяльності Дмитра Павличка у специфічних обставинах жорсткої цензури та ідеологічного тиску.

Сучасному незаангажованому читачеві ХХІ століття, певна річ, нелегко збагнути, яке виняткове історичне значення мав переклад у системі української культури. З огляду на це не слід забувати, що від часів Михайла Старицького та його попередника Пантелеймона Куліша переклад забезпечував не стільки "лікнепну" функцію, скільки утверджував власне українську літературу.

Здійснюючи переклади Біблії, Шекспірових трагедій чи сербського фольклору, Старицький і Куліш доводили, що українська мова аж ніяк не є діалектом, придатним лише для "внутрішнього вжитку". А література цією мовою цілком повноправна (а в перек-

ладі – ще й конкурентоспроможна) з-поміж інших світових літератур. Потенційну "загрозу" відокремленості, що становив український переклад, швидко збагнула імперська влада, тому з висновками не забарилася. Невдовзі український переклад було заборонено зовсім. Позаяк "дозволити переклад Святого Письма і світової класики на "малоросійське наріччя" означало б водночас визнати – це "наріччя" повноцінною мовою, а його носіїв – окремим європейським народом" [2].

За радянських часів методи "виховання" щодо перекладу трохи змінилися. Але й тут провідні перекладачі, які вже самим своїм існуванням значно підносили авторитет національної культури, вважалися небезпечними.

Якщо говорити про 60-ті роки, то одним із найяскравіших явищ українського культурного Ренесансу стала перекладацька діяльність Григорія Кочура та Миколи Лукаша, довкола яких гуртувалися потужні культурницькі сили і які своїм талантом загрожували шаблонові "української радянської літератури соціалістичного реалізму", який з невичерпною активністю насаджувався "зго-

ри". Розплата за талант і вільнодумство наздогнала перекладачів на початку 70-х: обох митців було виключено зі Спілки письменників і на десятиліття відлучено від друку.

Саме в цей час редактором літературно-мистецького журналу "Всесвіт" став один із провісників шістдесятництва поет Дмитро Павличко. І то була знакова подія в культурному житті України. Оскільки одним із перших його кроків було надання творчого захистку ідеологічно й цензурно "небажаним" і "гнаним" представникам культури, таким як Григорій Кочур, Микола Лукаш (їхні матеріали інколи подавалися під чужими іменами), Борис Тен та багато інших.

На початку 70-х років формування світогляду мистецької молоді відбувається під значним впливом новітньої філософії, культури, літератури та мистецтва Заходу. "Певну роль тут відігравав український журнал "Всесвіт" (...), який друкував переклади творів Е. Хемінгуей, А. Камю, Ф. Кафки, Г. Марселя та ін. Філософія екзистенціалізму, новітні течії та напрями в літературі та образотворчому мистецтві – все це руйнувало ґрунт під марксистсько-ленінським світоглядом, змушувало замислюватися над долею рідної науки та культури" [3].

Передовсім Павличко-редактор залучає до співпраці потужну перекладацьку когорту, поміж якої Василь Мисик, Микола Бажан, Михайло Москаленко, Анатоль Перепадя, Ростислав Доценко, Андрій Содомора, Юрій Лісняк, Дмитро Білоус, Іван Драч та інші майстри, таким чином, формуючи потенційну цільову аудиторію. Було створено поважну редколегію, котра поділяла інформаційну стратегію головного редактора (Юрій Смолич, Михайло Москаленко, Дмитро Затонський, Вадим Скуратівський, Віктор Шовкун, Олександр Терех та ін.).

У тому, що піднесення "Всесвіту" припадає на 70-ті роки, є щось парадоксальне, вважає Дмитро Наливайко, адже "в цьому десятилітті розгорнувся під камуфляжем боротьби з буржуазним націоналізмом черговий погром української літератури" [4, 7].

Як і раніше "Всесвіт" орієнтується на кращі зразки перекладної літератури в Ук-

раїні, "законодавцями" якої свого часу виступали Борис Тен, Максим Рильський, Михайло Білик та інші класики вітчизняного перекладу. Але найголовніше, що Павличко-редактор створює в умовах тотальної, а часом навіть абсурдно-безглуздої цензури локальну атмосферу творчої свободи – нехай відносно і нехай лише в редакції "Всесвіту". Тому, як уважають російські прихильники "Всесвіту", переклади світової класики Григорія Кочура чи Миколи Лукаша значно перевершують аналоги в "Иностранной литературе".

Проте слід зважати на те, що про паритетні умови роботи не йшлося, адже "якщо "Иностранной литературе" дихалося порівняно легше, то за "Всесвітом" (...) був встановлений пильний ідеологічний контроль (...), але всупереч обмеженням, настановам і табу, він намагався доносити до (...) читачів твори, які є справжніми духовними і художніми цінностями" [4, 7].

Саме в 70-ті роки "Всесвітові" вдається утримувати пальму першості у плані перекладацької ексклюзивності. Так, за допомогою часопису Україна ознайомлюється з колоритно багатим і стилістично вишуканим пластом латиноамериканської літератури (Борхес, Кортасар, Маркес, Рамірес та ін.); відкриває сенсаційно-епатажний для "homo soveticus" світ бандитсько-кланового "капіталізму" (котрий, зрештою, схематично не надто відрізняється від світу "рідного", але "державного" і некапіталістичного) у романі Маріо Піюзо "Хрещений батько" (1973), що відразу ознаменовано справжнім проривом в обмеженому літературному просторі українського суспільства; "Всесвіт" також ексклюзивно друкує віднайдену через 75 років після написання (у партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму) неопубліковану (!) статтю Лесі Українки, присвячену останній драмі Гергарта Гауптмана "Міхаель Крамер".

Слід наголосити, що саме в цей час вищим партійним керівництвом запроваджено абсурдну настанову літературним журналам рівномірно представляти творикапіталістичного та соці-алістичного таборів, що приму-

шувало редакційний колектив заповнювати дорогоцінні сторінки публікаціями художніх творів, котрі об'єктивно не були репрезентантами провідних тенденцій світової літератури. Однак і за цих обставин головний редактор намагається знайти компроміс на користь художньої якості.

Водночас одним із визначальних принципів редакторської політики журналу, якого дотримувалися майже неухильно, було друкувати лише переклади з оригіналу (виняток становили твори маловідомими мовами, перекладачів з яких в Україні бракувало) і тільки тих творів, яких не було в російських перекладах.

"Всесвіт" 70-х років був чи не єдиним виданням, котре в рубриці "Україна і світ" систематично інформувало про закордонну українську в широкому часовому та культурному діапазоні (від Київської Русі до сучасності).

Така масштабність літературної критики та літературного лінгвознавства спричинила появу нових послідовників, поміж яких критики Дмитро Затонський, Юрій Покальчук, Елеонора Соловей та ін. В їхньому арсеналі, поряд із критичними публікаціями про конкретні тенденції світової літератури, з'являлись і проблемні кореспонденції та есеї, де наукова ґрунтовність співіснувала з доступністю стилю.

Окрім того, повнобарвне висвітлення західного кінематографа та музичної маскультури (взяти хоча б період "бітломанії"), доповнюючи цілісність світового образу доволі демократичними закордонними карикатурами "Веселих сторінок", створювало віртуальний ефект відсутності так званої "залізної завіси". Як результат – інтерес громадськості до журналу зростає разом із тиражем, який за Павличка сягає 55 тисяч примірників.

"Література – це теж політика", – стверджує Дмитро Павличко і береться втілювати цю тезу на сторінках редагованого ним журналу. Насправді цей процес був балансуванням на межі дозволеного: публікація творів "вільних духом інтелектуалів", а отже, людей незалежних поглядів, намагання не

втручатись у творчу свободу авторів, певним чином провокує і каталізує редакторський успіх.

"Ми народ. А щоб убити народ, треба надто багато набоїв. Цілий народ нікому не перестріляти" [5, 143], – ці слова героя твору Асдрубала Хіменеса дуже точно відповідають українським реаліям. Нобеліант Гарсія Маркес наприкінці "Ста років самотності" звертається зі сторінок "Всесвіту": "...Ті покоління людські, які засуджені на 100 літ самотності, вдруге не з'являються на землі" [6, 166]. Постає логічне запитання: як бути з тими поколіннями, котрі були "засуджені" на 70 років самотнього крокування до райдужного фантома?

Тож гостроактуальні перегуки доби теж постають неабияким чинником адекватності читачької рецепції. І коли поряд зі статтями на кшталт "Чому я став комуністом?" "Всесвіт" пропонує роман "Полковнику ніхто не пише", поезії Віслави Шимборської чи добірку Хуана Рамона Хіменеса, то читач отримує належну інформаційну альтернативу (власне, те, чого не спостерігалось в інших виданнях подібного напрямку).

Слід зауважити, що не все у тогочасній літературній критиці було безнадійно спотворено цензуруванням – часом траплялись і справжні прориви, що мали резонанс далеко поза літературним "гетто". Хоча інколи й давалися великою ціною. Це яскраво засвідчила стаття ще тоді молодого критика Вадима Скуратівського "Шевченко в контексті світової літератури" у березневому номері "Всесвіту" за 1978 рік, де феномен Шевченка розглядався саме на тлі світової літератури, а не лише в обов'язковій когорті російських "революційних демократів".

На думку відомого літературного критика Максима Стріхи, "стаття не містила політичної "крамоли" – це було й неможливо тоді, коли крісло "ідеологічного керівника" республіки посідав Валентин Маланчук. Але виявилася аж надто яскравою на тлі загальної загумінковості та провінційності. Тож (...) спершу редакцію мусив залишити сам автор, а невдовзі головного редактора Дмитра Павличка замінив "надійніший" Віталій Коротич" [7].

Сам Дмитро Павличко виступає не лише як уважний наставник та діяльний організатор – він є рушієм і взірцем творчої активності. Це, зокрема, потверджує діапазон його перекладів. Показово і те, що у виборі "об'єктів" перекладу Павличко віддає перевагу таким волеборцям і поетам громадянського звучання, як Федеріко Гарсія Лорка, Хосе Марті та Христо Ботев; особно стоїть його непересічна Шекспіріана.

Аналізуючи ситуацію радянської цензури та ідеологічного контролю, в якій творив як редактор Дмитро Павличко, розуміємо, що з огляду на її "імпровізаційність" і творчу багатогранність далі тривати вона не могла і "відставка" редактора була неминуною; проте 1971–1978 роки ознаменували до певної міри революційний етап усебічного розвитку та відступу від заангажованості в історії радянського періоду журналу "Всесвіт".

Слід виокремити такі визначальні чинники редакторського успіху Дмитра Павличка:

1) національна ідентичність у літературі за принципом: шлях до інтернаціональності пролягає через національне;

2) новаторство, що ґрунтується на міцних традиціях українського перекладу;

3) систематичність у доборі актуальних творів для перекладу і вимогливість до його якості;

4) широка інформаційна альтернатива виданням подібного напрямку та забезпечення відносної творчої свободи авторів журналу.

Однак найголовнішим нам видається те, що редакторський успіх безпосередньо пов'язаний з основними засадами світогляду Павличка-поета, який здебільшого виявляється у публіцистичних (громадянських) мотивах творчості, які, у свою чергу, надавали відповідного звучання камертону загаль-

ної політики "Всесвіту", водночас не применшуючи значення зворотного впливу. Адже, як стверджує сам письменник, "ця робота навчила мене багатьох речей, розширила мій кругозір" [8, 330].

Зважаючи на те, що редакторський та перекладацький досвід роботи Дмитра Павличка у "Всесвіті" створив певну творчу атмосферу впливу на світогляд автора, перспектива дослідження теми може передбачати детальне вивчення конкретного контексту, який до певної міри каталізував еволюцію публіцистичної думки поета.

Окрім того, доречним у межах окресленої тематики видається безпосереднє дослідження власне журнального архіву з метою пошуку заборонених цензурою матеріалів задля аналізу мотивації таких дій.

1. Ільницький М. Дмитро Павличко. *Нарис творчості*. – К.: Дніпро, 1985. – 207 с.

2. Стріха М. Дантеана на тлі портрета доби // *Дзеркало тижня*. – 2002. – 2–8 лют.

3. Горинь Б. *Стратегія та програма конструктивної суспільно-державної опозиційної діяльності в УРСР* // *Народна газета*. – 2001. – 15–21 лист.

4. Наливайко Д. "Всесвіту" – 75 // *Слово і час*. – 2000. – № 2.

5. Покальчук Ю. *На шляху до нової свідомості* // *Всесвіт*. – 1972. – № 4.

6. Затонський Д. "Епічний стан", "епічний простір" і сучасний роман на Заході // *Всесвіт*. – 1972. – № 1.

7. Стріха М. *Про критику й критиків* // *Критика*. – 2002. – № 1–2.

8. Павличко Д. *Біля мужнього світла: Літературно-критичні статті*. – К.: Радянський письменник, 1988. – 333 с.

А. А. Бойко,
д. філол. н., проф.
УДК 070. 482

Часопис "Церковно-общественная мысль" у контексті преси православної церкви 1917–1918 років

Досліджуються концептуальні особливості часопису "Церковно-общественная мысль", висвітлюються проблеми його функціонування в контексті преси православної церкви.

It is researched the conceptual features of the magazine "The thought of church and public" as well as it is covered the problems of its functioning in the context of press of the orthodox church.

Актуальність. Вітчизняні журналістикознавці сьогодні активно досліджують проблеми функціонування преси кінця XIX – початку XX століття в Україні, проте вивчення специфіки, концептуальних та жанрових особливостей періодичних видань православної церкви ще тільки починається, тому й дана стаття може бути ще одним кроком у дослідженні цієї проблеми.

Мета. Висвітлити деякі аспекти функціонування часопису "Церковно-общественная мысль" у контексті періодичних церковних видань 1917–1918 років. Наголосити на ролі Є. Капралова, П. Светлова, В. Екземлярського, В. Соколова, В. Завитневича та інших представників українського духовництва у формуванні концепції цього часопису.

Створена за ініціативою офіційних церковних кіл у середині XIX століття, преса православної церкви в Україні на початку XX століття мала чітко сформовану і розвинену структуру періодичних видань, спрямовану на різні прошарки населення і покликану формувати громадську думку мешканців країни.

Церква в Російській імперії, а значить, на той час і в більшій частині України, була повністю підпорядкована урядові, вона виконувала роль "відомства православного

віросповідання", і відповідно, урядові функції мала ідеологічно підтримувати преса. Проте на початку XX століття такий устрій уже не задовольняв певні прошарки населення, зокрема інтелігенцію, яка після захоплення раціоналізмом та матеріалізмом знову повернулася до християнства, хоча, слід визнати, піддавала процеси функціонування церкви в державі глибокій критиці.

Сучасний науковець Г. Надтока справедливо зазначав, що ідейна монолітність церковної преси почала руйнуватися після 1905 року, оскільки у цей час від неї "відбрунковувалася молода ліберально-церковна преса. Саме їй належить заслуга поширення в Україні реформаторської церковної ідеології з перенесенням її у ... сферу національного устрою і традицій української та інших етноцерковних громад Російської імперії" [1, 16]. Учений називає лише два видання цього плану – щоденну газету "Народ" та журнал "Христианская мысль", проте ми маємо інформацію про значно більшу кількість періодичних видань в Україні, які можна віднести до сегмента ліберально-церковної преси [2].

І якщо в Росії процес ідейно-філософського протистояння інтелігенції православної догматиці та ролі церкви в

суспільстві відбувався поза її межами (маємо на увазі релігійно-філософські течії 1900–1910 рр., зумовлені постатями Д. Мережковського, В. Розанова, Д. Філософова, М. Бердяєва, С. Булгакова та ін.; у журналістиці цей процес мав своє відображення в часописах "Новый путь" і "Вопросы жизни"), то в Україні він реалізувався в середовищі духовництва, зокрема викладачів Київської духовної академії. Діячами його стали В. Екземплярський, В. Зінківський, П. Кудрявцев, В. Завитневич та ін. Їхні духовні пошуки зумовили появу таких періодичних видань, як "Народ", "Христианская мысль", "Церковно-общественная мысль", "Свободное слово христианина", "Православная Подолия", "Віра та Держава" та ін., в яких віддзеркалювалося прагнення духовників до конструктивного перегляду проблеми, яку можна окреслити як "церква та суспільство". Редакційні колективи цих періодичних видань вважали, що удосконалити існуюче суспільство має не пролетаріат чи селянство, а саме інтелігенція на засадах віри, розуму, добропорядності. Тому й аудиторією своїх журналів вони вважали саме цей прошарок.

До 1917–1918 років українське духовництво мало досвід видання не лише церковних, але й ліберально-демократичних часописів. Було сформовано певне коло проблем, що висвітлювалися на шпальтах названих газет і журналів, підібраний редакційний та авторський колективи, які прагнули публікувати багатоаспектні та різножанрові матеріали, вироблений загальний стиль публікацій, зумовлений аудиторним принципом (зверталися, передусім, до освіченого, здатного критично мислити читача, який не байдує ставився до соціальних питань).

Поява у 1917 році часопису "Церковно-общественная мысль: Прогрессивный орган военного и морского духовенства" збігається в часі з припиненням виходу у світ журналу "Христианская мысль" – друкованого органу Київського релігійно-філософського товариства. Редакційний колектив "Христианской мысли" майже у повному складі представлений на шпальтах "Церковно-об-

щественной мысли". Концептуальне підґрунтя публікацій, специфіка висвітлення тих або інших проблем і характер трактування певних суспільно-політичних та соціальних подій, орієнтація на одну й ту саму аудиторію дозволяє дійти висновку про те, що останнє видання було спадкоємцем "Христианской мысли".

Укладачка ґрунтового каталогу "Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" Л. М. Дениско зазначає, що у 1890–1910 роках виходив часопис "Вестник военного духовенства, издаваемый по утвержденной св. Синодом программе", а в 1911–1917 роках – "Вестник военного и морского духовенства" [3, 145]. Л. М. Дениско вважає ці видання попередниками "Церковно-общественной мысли". Проте вони виходили у Санкт-Петербурзі за редакцією І. Х. Таранця і не були тематично й концептуально пов'язані з проблематикою "Церковно-общественной мысли", хоча й у підзаголовку зазначено, що часопис – орган "военного и морского духовенства". На нашу думку, цю ознаку можна вважати формальною, оскільки проблеми "военного и морского" духовництва у часописі майже не висвітлювалися, лише у рубриці "Хроника" публікувалися інформаційні замітки щодо стану духовництва на фронтах. Проте ідейно-тематична палітра "Христианской мысли" віддзеркалена повно й адекватно.

Часопис "Церковно-общественная мысль" виходив з 25 липня 1917 року двічі на місяць у форматі А 4, на 28–32 сторінках. Друкувався часопис у друкарні Києво-Печерської лаври. Його редактором значився Г. Шавельський, помічником редактора був Є. Капралов. У періодиці православної церкви та у світських періодичних виданнях тих часів не траплялися публікації Г. Шавельського, це стосується також і часопису, редактором якого він був.

Проте ім'я Євгена Зотиковича Капралова (1868 – після 1918) було досить відомим серед духовництва та представників демократичних кіл України. Випускник Київської

духовної академії, постійний автор щомісячника "Труды Киевской Духовной Академии", часописів "Руководство для сельских пастырей", "Приходской священник", "Душеполезное чтение", "Христианская мысль", член Київського релігійно-філософського товариства та ще кількох релігійно-наукових і благодійних товариств, він за поглядами був близьким до православної ліберальної інтелігенції. Тому й не дивно, що вже з першого числа "Церковно-общественной мысли" постійними авторами часопису стали члени Релігійно-філософського товариства: В. Екземплярський, В. Завітневич, П. Кудрявцев, В. Соколов, П. Светлов та інші публіцисти – представники духівництва, відомі своїм критичним ставленням до ортодоксальності офіційного православ'я, при-гніченості церкви в Російській імперії тощо [4].

Публікації Є. Капралова регулярно з'являлися на шпальтах цього періодичного видання і були присвячені найгострішим і найактуальнішим проблемам, що виникали перед суспільством у ті карколомні часи. У статті Є. Капралова "Наше горе", якою відкрилося перше число часопису, окреслені шляхи розвитку православної церкви в Україні, а також представлена панорамна картина існування церкви в Російській імперії: "У якій пучині тяжких випробувань тримав нас старий синодально-бюрократичний устрій. Майже 200 років православна Церква перебувала у рабському державному стані... бюрократична деспотія зверху донизу закріпачила церкву, навалила на наші плечі обов'язки, несумісні з пастирською совістю" [5, 8]. Цю статтю можна вважати програмною для усього часопису. Боротьбу проти імперських пут і пошуки нових шляхів існування церкви у державі можна вважати концептуальною основою "Церковно-общественной мысли". Цю ж ідею Є. Капралов розвивав у статтях "Принцип соборності і живе життя" (1917. – № 3) та "Релігія в школі" (1917. – № 4). Причому в статті, опублікованій у третьому числі 1917 року, ці думки мали категоричне вираження: "Відомство православного сповідання", казенна церква мусить припинити існування. На її місце має

прийти церква Христова" [6]. Необхідно зауважити, що проблеми стосунків церкви і влади, місця церкви та її служителів у суспільстві часто порушувалися в "Християнської думки". Принципові розбіжності авторів цього журналу, зокрема його редактора В. Екземплярського, з позицією офіційної церкви були предметом постійних дискусій на його шпальтах. Ідеї несумісності офіційної церкви, яка була ідеологічною основою самодержавства, з істинним покликанням церкви визначалися у статтях, опублікованих на сторінках "Церковно-общественной мысли" П. Светлова "Релігія і держава", В. Соколова "Падіння самодержавства" і "Творчі сили", В. Зінківського "Дума Церкви про Батькі-вщину" та ін.

Розглянемо ще кілька статей Є. Капралова, оскільки вважаємо, що саме його виступи спрямовували концептуальний вектор часопису, визначали пріоритетні аспекти для обговорення й актуалізували деякі моменти суспільного життя. Так, у другому числі за 1917 рік була опублікована його стаття "Релігія є приватною справою кожної особи". У назву публікації винесене популярне на той час серед демократичної інтелігенції гасло. Воно активно експлуатувалося у соціалістичних газетах, автори яких ставили собі за мету дискредитувати релігію у громадській думці та відкинути церкву від суспільних процесів. Є. Капралов з позицій релігійно-філософських догматів християнства розвінчував цю ідею, наголошуючи, що релігія є моральною основою суспільства і стрижнем внутрішнього закону кожної особистості [7].

Ці думки розвивав також П. Светлов у статті "Соціалізм і християнство". Висвітлюючи та критикуючи спроби соціалістів прикривати свою політику біблійними проповідями щодо рівності, братерства та співчуття знедоленим, публіцист писав: "При спорідненості слів тут діаметральна протилежність у поняттях, в ідеалах, у меті... У соціалізмі повага до особистості, її свободи перетворюється у порожній звук. Найцинічнішим є заперечення духовного на користь матеріального, що знайшло своє

відображення у вченні марксизму про "ідеологію" [8, 10–11]).

Взагалі, ідеї про пріоритетність духовної культури, що активно та різнобічно обговорювалися на шпальтах "Християнської мисли", постійно були у полі уваги авторів часопису, аналізу якого присвячена ця робота. Характерний момент – духовну культуру українські православні діячі розуміли не як естетичну діяльність, що було властиво російським тогочасним філософам-"неохристиянам", які виступали проти офіційної церкви, – Д. Мережковському, Д. Філософову, певною мірою В. Розанову та іншим, – а як етичну домінанту.

Пріоритетність філософсько-етичного чинника в суспільному житті постійно наголошувалась у більшості статей В. Екземплярського, у працях В. Зінківського, В. Завітневича, П. Кудрявцева, В. Соколова та інших постійних авторів "Християнської мисли" та "Церковно-общественной мисли". Показовою може бути стаття В. Ч. "Етика в політиці", в якій висвітлюється соціальний та філософсько-етичний зміст революційного гасла "Свобода, рівність, братерство". "Зміст поняття справедливості, – писав автор цієї статті, – складається з трьох елементів: двох соціальних – свобода і рівність і третього морального – братерство" [9, 7]. Він аналізує ці поняття, що існують на побутовому та ідеологічному рівнях, і аргументовано доводить, що лише соціальними змінами неможливо досягти реалізації цих священних для революціонерів ідей, оскільки вони мусять визріти в душі кожного члена суспільства.

Стаття цього автора стала своєрідним поворотом від висвітлення абстрактно-християнських цінностей та їх проекції на суспільні події до справжніх політичних дискусій, які велися у ліберально-церковній періодиці. Послідовно розвінчуючи соціалістичну марксистську ідеологію та дії більшовицької влади в Росії, українське духовництво роз'яснювало своїй аудиторії утопічність багатьох ідей своїх опонентів. Грунтовній критиці підданий декларований соціалістами принцип демократизму в статті

В. Соколова "Творчі сили", оскільки, як аргументовано доводить автор, вони пропагують не владу народу, а владу юрби, охлократію. "Ідея демократизму не мусить спокушати нас. Юрба завжди консервативна та інертна. Юрба не створює нічого і ніколи" [10, 8–9]. В. Соколов покладає надії на відродження церкви і – ширше – суспільства на церковну інтелігенцію, яка мусить повести народ за собою.

Характерно, що, висвітлюючи бурхливий розвиток політичного і церковного життя в Україні у 1917–1918 роках, редакційний колектив часопису постійно наголошував на необхідності відокремлення церкви в Україні від "відомства православного віросповідання" – офіційної церкви Російської імперії, підкореної самодержавству. Разом із цією пропозицією вони обговорювали на шпальтах видання увесь комплекс пов'язаних з цим проблем: ведення богослужіння українською мовою, переклад Священних книг українською, викладання у школах та спеціальних і вищих наукових закладах мовою, рідною для народу, а також видання українською книг, газет, журналів тощо.

Редакція та авторський склад "Церковно-общественной мисли" були послідовними у своїх діях. Майже всі автори часопису брали активну участь у роботі уряду УНР, спрямовуючи не лише церковне життя в Україні, але й вирішуючи проблеми народної освіти, книгодрукування, культури, українізації всіх сфер тогочасного життя [11–13].

Якщо вважати "Вестник военного и морского духовенства", що виходив під егідою синоду, концептуальним попередником "Церковно-общественной мисли", чи можливо було таким чином висвітлювати питання функціонування церкви в імперії? Є всі підстави для того, щоб дати негативну відповідь на це запитання.

Варто звернути увагу на назву цього часопису – "Церковно-общественная мысль". Вважаємо, що концепція цього періодичного видання віддзеркалилась у його назві, оскільки в ньому висвітлювались проблеми зближення церкви з тогочасним суспільством, а представники духовництва – автори і члени

редакційного колективу – приділяли пильну увагу нагальним потребам народу, намагаючись виконувати не лише управлінські, виховні та освітні функції, якими обмежувала імперія церкву, а й прагнули бути справжніми наставниками, підтримувати віру в читачів, орієнтувати аудиторію в бурхливому потоці карколомних для суспільства подій та надавати цим подіям оцінку з позицій християнства, а не відданої самодержавству російської церкви.

Проаналізувавши часопис, можемо зробити такі висновки: усі публікації були концептуально спрямовані на активне формування громадської думки, спрямованої проти атеїстичного кривавого уряду. Проте жодного разу часопис не друкував відверто пропагандистських або агітаційних матеріалів. Представники ліберально-демократичної гілки українського духовництва тлумачили факти з позицій православ'я, звертались до аудиторії емоційно насиченим тоном, доцільним у публіцистичних матеріалах, намагались надавати повну та об'єктивну інформацію читачам, допомагаючи їм виробити власне ставлення до суспільно-політичних подій.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що "Церковно-общественная мысль" був часописом для церковної інтелігенції, яка мала чітко виявлені проукраїнські погляди та переконання, а також для всіх тих, хто співчував проблемам становлення української церкви. Немає підстав вважати цей друкований орган концептуальним продовжувачем "Вестника военного и морского духовенства", оскільки ідеї, висловлені в цьому часописі, суперечать настановам офіційної церкви Російської імперії та не вкладаються у рамки самодержавної церковної політики, що ґрунтувалася на принципах повної залежності церкви від держави. На шпальтах часопису "Церковно-общественная мысль" розвивалися ліберально-демократичні ідеї, започатковані у "Трудах

Киевской Духовной Академии", потім у газеті "Народ", харківській "Церковной газете", журналі "Христианская мысль", часописах "Церковний вісник Запоріжжя", "Слово" і "Віра та Держава" та деяких інших.

1. Надтока Г. *Православна церква в Україні 1900–1917 років – соціально-релігійний аспект.* – К., 1998. – 240 с.

2. Бойко А. *Преса православної церкви. Культура. Суспільство. Мораль.* – Дніпропетровськ, 2002. – 306 с.

3. Дениско Л. *Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського: Каталог* // НБУВ. – К., 2001. – 198 с.

4. Капралов Евгений Зотикович. – *Институт рукописів НБУВ.* – Ф.175, № 1528.

5. Капралов Е. *Наше горе* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 1.

6. Капралов Е. *Принцип соборности и живая жизнь* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 3.

7. Капралов Е. *Религия есть частное дело отдельного лица* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 2.

8. Светлов П. *Социализм и христианство* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 5.

9. В. Ч. *Этика в политике* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 3.

10. Соколов В. *Творческие силы* // *Церковно-общественная мысль.* – 1917. – № 3.

11. Ульяновський В. *Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради).* – К., 1997. – 198 с.

12. Ульяновський В. *Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського).* – К., 1997. – 319 с.

13. Андрусишин Б. *Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР).* – К., 1997. – 202 с.

М. К. Василенко,

к. філос. н., доц.

УДК 070.422

Підбір кадрів редакційного колективу. Співвідношення диктатури і демократії (Нотатки видавця-науковця)

Розглядається проблема творчої диктатури у редакційному колективі та її необхідність у реалізації творчих планів

It is researched the problem of creative dictatorship in editorial collective and its necessity in realization of creative plans.

Наприкінці 2000 року в прямому ефірі для Українського телебачення один із засновників найбільшої у світі телерадіокомпанії CNN Сід Тернер заявив: "Я десять років працював сім днів на тиждень по чотирнадцять годин на добу. Мої підлеглі працювали лише шість днів по дванадцять годин. Це і дало мені моральний дозвіл кричати на людей".

Про те, що кричати на людей, ображаючи їх, – недобре, в Інституті журналістики вчать вже з першого курсу. Але лише на заняттях з професійної етики, а трохи згодом на практичних з фаху, які ведуть провідні видавці-викладачі, робиться спроба провести ту незримую межу, що відділяє справжню деспотію від необхідної творчої диктатури в будь-якому редакційному колективі.

Одразу визначимося з дефініціями. За основу пропонується визначення, згідно з яким: "Творча диктатура у редакційному колективі – особлива форма керування підлеглими, що на даний момент є найбільш оптимальною для сприяння максимальному виявленню кожним індивідом своїх творчих можливостей і узгодження цих індивідуальних творчих можливостей з інтересами

спільного завдання – випуску готової інформаційно-інтелектуальної продукції".

Як всяка дефініція, наведена вище, хвибить певною обмеженістю, тож будемо вважати, що за її межами лишилися деякі моменти.

А саме. Творча диктатура має сприяти становленню, а не ламанню особистості. Творча диктатура не повинна керувати методом психічного або навіть фізичного насильства, глузування. І, нарешті, жертвою творчої диктатури часто стають самі керівники проекту. (Сід Тернер, а згодом, і його брат-Тед Тернер до таких керівників не належать, бо мусили полишити CNN через відмову підтримати американську окупацію Іраку.) "Сьогодні в Україні 80 % періодичних видань є приватними, і суспільству не байдуже, на які гроші вони видаються, які політичні цілі переслідуються їх власниками" [1].

Отже, проаналізуємо, чим характерна творча диктатура саме в умовах приватного характеру друкованих видань. З чого саме вона починається в Україні? Обминаючи такі важливі аспекти, як фінансова дотація тощо, зазначимо перший захід. Це – підбір

нового колективу (а не спроба відновити старий). В Україні, де лише 2-4 відсотки населення мають доступ до інтернету, пошук творчих особистостей відбувається двома шляхами – методом особистих зв'язків і через інтернет. Ефективність пошуку нових співробітників через інтернет зумовлена його елітарною природою, бо до нього мають доступ творчі працівники нового типу, з більш гнучким мисленням, потенційними можливостями швидко орієнтуватися у незнайомому психологічному і мовному середовищі тощо. Проте слід враховувати такий негативний чинник, як макдональдизація та масифікація масової свідомості та окремих індивідів (у даному випадку журналістів), як представників цієї масової культури. "Як бачимо, ідея глобальної культури й глобалізації світових суспільних просторів з очевидністю має негативний компонент, пов'язаний як з макдональдизацією, стереотипізацією поведінки людей, що входять в глобальну систему, так і з масифікацією, тобто втягуванням людини в запрограмовану на певну поведінку масу людей" [2]. Таким чином, на побутовому рівні претендент на роботу може навіть не уявляти собі, до якої міри він мислить стереотипами маскульту. Слід виявити дуже гнучку жорсткість, аби одразу відмовити такому кандидату і, по можливості, більше з ним не зустрічатись. Власне, виходячи із реалій конкурентної боротьби, можна направити такого претендента, який заражений вірусами маскульту, на роботу до конкурента. З найкращими характеристиками, звичайно.

Наступним кроком до знайомства є запит у потенційного співробітника Curriculum Vitae через систему електронної пошти. Саме CV – аббревіатури, прийнятої на західному ринку праці, бо вже одне знання про це є першою позитивною характеристикою індивіда.

Підбір кадрів, які мають формувати творчий задум, ніколи не може бути прерогативою спеціальних менеджерів, представників інвестора і т. ін. Підбір кадрів майбутній

керівник – творчий диктатор має проводити сам, бо, зрештою, саме ці люди мають адекватно виконувати всі його задуми, більше того – вміти їх зрозуміти і далі творчо розвинути. Коли ж співробітник починає виявляти власну ініціативу, то його слід негайно звільняти, бо такий працівник претендує на місце лідера, а лідер має бути лише один. Цей закон призводить до негативних наслідків і стає, зрештою, каменем спотикання для більшості молодих і амбітних журналістів.

Відомо ще з підручника анатомії, що впродовж семи років практично всі клітини людського тіла поновлюються. Проводячи аналогію, можемо констатувати, що людина, яку ви тільки-но найняли на роботу, вже через п'ять-сім років не буде тим стандартом, до якого ви прагнули раніше. Журналістика належить до професій, що швидко змінюють світобачення мисливця за інформацією. Впливають на зміну творчої особистості й такі негативні чинники, як незадоволена творча амбіція; прикрі випадки заздрощів у результаті конкурентної боротьби; просто – моральна і фізична втома.

Враховати вплив усіх негативних чинників неможливо, але слід передбачати той факт, що людина, яку ви знали багато років як порядного і роботящого працівника, раптом змінюється, причому цей процес має характер незворотний і катастрофічний. Автор цієї наукової розвідки свідчить, що за кілька десятків років роботи видавцем дехто з його колишніх співробітників настільки втратили почуття реальності, що це дозволяє говорити про порушення їхньої психіки.

Причому останнє не було викликано негативними чинниками у вигляді надмірного вживання алкоголю, що типово для представників мас-медіа. Але факт легко піддається поясненню, коли врахувати, що за статистикою Всесвітньої організації здоров'я, кожна десята людина на Землі народжується з розумовими чи психічними відхиленнями, які можна ідентифікувати як хворобу. Про Україну, а тим більше столицю, над якою домінує Чорнобиль, годі й говорити. Тут

кількість потенційних фізично і розумово хворих значно вища. Отже, при прийнятті на роботу нових співробітників слід враховувати і цей чинник. Виникає закономірне запитання: хто буде, в такому разі, суддею (і лікарем) для головного? Відповідь – ніхто. За умови, коли у видавця є достатньо матеріальних коштів, він може продукувати друковану чи аудіовізуальну продукцію, абсолютно не турбуючись про можливі наслідки. Більше того, відверто кепкуючи зі своєї аудиторії.

...На початку 90-х років у результаті так званих "демократичних перетворень", за умови відносної дешевизни газетного паперу, ринок України був буквально окупований виданнями-метеликами, розрахованими на пересічного читача. Вживаємо прикметник *пересічний*, бо *невибагливого* читача в природі просто не існувало. За умови більш ніж півстолітньої інформаційної блокади всі були пересічними. З такого читача деякі видавці просто кепкували, підсовуючи йому анекдотичну інформацію про світ, що оточував Україну. Згодом, із розширенням кількості телевізійних каналів і експансії дешевої російської літератури, виробництва власної газетно-журнальної продукції подібні експерименти закінчилися.

"Подальшого вирішення, на думку депутатів, уряду та журналістів, сьогодні вимагає питання економічної свободи ЗМІ, зокрема щодо оподаткування, встановлення прийнятних умов для виробників та розповсюджувачів інформаційної продукції. Це одна з найбільш проблем ЗМІ і видавничої преси" [1]. На нашу думку, ця теза є більше побажанням, ніж констатацією реального стану речей. Все відбувається далеко не так, як цього вимагають стандарти демократичного суспільства.

На початку третього тисячоліття журналістика в Україні стала максимально прагматичною, дисциплінованою і покірною, як солдат при цараті. Політичні реалії 2004 року склалися таким чином, що за умов державного капіталізму пріоритети влади диктуються кількома угрупованнями. Витрачати гроші на газети, при тому, що з часів незалежності папір подорожчав у 230-250 разів (!) – не актуально, оскільки голос виборця коштує в провінції 20-25 гривень (приклади довиборів до ВР 2003 року).

Тому вимога до певної внутрішньоредакційної свободи у межах сучасного творчого колективу, а тим більше, демократії, звучить єретично. Редактор виконує те, що замовляє видавець. Видавець, замовляючи необхідне, має тенденцію користуватися нецензурними висловами, що регулярно записуються конкурентами по бізнесу (частогусто однопартійцями) і озвучуються через інтернет. Інертність читача, слухача досягла тої межі, що ці виступи сприймаються вже не як розвага, а надія, що, зрештою, з'явилася сильна людина, яка здатна навести порядок. Слово "диктатура" перестає віддавати пересторогою чи небезпекою.

1. Приступенко Т. О. Деякі аспекти економічного функціонування засобів масової інформації України на сучасному етапі // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 3. – С. 15.

2. Різун В. В. Системи масової комунікації // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 3. – С. 25.

О. М. Гриценко,

д. політ. н.,

УДК 070.000.32

Українські мас-медіа в системі багатомірності політичних процесів

Стаття присвячена розгляду проблеми сучасних мас-медіа як інструменту політичного впливу та специфіки ролі журналістики в політичному аналізі.

In clause the problem of modern mac-media as tool of political influence, and also specificity of a role of journalism in the political analysis is considered.

Актуальність. Питання використання мас-медіа як інструменту політичного впливу є багатоаспектним. Серед політичних технологій виборчих кампаній проблема впливу на мас-медіа – одна з основних. Останнім часом діяльність українських мас-медіа певною мірою визначається підтримкою політично-фінансових кланових угруповань, інтриги між якими властиві політичній ситуації так само, як надзвичайно жорстка конкуренція політичних команд всередині влади, у тому числі й президентської. Водночас рівень аналітичності преси знизився, проте значно зріс рівень її символічності – сформувалася особлива мова політичного впливу, добре зрозуміла політичним діячам і часто незрозуміла громадськості. Всі ці проблеми особливо загострюються в ході передвиборної кампанії, коли політичні партії та блоки прагнуть за невеликий проміжок часу надати виборцю максимум інформації про свого кандидата.

Історіографія питання. Розгляд основних теорій, присвячених впливу політичного простору на діяльність мас-медіа, свідчить, що політична інформація подається ними різними способами – від об'єктивно-нейтральної до суб'єктивно-оцінної, при цьому рівень достовірності політичної інформації скорочується з наближенням виборів, що є досить поширеною тенденцією в діяльності ЗМК. Наслідком цього є загострення проб-

леми відчуження громадян від влади і перетворення таких елементів демократії, як альтернативні вибори, політичний плюралізм і свобода слова, на засоби недемократичного розподілу і приватизації влади. Незважаючи на ці проблеми, провідна роль у забезпеченні суспільства політичною інформацією належить саме мас-медіа, які дають можливість здійснювати комунікацію між політиками, політичними рухами та органами державної влади, а також робити громадянам політичний вибір.

Об'єкт дослідження. Розгляд специфіки ролі журналістики в політичному аналізі засвідчив, що цей аналіз є одним із найпоширеніших напрямів журналістської діяльності. Проте досить часто не зовсім чітко розрізняють поняття "функції журналістики" та "функціонування журналістики", що веде до змішування цілей журналістики як інструменту політичного аналізу та форм її діяльності. Так, наприклад, хоча журналістика – діяльність комунікативна, комунікація виявляється не стільки функцією журналістики, скільки способом її функціонування, у процесі якого вона виконує свої завдання.

Ще одним недоліком наведених класифікацій є те, що вони створювалися авторами на основі теоретичного засновку про тотожність і взаємозамінність понять "журналістика", "преса", "засоби масової інфор-

мації". Наслідком цієї методологічної помилки є те, що якщо поняття "функції журналістики" і "функції ЗМІ" розглядати як взаємозамінні й синонімічні, то поняття "журналістика" і "діяльність ЗМІ" також починають сприйматися як тотожні, а звідси один крок до твердження, що теорія журналістики є тим самим, що й теорія діяльності ЗМІ. На наш погляд, очевидно, що ці поняття не є ні тотожними, ні синонімічними.

Хоча політична журналістика як діяльність справді реалізується за допомогою ЗМІ, вона не охоплює всього обсягу їхньої діяльності й стосується лише окремих аспектів цієї діяльності, будучи її частиною. Крім того, на нашу думку, сьогодні вже аксіоматичним є положення про певну стихійність діяльності ЗМІ в цілому, що зумовлено комерціалізацією і кланізацією українських мас-медіа, а також використанням їх як інструменту PR-технологій, коли кінцевою метою стає просування окремих політичних діячів будь-якою ціною, оскільки ці діячі виступають фінансовими спонсорами тих чи інших ЗМІ. Таким чином, важко вести мову про якусь керованість діяльності ЗМІ в цілому (не йдеться про такий загальний керуючий чинник, як законодавство про ЗМІ та державну інформаційну політику). Це саме стосується і сфери політичного аналізу, а тому важко виділяти у ЗМІ в цілому якісь принципи чи засади такого аналізу.

Журналістика є специфічною, структурованою формою діяльності ЗМІ, завдяки якій створюються і самі ЗМІ, і їхній зміст, і медіа-простір загалом (даючи можливість, з іншого боку, журналістам займатися своєю професійною діяльністю, оскільки без достатньо розгалуженого та динамічного медіа-простору більшість із них не будуть мати можливості професійно працювати). Навряд чи можна вести мову про стихійність і некерованість діяльності журналіста так само, як про відсутність у цій діяльності засад і принципів політичного аналізу.

Практично вся діяльність засобів масової інформації, спрямована на матеріальне та економічне забезпечення власного функціонування, виходить за межі журналістики.

Такі змістові моменти діяльності ЗМІ, як, наприклад, пряма трансляція по телебаченню засідання сесії парламенту або концерту так само, як і публікація в пресі законодавчих актів, навряд чи можуть бути названі видами журналістики, однак, безсумнівно, вони є видами діяльності ЗМІ. Більше того, коментування (не тільки спортивних змагань, а навіть і актуальних політичних подій) також ще не є різновидом журналістики.

На наш погляд, межа, де закінчується просте коментування диктора ТБ і починається власне діяльність політичного журналіста, – це аналіз подій (і в першу чергу – саме політичний аналіз), який дозволяє виявляти логічні зв'язки між причинами й наслідками, порівнювати різні точки зору, показуючи їхні сильні та слабкі боки, суперечливість або, навпаки, внутрішню послідовність. Такий аналіз є основою вже власне журналістської діяльності, де автор розставляє смислові акценти й робить аморфний, стихійний простір медіа-культури спрямованим у те чи інше світоглядне (головним чином, політичне) річище і, врешті-решт, сприяє формуванню у масовій свідомості тієї чи іншої системи цінностей. У такому разі коментатор стає журналістом, а коментар – елементом журналістської діяльності, яка, на слушну думку С. Корконосенко, базується саме на оцінці поточних подій і не претендує на неупередженість [4].

Саме тому неможливо ототожнювати журналістику як цілеспрямовану діяльність і роботу ЗМІ як сукупність засобів, через які ця діяльність здійснюється. Твердження деяких дослідників про те, що журналістика містить у собі всю сукупність діяльності преси як соціального інституту, можна розглядати і як застарілі, і як просто необґрунтовані. Преса, телебачення і радіо, а також електронні ЗМІ є поліфункціональними носіями продуктів не тільки журналістської, а й інших видів соціальної діяльності, пов'язаної з трансляцією духовних цінностей у масову свідомість. І навіть такі ознаки нашого часу, як комерціалізація ЗМІ та набуття рекламою нового статусу основного дизайнера й медіа-культури, і сучасних

стилів життя в цілому, не дають підстав отожнювати діяльність зі створення рекламної продукції та журналістику, оскільки остання передбачає саме світоглядно орієнтований аналіз новинного матеріалу. Така диференціація дозволяє запропонувати більш оптимальне, на наш погляд, розширене визначення функції журналістики в контексті політичного аналізу: журналістика є видом духовно-практичної діяльності аналітичного характеру, функцією якої є впровадження в масову свідомість світоглядно орієнтованих оцінок явищ і фактів, актуальних для масової свідомості.

Розглянемо детальніше окремі частини цього визначення. Журналістика є видом духовно-практичної діяльності аналітичного характеру. Діяльність ця пов'язана з інформацією і не є матеріальною, оскільки, на відміну від художньо-поетичної творчості, вона має справу з конкретними політичними подіями та фактами, водночас, ця діяльність має практичний характер і спрямована на аналіз політичної інформації. Функцією діяльності журналіста є впровадження в масову свідомість певних оцінок явищ і фактів із метою досягнення впливу на масову свідомість. Ці оцінки явищ та фактів несуть у собі світоглядну орієнтацію, тобто спрямовані на формування певної системи цінностей. Нарешті, необхідно звернути увагу саме на актуальність певних подій для масової свідомості, оскільки лише в тому разі, коли предметом журналістської діяльності стає політичний аналіз та світоглядно орієнтована оцінка подій, які дійсно привертають увагу масової свідомості в даний момент, ця діяльність має можливість впливати на масову свідомість і, відповідно, досягає своєї мети – впровадження в масову свідомість світоглядно орієнтованих оцінок подій. Якщо ж предметом журналістського аналізу стають події, фактично не значущі для масової свідомості переважної більшості членів суспільства, то, незважаючи на рівень професійної майстерності та особистісної привабливості журналіста, його діяльність навряд чи зможе суттєво вплинути на масову свідомість.

Оскільки така функція журналістики передбачає високий рівень відповідальності журналіста, особливого значення набувають вимоги до професіоналізму журналістської діяльності в контексті політичного аналізу. Нагадаємо, що в Резолюції 1003 Ради Європи (1993) з проблем етики журналіста чітко зазначається, що в журналістиці мета не може виправдовувати засоби, і тому інформацію журналісти мають здобувати, по-перше, законним шляхом і, по-друге, лише відповідно до вимог професійної етики. Тільки таким чином журналістська діяльність зможе не суперечити стратегічним цілям демократичного відкритого суспільства, підвищуючи рівень свободи самого журналіста та політичної преси в цілому.

Щодо критеріїв професійності журналістів, а також визначення того, що є "професійно правильним" стосовно до методів журналістської роботи, то важливим нормативним документом є "Софійська декларація", прийнята на Європейському семінарі зі зміцнення незалежних і плюралістичних засобів інформації, що проводився в Софії у вересні 1997 року під егідою ЮНЕСКО. "Софійська декларація" як основний документ семінару була схвалена Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО, завдяки чому набула офіційного міжнародного статусу й рекомендована ЮНЕСКО урядам держав-членів для використання. У тексті документа, зокрема, зазначено, що професійно правильні методи журналістської роботи є найефективнішою гарантією уникнення урядових обмежень і тиску на журналістів з боку зацікавлених груп (п. 6).

Хоча особливого значення професійні вимоги до журналістської діяльності набувають під час виборів (коли відбувається найбільше загострення боротьби між різними політичними силами та непоодинокими є випадки порушення принципів журналістської діяльності), більшість європейських і американських професійно-етичних кодексів не містять спеціальних положень, які б регулювали професійну поведінку журналіста саме в ході виборчих кампаній. Очевидно, це є ознакою впевненості авторів цих

документів, що загальні норми і правила професійно-етичних документів є універсальними, а тому немає потреби в спеціальних ситуаційних доповненнях, у тому числі тих, що стосуються передвиборних кампаній.

Нагадаємо, що є два такі професійно-етичні кодекси, один з яких – "Принципи публіцистики (Кодекс преси)" – прийнято в Німеччині у 1973 році, а другий – Кодекс журналістів Республіки Словенія – у середині 90-х. Так, німецький "Кодекс преси" першим принципом діяльності журналіста називає "повагу до правди і правдиве інформування громадськості", додаючи, що в тому випадку, якщо під час висвітлення передвиборних заходів преса публікує ті точки зору, які вона не поділяє, це цілком відповідає принципу журналістської чесності, слугує справі вільного одержання й поширення інформації для громадян і забезпечує рівність шансів демократичним партіям. Аналогічно це питання висвітлюється і в Кодексі журналістів Республіки Словенія, де сказано, що для надання об'єктивної й вільної інформації журналісти, які ведуть репортажі з передвиборних зборів, повинні ознайомлювати громадськість також і з тими поглядами, які вони самі не поділяють. Згідно з цим Кодексом даний принцип поширюється і на рекламу.

Особливо слід наголосити, що ці професійні кодекси містять положення, досить важливі саме в передвиборній ситуації і присвячені професійним вимогам до публікації опитувань громадської думки. Так, німецький кодекс рекомендує чітко вказувати кількість опитаних, час опитування, а також те, хто був замовником проведеного опитування. У тому разі, якщо опитування було проведено без замовлення, кодекс вимагає вказувати, що результати опитування отримані з ініціативи організації, яка його проводила. Словенський кодекс рекомендує повідомляти про методику дослідження, кількість осіб, що відповіли на запитання анкети, час проведення опитування, а також указувати особу, яка санкціонувала дане опитування громадської думки.

Подібні вимоги закріплені в законодавстві Росії. Так, ст. 54 Федерального закону "Про вибори депутатів Державної Думи Федераль-

них Зборів Російської Федерації", присвячена проведенню опитувань громадської думки, зобов'язує ЗМІ при публікації результатів опитувань, пов'язаних із виборами, чітко вказувати організацію, яка їх проводила, час проведення, кількість опитаних (вибірку), метод збирання інформації, точне формулювання запитання, статистичну оцінку можливої похибки тощо.

Проте, порівнюючи умови діяльності журналістів у західних суспільствах усталеної демократії та в українському суспільстві, слід зазначити, що українські журналісти працюють у набагато складніших умовах, пов'язаних з величезним розривом у ціннісних орієнтаціях електорату, в уявленні про права людини, які досить часто в реальній практиці політичного життя ще не стали фундаментальними етичними нормами суспільства.

З цього погляду досить цікавим документом є Кодекс професійної етики російського журналіста, прийнятий у 1994 році Спілкою журналістів Росії, а також Етичний кодекс політичної реклами, прийнятий у вересні 1999 року.

Розглянемо основні положення останнього документа, який визначає суттєві аспекти діяльності журналіста політичної преси. Кодекс політичної реклами є сукупністю етичних норм і правил, добровільно встановлених рекламними агенціями, ЗМІ та суб'єктами політичної діяльності різного типу (громадськими об'єднаннями, партіями, рухами тощо), які займаються політичною рекламною діяльністю. Згідно з Кодексом, всі сторони, що мають відношення до виробництва й поширення політичної реклами, визнають свою відповідальність перед суспільством, а також необхідність встановлення справедливого балансу між інтересами окремих суб'єктів політичної діяльності та суспільством у цілому.

Що стосується визначення сутності політичної реклами, то вона визнається цим кодексом як поширення через ЗМІ інформації про учасників політичного процесу з метою формування громадської думки на користь суб'єктів політичної діяльності. При цьому основним принципом такої діяльності виз-

нається свобода обміну інформацією, усталена ст. 19 Міжнародної угоди ООН з громадянських і політичних прав.

Кодекс поширюється на всі види політичної реклами, установлюючи стандарти етичної поведінки, яких повинні дотримуватися сторони, що мають відношення до політичної реклами ЗМІ, рекламні агентства, суб'єкти політичної діяльності. Положення Кодексу поширюються на весь зміст політичної реклами, включаючи слова, будь-які візуальні зображення, музику та звукові ефекти. Серед основних принципів діяльності журналіста, який працює у сфері політичної реклами, зазначається, що ця діяльність не повинна бути свідомо помилковою і завдавати шкоди суспільству.

Слід згадати й про аналогічний український документ – Кодекс професійної етики українського журналіста. Він визначає основні морально-етичні орієнтири, якими керується журналіст при виконанні своїх професійних обов'язків на основі того, що свобода слова й діяльності засобів масової інформації є одним з найважливіших інститутів демократії. У документі наголошено, що основний обов'язок журналіста – сприяти забезпеченню права громадян на інформацію, і це зобов'язує його у своїй діяльності завжди бути правдивим, чесним, об'єктивним, сумлінним, коректним, відповідальним. Журналіст поширює і коментує лише ту інформацію, у достовірності якої переконаний, докладаючи зусиль, щоб уникнути неповноти або неточності чи викривлення інформації, яка могла б завдати моральної шкоди честі й гідності людини. Привласнення чужих думок і творів (плагіат) суперечить гідності журналіста, який у своїй професійній поведінці не має права ставити особисті інтереси понад усе, а також замовчувати чи публікувати інформацію шляхом одержання незаконних винагород або подавати її як таку, що містить наклеп, упередженість, дифамацію, необґрунтовані звинувачення. Нарешті, журналіст утримується

від втручання у приватне життя, поважаючи честь і гідність людей.

Цей перелік вимог можна було б продовжувати, проте, очевидно, що в реальних умовах діяльності журналіст політичної преси значно більше залежить від відносин і традицій, які існують в організації того чи іншого ЗМІ, ніж від вимог професійних кодексів.

Висновки. Отже, слід наголосити на тому, що для діяльності журналіста в контексті політичного аналізу, незалежно від того, відбувається ця діяльність під час виборчої кампанії чи ні, однією з найважливіших засад є професійна відповідальність як постійна етична норма. Саме це дасть йому можливість виконувати основну функцію політичної журналістики – доносити до масової свідомості світоглядно орієнтовану оцінку подій, що є важливою передумовою становлення дійсно відкритого громадянського суспільства.

1. Варецкий Б. СМІ – четвертая власть: метафора или реальность // Журналист. – 2001. – № 1. – С. 20–21.

2. Казаков Ю. Что "отстоим"? Что отстоится? (О некоторых этических аспектах работы журналистов на выборах-99). – 1999(6) (www.democracy.m/rus/media/book/smi_ch_9.html).

3. Костенко Н. Мас-медіа у виборах: ціннісні орієнтації політичної сфери // Політична думка. – 1999. – № 4. – С. 100–120.

4. Корконосенко С. Г. Основы теории журналистики. – СПб., 1995. – С. 57.

5. Мамонтова Е. В. Фактор преси у конституційному процесі в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – Одеса: Нац. юридична академія, 2000. – 20 с.

6. Ученова В. В. Публистика и политика. – М., 1973. – С. 47.

7. Этический кодекс политической рекламы (www.a-z.ru/assoc/osr/vestn5/4.htm).

Проблема виділення одиниць дослідження при контент-аналізі

У статті аналізуються різноманітні підходи до вибору одиниць дослідження при формалізованому аналізі змісту масової комунікації.

Different approaches of the research units at formalizing analysis of the content of mass communication are analyzed in the article.

У процесі контент-аналізу момент вибору категорій та одиниць дослідження і момент інтерпретації можуть зазнавати суб'єктивного впливу з боку дослідника. Тому ці моменти є важливими та їх треба детально розглядати при дослідженні контент-аналізу.

Перш ніж говорити про різноманітні одиниці аналізу взагалі, треба розібратися, звідки ж дослідник обирає ці одиниці, що служить їх джерелом. Тут необхідно твердо зрозуміти, що, по-перше, одиниці аналізу обираються із досліджуваної сукупності документів і, по-друге, підставою для обрання цих одиниць служать: а) цілі та завдання дослідження, б) специфіка конкретного об'єкта аналізу, тобто документа. Для чого взагалі обираються одиниці дослідження? Погодимось з думкою тих дослідників, які вважають, що при визначенні одиниць аналізу вчений намагається створити модель, теоретичний аналог документа, а вже потім, у процесі квантифікації, накладає цю модель на реальний текст [1].

При обранні одиниць аналізу вчених давно цікавило питання визначення якоїсь уніфікованої процедури, яка давала б змогу об'єктивно, тобто незалежно від думки окремих дослідників, визначати хоча б основні одиниці аналізу. Це, безумовно, був би великий крок до збільшення об'єктивності й

надійності контент-аналізу. Але проблема не вирішена. Як зазначав І. де С. Пул про підсумки однієї з наукових конференцій:

"Це проблема, яку учасники конференції обговорювали, але так і не змогли вирішити... Щодо сучасного моменту, то не ясно, як встановити основну одиницю значення" [2]. Справа, мабуть, у тому, що якщо всю специфіку об'єктів дослідження, тобто документальних джерел, ще можна звести до якихось загальних положень, то цілі й завдання контент-аналітичних досліджень такі різноманітні, що це неможливо.

Розглянемо, які ж групи одиниць дослідження треба виділяти. Є. Я. Таршіс пропонує обирати одиниці вибірки, спостереження, фіксації, кодування і контексту [3]. Причому одиниця вибірки визначає обсяг досліджуваного тексту, одиниця спостереження – це повідомлення, оскільки саме у його рамках проводиться семантичний аналіз тексту з метою його кодування, одиницею фіксації служить та частина змісту тексту, в межах якої відбувається фіксація категорій аналізу, одиниця кодування забезпечує фіксацію цих категорій, тобто зміни інтенсивності появи ознак об'єкта дослідження, а одиниця контексту – це та частина змісту тексту, знання якої дає можливість провести класифікацію одиниць змісту. Ма-

буть, таке детальне висування різноманітних одиниць дослідження є зайвим. Можна обійтися і без них. Викликає заперечення і визначення окремих одиниць.

На наш погляд, необхідно виділяти насамперед одиниці дослідження чи реєстрації. Дослідники дотримуються різних думок про те, що ж таке одиниця аналізу. Одні вважають, що це "та частина змісту, котра виділяється як елемент, що підпадає під ту чи іншу категорію" [4]. Інші – що це найдрібніша одиниця тексту, де може з'явитися згадування категорії (слово, абзац, фрагмент змісту). Виділяють дві групи одиниць аналізу. Перша – коли ці одиниці виступають як ознаки матеріалу і характеризують його в цілому. При цьому враховується кількість матеріалів та їх обсяг. Друга – коли одиницею аналізу виступає певний фрагмент тексту: слово, судження, дійова особа, абзац та ін. [5]. Деякі дослідники називають одиницею реєстрації певний сегмент змісту, який характеризується при введенні його до категорії [6].

Яка ж думка найближча до потреб дослідження? На наш погляд, одиницею аналізу треба називати той момент документа – об'єкта аналізу, де фіксується належність до тієї чи іншої категорії дослідження. Такий висновок дає можливість вийти за рамки текстових матеріалів і досліджувати не тільки зміст, але і форму документальних джерел.

Деякі виділяють ще індикатори одиниць аналізу, але ми вважаємо це непотрібним, бо ці одиниці самі по суті справи є індикаторами категорій дослідження. Одиниці аналізу чи реєстрації можуть бути найрізноманітнішими. Це може бути слово чи поняття (їх можна вважати найдрібнішими одиницями аналізу). Такою одиницею може бути і судження, яке складається, як відомо, із суб'єкта, предиката і зв'язки між ними, тобто судження – це будь-яке просте речення, котрих у досліджуваних об'єктах дуже багато. Тому постає проблема фіксації потрібних суджень у тексті. Наприклад, при здійсненні

проекту "Суспільна думка" під керівництвом професора Б. А. Грушина одним із завдань дослідження було вивчення діяльності місцевої влади з впорядкування м. Таганрог. Дослідники склали загальне судження: "Державні органи вжили заходів, внаслідок чого стан справ поліпшився", а потім підраховували все, що підпадає під це судження [7]. Підраховуються судження, які являють собою закінчену думку про предмет дослідження. З таким визначенням згодні й західні дослідники. В. Данієльсон вважає, що судження (statement) – "вислів, який означає закінчену думку" [8]. Запропоноване деякими дослідниками як одиниця аналізу елементарне висловлення, тобто синтаксична структура – фраза, яка задовольняє вимоги до простого речення, але може бути присутня в тексті як експліцитно, так й імпліцитно [9], являє, по суті, те саме судження.

Часто одиницею аналізу обирають якусь тему, тобто окремий фрагмент тексту, ідея якого підпадає під одну з категорій дослідження. Це визначення здається більш правильним, ніж думка західних дослідників, що тема – це "обмежена кількість динамічних тверджень, які контролюють поведінку чи стимулюють активність" [10], тому що тема не обов'язково має виконувати якісь функції контролю чи стимулювання. Тема може бути висловлена як в окремих судженнях, так і в цілих абзацах і навіть текстах. Вона показує спрямованість тексту, тобто з її допомогою можна дослідити як комунікатора, так і реципієнта. Труднощі в її фіксації полягають у тому, що часто вона вміщується у тексті імпліцитно. Тема як одиниця аналізу відігравала особливу роль у радянських дослідників контент-аналізу через те, що багато хто з них вважали головною смисловою одиницею соціальну ідею, соціально значущу тему.

Західні дослідники ще з часів Лассвелла брали за основну одиницю аналізу символ (symbol). Сам Лассвелл як одиницю виміру брав символ ідеологічний і політичний. Пер-

ший він вважав технічним терміном для слів, які фіксують цінності ставлення тих, хто їх уживає, на відміну від знаків, які є словами, що вказують об'єкти, зовнішні щодо їх користувача. А другий – це символ, який широко функціонує у практиці здійснення влади [11]. Західні дослідники вважали символ суб'єктивною подією [12], а радянські – ударним, ключовим моментом у будь-якій політичній інформації як з точки зору журналістів, так і з точки зору аудиторії [13].

Символи обиралися одиницями аналізу тому, що дослідники вважали, за словами Б. Берельсона, що "суспільство, у якому об'єдналися індивіди, є у більшій своїй частині сукупністю символічних відношень, котрі контролюють і організують розумову діяльність, почуття і дії індивіда" [14]. Б. Берельсон запропонував групування одиниць аналізу для вивчення політичних проблем:

- 1) внутрішні і міжнародні проблеми;
- 2) за особистостями і авторами, які описують чи ініціюють події;
- 3) ставлення до подій (за-проти, вигідно-невигідно, добре-погано);
- 4) за цілями, які переслідуються;
- 5) за об'єктами спрямованої діяльності (гасла, програми, цілі);
- 6) за способами досягнення мети (ствердження, насильство, економічний тиск, моральний чи політичний вплив);
- 7) за характером авторитетів, які застосовуються в аргументах (діячі, організації, преса, логічні доводи, емоційні стереотипи);
- 8) за адресатом діяльності чи пропаганди [15].

Як приклад такого дослідження, можна навести аналіз, проведений американськими соціологами після другої світової війни. Вони зібрали велику кількість записок стосовно розуміння групами населення проблем післявоєнного США. Соціологи ідентифікували поняття "причини війни", "довіра до союзників", "ставлення до ізоляціонізму" і т.д. [16].

Якщо говорити про конкретні одиниці

аналізу, то вони дуже різноманітні, бо цілі дослідження різні. Ж. Кейзер у своїх роботах застосовував такі одиниці:

- 1) а) назва газети;
б) написи, які йдуть за назвою;
- 2) а) місце розташування адміністрації;
б) і редакції;
- 3) періодичність;
- 4) час виходу: ранок, вечір;
- 5) дата виходу першого номера;
- 6) зона розповсюдження;
- 7) тираж;
- 8) ціна;
- 9) формат;
- 10) а) загальна кількість шпальт;
б) кількість колонок на шпальті;
- 11) назва і адреса друкарні;
- 12) споріднені видання;
- 13) спеціальні особливості газети;
- 14) місце зберігання комплекту газет [17].

Дослідники застосовують також такі одиниці аналізу: назва видання, назва матеріалу, рубрика, жанр, тема, сфера дійсності, автор, ставлення (позитивне, негативне, нейтральне, збалансоване), тип видання, оперативність, джерело інформації, персонажі, локальність, цілі дій, способи дій, географія, події, зв'язок між категоріями, часова спрямованість (минуле, сучасне, майбутнє), модальність (ствердження, впевненість, сумнів, бажаність, прохання, припущення, стимулювання), форма відображення (пряма, непряма). На фотографіях: відношення до тексту (збіг, доповнення, протиставлення, виділення), спосіб виконання (з текстом, без тексту), розміщення на шпальті, зміст (з людьми, без людей). У листах: автор, географія, теми, ставлення, цілі.

Наприклад, А. Г. Ріхтер у своєму дослідженні редакційних статей англійської газети "Дейлі мейл" обрав такі одиниці аналізу: 1) теми, 2) кількість рядків, 3) кількість статей, де ця тема є головною та ін. [18]. Крім одиниць аналізу, прийнято виділяти ще одиниці контексту. Це менш строгий елемент змісту. Він потрібний тому, що одиниці аналізу самі по собі не завжди

можуть бути правильно сприйняті. У цьому випадку одиниці аналізу розглядаються у більш широких одиницях контексту (наприклад, слово розглядається у структурі речення).

Остання з основних одиниць дослідження у контент-аналізі – це одиниця підрахунку, чи переліку. У деяких випадках одиниці аналізу і переліку збігаються, але частіше вони різні. Основна різниця між цими видами одиниць полягає у тому, що одиниця аналізу показує на той елемент тексту, знаходження якого є метою дослідження, а одиниця підрахунку – скільки таких елементів.

Найчастіше застосовуються одиниці переліку, які трапляються у площині "простір-час". Це обсяг місця, яке займають у документі певні одиниці аналізу в знаках, рядках, колонках, квадратних сантиметрах тощо (найчастіше підрахунок здійснюють у рядках). Для того, щоб це робити, треба знати загальні правила. Наприклад, якщо при форматі А3 на шпальті 5 колонок петиту, то у колонку вміщується 125 рядків, а всього – 625, якщо 6 колонок, то на шпальті 750 рядків, при форматі А2 і 8 колонок на шпальті у кожній колонці – 180 рядків, а всього їх 1440). Якщо йдеться про радіо- чи телепередачі, враховується метраж плівки або час трансляції.

Бувають і простіші випадки, коли треба тільки підрахувати, скільки разів трапляються у тексті одиниці аналізу. Одиницею підрахунку тут служить той фрагмент документа, в якому реєструється одиниця аналізу. Так, якщо одиницею підрахунку є окремий газетний матеріал, то скільки б разів не траплялася одиниця аналізу в тексті цього матеріалу, рахувати її слід тільки один раз. Таким чином виявляється наявність чи відсутність якоїсь риси у тексті. Більш складний випадок – коли кодувальник не тільки відмічає присутність одиниць аналізу, але і підраховує їхню кількість.

У контент-аналізі розроблені різні методики забезпечення надійності одиниць дослідження. Найчастіше застосовується пе-

ревірка обрання одиниць з допомогою експертів чи за незалежним критерієм. Підвищує надійність одиниць і їх перевірка з допомогою інших соціологічних методів. Для підвищення надійності аналізу процес кодування проводиться кілька разів чи з допомогою двох кодувальників. Найбільш важкий метод запропонувала В. Н. Каюрова. За цим методом спочатку виділяються всі смислові одиниці у першому документі, потім добираються із другого, третього і т. д. Набір закінчується тільки тоді, коли у кількох нових текстах не знайдено жодної нової одиниці аналізу.

Таким чином, у науковому середовищі точаться дискусії щодо шляхів мінімізації впливу суб'єктивного чинника на процес вибору одиниць контент-аналізу. Запропоновано кілька шляхів, які викладені у статті, але науковий пошук ще не дійшов до логічного завершення і слід очікувати нових розробок з цього приводу.

1. Верховская А. И. Письмо в редакцию и читатель. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 34.

2. Pool I. de S. (ed.). Trends in Content Analysis. Urbana: Univ. of Illinois Press, 1959. – P. 204.

3. Социология: Словарь-справочник. – Т.

4. Социологические исследования: Методы, методика, математика и статистика. – М.: Наука, 1991. – С. 78–79.

4. Рабочая книга социолога / Отв. ред. Г. В. Осипов. – М.: Наука, 1976. – С. 326.

5. Федотова Л. Н. Контент-аналитические исследования средств массовой информации и пропаганды: Учеб.-метод. пособие по курсу "Методика конкретно-социологических исследований и журналистика". – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – С. 42–44.

6. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. – М.: Прогресс, 1972. – С. 345.

7. Грушин Б.А., Полторак В.А. "Общие суждения" и проблема сопоставления информации // Методологические и методи-

- ческие проблемы контент-анализа: (Тезисы докладов рабочего совещания социологов) / АН СССР. Институт социологических исследований; Отв. ред. А. Г. Здравомыслов. – М.; Л., 1973. – Вып. 2. – С. 7–11.
8. Danielson W. *Content Analysis in Communication Research // Introduction to Mass Communication Research / R.Nafsiger and D.White (eds.). – Michigan: Baton Rouge, 1966. – P. 180–206.*
9. Лауристин М. Анализ содержания как метод исследования социальной направленности массовой информации: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10. – М., 1976. С. 5; Черемисова М. И. Элементарное высказывание как единица анализа текста (Общие принципы и правила выделения) // Методологические и методические проблемы контент-анализа: (Тезисы докладов рабочего совещания социологов) / АН СССР. Институт социологических исследований; Отв. ред. А. Г. Здравомыслов. – М.; Л., 1973. – Вып. 1. – С. 67.
10. Torrens W., Meadow P. *American Culture Themes. An Analysis of Foreign Observer Literature. // Sociology and Social Research. V. 43. – 1958. – P. 3.*
11. Lasswell and Kaplan. *Power and Society.*
12. Rohein G. (ed.). *Psychoanalysis and Social Sciences.* – London: Imago Publishing – New Haven, 1950. Co, 1947. – P. 282.
13. Федотова Л. Н. Анализ содержания – социологический способ изучения печати, радио и телевидения // Вестн. Москов. ун-та. Сер. 1. Журналистика. – 1969. – № 14. – С. 59.
14. Berelson B. and Janovitz (eds.). *Public Opinion and Communication.* – Glencoe, 1953. – P. 245.
15. Cartwright D. *Some Principles of Mass Persuasion.* – New York: Human Relations, 1942. – N 2. – P. 253–254.
16. *Research methods in the Bihewioral Sciences*, ed. by L.Festinger and D.Katz. – New York, 1953. – P. 436–437.
17. Kayser J. *Le quotidien francais.* – Paris: A.Colin, 1963.
18. Рухтер А. Г. Проблемы забастовочного движения в освещении британской консервативной газеты: (опыт контент-анализа редакционных статей "Дейли мейл" за 1984-1985 гг.) // Вестн. Москов. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 1990. – № 3. – С. 58–67.

Така їхня газетярська доля

У статті розглянуто структуру першої щоденної українськомовної газети у складі Російської імперії ("Рада"), охарактеризовано редакторський та авторський колектив часопису, простежено долю окремих працівників після Жовтневого перевороту.

In the article the structure of first Ukrainian daily newspaper is examined and also the characteristic of the editorial and author's board was given. The destiny of the seperate workers was considered in the periode of October's revolution.

В історії української преси газета "Рада" посідає особливе місце. Це була не звичайна газета, а видання, в якому обстоювалась українська ідея. Відстоювали її тоді знакові особистості тогочасної дійсності, люди знаючі, діячі твердих переконань, з їх числа 1917 – 1920 років. вербувалися державні діячі УНР. На сторінках "Ради" шліфувався правопис української мови, утверджувалися основні риси українського публіцистичного стилю. Тому зосередити увагу на долі цих людей – це значить не просто розповісти про особливості життя і творчості творців першої щоденної українськомовної газети в підросійській Україні.

Ці питання вже привертали увагу істориків української преси, детально розповідає про "Раду" Є. Чикаленко у своїх "Спогадах" і "Щоденниках", згадують газету С. Єфремов в "Історії українського письменства", А. Животко в "Історії української преси", Д. Дорошенко та ін., проте це найчастіше згадки або принагідні уваги. Аналізу ж матеріалів газети, її структури та газетярського колективу годі шукати. Тому в цій статті робиться спроба проаналізувати діяльність журналістів "Ради", умови їхньої творчості.

17 жовтня 1905 року з'явився маніфест про "высочайшее" дарування свобод, а 24

листопада затверджено "Временные правила о печати". Тоді ж до Є. Чикаленка завітали Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький та ін. Вони були переконані, що маніфест дає право видавати газету "явочним порядком", настав час подати заяву адміністрації.

30 листопада 1905 року Є. Чикаленко подав губернаторові заяву, де йшлося про дозвіл видавати в Києві щоденну газету "Громадське слово" та журнал "Нове життя". У своїх "Спогадах" він напише: "ніяк не можу повірити, щоб мені сьогодні щиро простягали руку, коли ще вчора били по щоках" [7, 432]. І мав рацію.

Губернатор, який був добре обізнаний з діяльністю київської "Старої Громади", дозволу на видання газети не дав. Він "... одписав, що не видасть його через те, що з рукопису оповістки видавця, яка з друкарні чогось опинилася в губернаторській канцелярії, видно, між іншим, що видання сі домагатимуться переміни існуючого державного ладу Росії, утворення окремих автономних країн на окраїнах держави і перебування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу усієї землі на власність народу, які вчинки забороняються карним законом" [6, 152].

Незважаючи на те, що відповіді від губернатора ще не було, актив майбутньої газети

обмірковував, якою вона має бути, обов'язки редакційної колегії і видавців. Б. Грінченко, С. Єфремов та їхні однодумці вважали, що газета має бути радикальною у своїх публікаціях. Вони, як пише Є. Чикаленко у своїх "Спогадах", "йшли за московським "Сыном Отечества", який тоді друкував просто есерівські проклямації в своїх передовицях" [7, 436].

Видавця В. Леонтовича таке спрямування майбутнього видання обурювало. Є. Чикаленко намагався їх примирити.

Суперечки точилися завзяті. Однак обидві сторони стояли на тому, що газету видавати треба. Рішучості колективу ініціаторів додав вихід у Лубнах газети "Хлібороб". Це була сенсація. Є. Чикаленко запропонував такий розподіл обов'язків: видавці (В. Ф. Семиренко, В. М. Леонтович і Є. Х. Чикаленко) і редакційний комітет. Видавці "завідують всією фінансовою частиною та конторою газети і входять в склад редакційного комітету, як окремі члени редакції. Редакційний комітет складається з Б. Грінченка, його жінки Марії Миколаївни, С. Єфремова, Ф. Матушевського, М. Левицького, В. Дурдуківського, В. О. Козловського і нас трьох, всього з десяти осіб. Редакційний комітет закликає співробітників, визначає гонорари, але мусить вести газету в межах кошторису і по програмі Демократично-радикальної партії" [7, 437]. Редактором заочно обрали Ф. Матушевського, а секретарем В. Козловського.

Проте, як уже зазначалося, губернатор не дозволив видання газети і журналу. Тоді В. Леонтович подав заяву на видання часопису "Громадська думка" та місячника "Нова Громада", а Б. Грінченко – на газету "Рада".

Менше як за два тижні дозвіл було одержано. Почалася, як пише Є. Чикаленко, "страшенна метушня". Треба було налагодити як роботу редакції, так і роботу з передплати.

Перший номер "Громадської думки" народжувався у муках. Як згадує Є. Чикаленко, "перед самим новим роком, здається, 28 грудня, зовсім несподівано арештували С. Єфремова. Це був єдиний між нами чо-

ловік, котрого можна було вважати за справжнього журналіста. Людина талановита, освічена, з здоровим, тверезим розумом, а головне може писати дуже швидко... Я не міг уявити собі газети без нього. Раз у раз коли у мене з'являлася думка про яке-небудь літературне діло, я зв'язував його з іменем Єфремова... діло він ставив раз у раз вище своїх особистих інтересів, вище свого самолюбства і т. ін." [7, 446–447].

Однак 1 січня 1906 року "Громадська думка" вийшла. Публіка охоче купувала її. Та в редакцію завітала поліція і конфіскувала кілька сотень примірників, а решту співробітники встигли сховати. В цензурному комітеті пояснили, що газету не закрили, але можуть закрити, якщо вона буде так гостро писати.

Другий і третій номери вийшли більш поміркованими. А для цензури редакція стала "дійною короною". Як пише Є. Чикаленко, ми "мусили щомісяця платити хабаря цензорів Сидорову та секретареві Опатовському, як і російські газети платили" [7, 448].

Те, що цензура надто опікувалася газетою, можна пояснити дуже просто. У рекламному повідомленні, яке було оприлюднено ще до видачі дозволу на видання зазначалося, що майбутня газета даватиме "щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного, що обстоюватиме волю особи, слова, друку, віри і спілок, що оборонятиме право українського народу на своє національно-політичне життя і тому вимагатиме автономії для України, що відстоюватиме такі ж права для інших народів Росії, що вимагатиме аби вся земля стала власністю народу, що обстоюватиме прогресивний податок (щоб хто більше має, той і більше платив) і вимагатиме для всього народу обов'язкової безплатної освіти рідною мовою" [7, 441–442].

Звичайно, така програма не могла подобатися урядовим достойникам і вони пильно стежили за виданням, час від часу конфіскували його, арештовували співробітників

(найчастіше С. Єфремова) і врешті-решт 18 серпня 1906 року поліція "провела" ревізію, знайшла "компрометуючий" матеріал (відозву членів першої Державної думи, протоколи Московського з'їзду "Селянського союзу" та низку різних відозв) і "закрила" газету. Арештували Єфремова Хохлича, Квасницького та ін., а секретар редакції В. Козловський порятнувався втечею за кордон [4, 197]. Водночас по Україні у багатьох передплатників поліція "зробила ревізії" і вилучила газету. Та позбавити українство трибуни урядові не вдалося.

Редакційний колектив мав також дозвіл на видання щоденної газети "Рада", що був виданий на ім'я Б. Грінченка. З 15 вересня 1906 року "Рада" стала "спадкоємицею" "Громадської думки". На перших сторінках вона щодень містила повідомлення, що передплатні кошти не повертатимуться, а передплатникам відтепер надсилатиметься газета "Рада", яка стоятиме на позиціях своєї попередниці й орієнтуватиметься у своїх публікаціях на інтелігенцію. А щодо політичної орієнтації, то в одній з передових статей редакція її сформулювала так: "Будучи одинокою щоденною газетою російської України, вважаємо корисніше... не зв'язувати себе програмою чи тактикою якоїсь однієї політичної партії, а старатися освітлювати і питання дня, і загальніші, більш принципіальні, питання українства з погляду різних поступових партій. Ставлячи своїм ближчим завданням служити культурним, громадським і політичним інтересам України під Росією, газета наша zarazом буде старатися держати своїх читачів у крузі інтересів всеукраїнських" [4, 198]. Як редактор у "Раді" значився М. Павловський, а видавцем виступав Б. Грінченко.

Саме в цей час до Києва приїхав М. Грушевський. Вирішили редактором поставити М. Павловського. "Він – пише Є. Чикаленко у "Спогадах", – буде сортувати матеріал, правити мову, а ми будемо рішати, який матеріал пускати. Грушевський згодився, а Леонтович застеріг, що він зовсім зрікається

приймати ближчу участь у газеті і не може взяти на себе участь в редагуванні.

З часом "Рада" стала речником і дзеркалом українського життя на всіх землях, де проживали українці. Стежила за його розвитком, формувала національну думку. Здається ні одне питання дня не уникало її сторінок. Найменший прояв культурного чи політичного життя знаходив тут той чи інший відгук" [4, 199].

Загальна структура номера мало змінювалася впродовж всього існування "Громадської думки" і "Ради". Основні рубрики: "З газет та журналів", "По Україні", "По Росії", "У світі", "З польського життя" – слід розглядати як осмислену тактику зосереджувати увагу загалу саме на цих тематичних напрямках.

На першій сторінці, як правило, друкувалися передові статті та рекламні повідомлення про театральні вистави (переважно українських труп), про видання, де порушувалися проблеми політичного характеру, про літературу, яка є в магазині часопису "Киевская старина" тощо. На другій сторінці містилися матеріали під рубриками "З російського життя" і "З українського життя", на третій сторінці газета містила "Листи до редакції", на четвертій – рубрики "Дописи", "Література, наука й умілусть" та комерційна реклама.

Матеріали газети дозволяють зрозуміти причини, що змушували авторів публікацій ховатися за псевдонімами та криптонімами.

Так, відповідальний редактор "Ради" М. Павловський власні публікації та матеріали інших авторів підписував найчастіше криптонімами: П., М., М. л., П – вич, М – ко П., Б., П – й, М. П – ий, Л. М. П., М. І., М. П – сь – кий, І – вич, С – нин та псевдонімами Лісовицький, Лісовицький М., Іван Рильський, Іванченко М., Іваненко М., Київський Микола, Кий, Кошоц А., Музиченко П., Музиченко Павло, Мусій, Перекоп-поле Іван, Свій, Попілястий, Тон, П, R. X, r, Amator, A – Moll, M – ed, Observator (всього понад 60 псевдонімів та криптонімів).

Сергій Єфремов, який чи не найбільше потерпав від ув'язнень за час своєї газетярської роботи, свої матеріали теж маскував чужими підписами. У "Словнику українських псевдонімів" О. Дея їх понад 40. Це такі: Е. С., Є., Є. с., Н. С., Р., С., Е. А., С. Е., С. Є., С. О., С. О. Е., А – вич С., А – ч С., Е – мов С., Є – мов С., Р – л, С – ць С., Александрович С., Волосожар, Дніпровенко Р., Земець, Киянин, Лановий Тр., Липовчанин, Матушевський – Єфремов, Охріменко С., Охріменко Сергій, Палець Сергій, Редакція, Ромул, Сергій, Сергій Є., Ситковецький С., Устяк П., Член клубу, Ярошенко С., Z, Nemo, Skrida, Spektor тощо.

З переліку псевдонімів та криптонімів видно, яку величезну роботу виконували співробітники газети. А якщо ще взяти до уваги, що оплата їхньої праці не була великою, що вони більше працювали з переконання, а не задля вигоди, то можна якоюсь мірою відчутти їхній ентузіазм і їхню відданість українській справі. Про це у своїх "Спогадах" пише Є. Чикаленко: "Коли, повернувшись з-за кордону, я в перший раз прийшов до редакції і побачив Матушевського Ф., то аж ахнув: він страшно зблід, пожовк, виглядав зовсім хворою людиною. Та й не дивно, бо окрім каторжної праці, окрім убивчої атмосфери в редакційному комітеті, він ще не доїдав і не досипляв увесь час. Жив він у Боярці, де дружина його служила земським лікарем; щодня і в дощ і в завірюху, треба було бігти на двірець, їхати до Києва, сидіти по кілька годин у редакції не ївши, потім знову їхати на Боярку. Часто-густо треба було ще zostаватися і на вечір... доводилося харчуватися бозна як. Це з його боку була така самопожертва, таке геройство духа, що коли наша преса матиме будуччину, коли вона розів'ється так, як у людей, то ім'я Матушевського Ф. П. повинно нею возвеличитися на вічні времена, як нашого першого мученика преси"[5, 457].

Активно працювали в газеті М. Грушевський, М. Вороний, Б. Грінченко і його дружина М. Грінченко. (Загірня), В. Дома-

ницький, Д. Дорошенко і В. Дорошенко, С. Єфремов, Гр. Коваленко., М. Комар, В. Леонтович, О. Лотоцький, В. Дурдуківський, В. Науменко, С. Русова і О. Русов, Є. Чикаленко, І. Шраг. Переважно це були співробітники "Ради", які за свою роботу отримували заробітну плату. За перші два неповні роки, переховуючись під різними псевдонімами та криптонімами, активну участь у роботі газети взяли майже 120 авторів. Тут були молоді (А. Тесленко, В. Самійленко та ін.) і вже відомі люди, котрі були знані як громадські діячі та організатори "Просвіти". Серед них, наприклад: Володимир Страшкевич – відомий державний діяч і науковець, Кость Лоський – юрист, громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист, піонер національного відродження на Холмщині, Андрій Яковлів – вчений, юрист, громадський і політичний діяч, у майбутньому член Центральної ради, керівник її канцелярії, письменниця Олена Пчілка, марксист М. Гехтер, Л. Юркевич, якого В. Ленін вважав своїм небезпечним противником.

Звичайно, стверджувати, що публікування під вигаданими прізвищами рятували дописувачів повністю від неприємностей, не можна. Щоб хоч якось утруднити цензурі та поліції розкрити справжнє авторство матеріалів, газета доволі часто під одним псевдонімом друкувала виступи різних авторів. Так, під криптонімом М. І. публікували свої матеріали Ішуніна Марія і Павловський Мефодій, під псевдонімом "Оптиміст" – Андрюк Д., Гехтер М., Грушевський М., Матушевський Ф., під криптонімом І. К. – Карбулицький Іларій та Кузема І. О., під псевдонімом "Селянин" друкувалися Лисий Михайло, Лоський Кость, Сокіл Іван, Тесленко Архип, під криптонімом М. уміщували свої матеріали Драгоманов Світозар, Косач Ольга, Матушевський Федір, Михайлюк, Павловський Мефодій, Сабалдир Павло, Чижевський Павло, під криптонімом В. – Королів Василь, Страшкевич В., Самійленко В., Ніковський А., псевдонім "Ікс" ставили

Осинський Валеріан, Сабалдир Павло, Возняк Михайло. Криптонімом Л. користувалися Леонтович В., Липа І., Павловський М.; П. – Павловський М., Порош М., Прихоженко І.

Звичайно, за безліччю вигаданих прізвищ та ініціалів важко було віднайти справжнього автора публікації. Тому владі легше було просто арештувати і конфіскувати номер, накласти штраф на газету або й взагалі забронити видання, як це трапилося з "Громадською думкою".

Не тільки характер публікацій, а й каральні дії засвідчують крамольність видання, а водночас, хай опосередковано, й ефективність роботи (зокрема, виховної) редакційного колективу. З авторів "Ради" Українська Народна Республіка в період свого становлення вербувала державних мужів, і не лише звичайних виконавців, пересічних чиновників, а й часом добре знаних діячів.

Доля цих діячів доволі повчальна з погляду боротьби за незалежність і самостійність України. Тут чітко простежуються три групи тих, хто пов'язав своє життя з "Радою". Перша – автори "Ради", що з тих чи інших причин опинилися на еміграції. Друга – це ті, котрі пішли з життя до 1930 року, і третя – це ті, хто зважився продовжити боротьбу за вільну Україну в роки радянської влади.

Слід зазначити, що всі вони спершу активно обстоювали позицію автономії України, спираючись на Переяславську угоду 1654 року. Така позиція на той час була найбільш вигідною для відкритої політичної боротьби. Її прибічники не виступали відкрито за відокремлення. Вони боролися тільки за права України у складі Росії.

Як засвідчила історія, позицію автономістів не зміг зігнувати і радянський уряд В. Леніна. Як відомо 1922 року був створений СРСР, до складу якого увійшли "добровільно" Росія, Україна, Білорусь і Закавказзя. Це була скоріше видимість федеративного утворення, видимість заради збереження тієї ж імперії, тільки під демократичною машкарою.

Щирості більшовицьких діячів повірили далеко не всі. Особливо ті, хто зі зброєю боровся за Україну і не за власним бажанням опинився на еміграції. Серед цих діячів М. Грушевський (Голова Центральної ради), В. Винниченко (очолив Генеральний секретаріат, уряд України), С. Єфремов (заступник Голови Центральної ради, генеральний секретар міжнародних справ у Генеральному секретаріаті), Д. Дорошенко (у травні – листопаді 1918 р. міністр закордонних справ Української держави), Лозинський Михайло (товариш секретаря закордонних справ ЗНУР), Левицький Модест (голова дипломатичної місії у Греції), Матушевський Ф. (посол УНР у Греції) та ін. Всі вони жили Україною і діяли задля України.

Після 1920 року частина з них опинилася в еміграції, але і там, за кордоном, діяли вони задля України. Саме вони зберегли для нащадків правду про події та людей того буремного часу. Серед них: Є. Чикаленко з його відомими "Спогадами" та "Щоденником"; Дмитро Дорошенко, автор понад тисячі публікацій (фундаментальний огляд історії України від давнини до сучасності, літературні портрети Є. Чикаленка, В. Антоновича та ін.), професор Українського вільного університету, працював спершу у Відні, потім у Празі й нарешті у Мюнхені; Спиридон Черкасенко, що опинився в еміграції з 1919 року і у Відні редагував шкільні підручники; Володимир Кушнір, який заснував і тривалий час редагував "Ukrainisch Rundschau" та редактор (1911-1912) галицької газети "Діло", голова українського пресового бюро у Відні; Андрій Яковлів, ректор (1945) Українського вільного університету та професор права Української Господарської Академії в Подєбрадах, а з 1939 директор Українського наукового інституту в Варшаві; Модест Левицький (1919), радник посла УНР у Греції, а потім викладач Української Господарської Академії в Подєбрадах (1927 переїхав до Луцька, де і помер 1932); Кость Лоський – посол України у Франції, пізніше у Фінляндії, Швеції, Норвегії, викладав римське право в Українському вільно-

му університеті, був обраний дійсним членом НТШ; Вадим Щербаківський, відомий український етнолог та археолог, котрий з 1922 року перебував у еміграції і працював професором Українського вільного університету в Празі та Мюнхені, а в 1945–1951 роках. був ректором цього університету.

Якщо говорити про Володимира Винниченка та Михайла Грушевського, то вони зробили спробу повернутися в Україну з еміграції і діяти для рідного краю в умовах радянської дійсності. Так, В. Винниченко ще в 1919 році безуспішно намагався домовитися з урядом В. Леніна про радянську українську самостійність. У 1920 році повернувся в Україну і намагався домовитися про реорганізацію уряду УРСР і знову безуспішно. Виїхав за кордон (у Францію) і повністю присвятив себе літературній роботі. Закінчив життя в самотині.

М. Грушевський, перебуваючи за кордоном, у 1919 році заснував у Відні Український соціологічний інститут. Він видав ряд праць і почав писати "Історію України – Руси". У 1923 році його обирають академіком Української академії наук. 1924 року він повертається в Україну, відновлює роботу історичної секції, організовує низку академічних комісій для дослідження української історії й фольклору, редагує журнал "Україна". З активізацією боротьби радянської влади з українською культурою (1929) він був висланий до Москви (1931). У 1934 році загадково помер.

До 1930 року померли Василь Доманицький (1910), Борис Грінченко (1910), його дружина Марія (1928), мати Лесі Українки Ольга Косач (Олена Пчілка, 1930), Володимир Самійленко (1925) та ін. Їх оминула гірка доля "ворогів народу".

До 1930 року вони, повіривши в "кращу долю", працювали на Україну. Так, Марія Грінченко з 1919 року була співробітницею Комісії "Словника української живої мови" в Українській академії наук і перекладала українською мовою твори Ібсена, Метерлінка, Андерсена, Бічер-Стоу та ін. Олена Пчілка писала багато для дітей (поезії, казки, оповідання), працювала в комісіях Україн-

ської академії наук, з 1925 року обрана членом-кореспондентом академії. Син Михайла Драгоманова Світозар до 1930 року викладав у київських вишах, як "небажаний елемент" позбавлений роботи і в 1943 році змушений був емігрувати. Володимир Самійленко спершу емігрував (1919), а в 1924 році повернувся до Києва, працював редактором у Видавництві художньої літератури і в 1925 році помер у Боярці. Цей перелік можна продовжити.

Відчуваючи наближення "судного часу", дехто з колишніх працівників "Ради" вирішили виїхати з України. Так, Леонід Пахаревський ще в 1920 році переїхав до Москви. Правда, його доля з 1930 року невідома і коли він помер теж невідомо. Всеволод Козловський, який в 1914 – 1917 роках був секретарем "Союзу визволення України", 1918 року – секретарем українського посольства в Берліні, повернувшись на батьківщину, працював у Всенародній бібліотеці України і 1930 року переїхав до Алмати. Його доля після 1930 року невідома.

До третьої групи належать співробітники "Ради", які вважалися "ворогами народу" та були засуджені в результаті процесу над "Спілкою визволення України".

Відомо, що родина Євгена Чикаленка (видавця "Громадської думки" і "Ради") була причетна до діяльності "Союзу визволення України", який вів агітаційну роботу серед полонених російських солдат в Німеччині та Австрії. Син Євгена, Петро, (у полоні) вів активну роботу серед солдат-українців. Не тримався осторонь цієї роботи і Левко, старший син. Діяльність "Союзу" дозволила на час революційних подій 1917 року сформувати дві дивізії (синьожупанників і сірожупанників) українського війська. З погляду достойників, що стояли біля більшовицького керма, це була ворожа діяльність. А з ворогами треба боротись. Якщо вони не здаються, їх треба знищити.

Співробітники і дописувачі колишньої "Ради" не здавались. Продовжували працювати в царині українознавства та національного відродження. Така робота не вписува-

лась у рамки побудови "нового безкласового пролетарського суспільства", з нею треба було кінчати (рано чи пізно).

Як свідчать "Щоденники" С. Єфремова, до нього вже тривалий час придивлялися. Він обурював владу своєю прямолінійністю і безкомпромісністю. Це був "ворог", який не здавався. Його треба було знищити.

На лаві підсудних Єфремов не самотній, а разом з колегами по газеті "Рада" та з її активними дописувачами. Тут бачимо Григорія Коваленка, організатора "Просвіти" на Полтавщині, автора "Початкового курсу української історії", біографічних нарисів (зокрема про Григорія Сковороду), п'єс для дітей. У 1930 році його заарештували і він помер у в'язниці. Тут був і Михайло Лозинський, український дипломат, професор міжнародного права Українського вільного університету (у Празі), а згодом керівник кафедри права Інституту народного господарства у Харкові, автор праць про М. Драгоманова, М. Павлика та ін. Заарештований 1930 року і в 1937 помер на засланні (Урал). Був тут і Володимир Дурдуківський, директор першої української гімназії ім. Т. Шевченка, керівник науково-педагогічної комісії Української академії наук. Засуджений на вісім років. Незабаром був звільнений. За ежовщини заарештований вдруге і відтоді його доля невідома. Так само засуджений Володимир Страшкевич, один із засновників видавництва "Вік". З 1926 року – голова секції ділової мови Інституту наукової мови. Він разом з М. Дорошенком та М. Станиславським уклали нормативний "Словник ділової мови (термінологія і фразеологія)", який сприяв унормуванню української ділової термінології. У процесі СВУ засуджений і його подальша доля невідома. На вісім років був засуджений також Андрій Ніковський,

співробітник "Ради", а пізніше Міністр закордонних справ уряду УНР в еміграції. Повернувся в Україну 1924 року, був співробітником АН у Комісії словника української живої мови. У 1942 році помер в ув'язненні. Не оминула цієї гіркої долі й дочка М. Старицького, приятелька Лесі Українки – Людмила Старицька-Черняхівська. У ході процесу її засудили на п'ять років "суворої ізоляції". За кілька місяців звільнили і вислали до Юзівки (нині Донецьк). Разом з сестрою Оксаною 1941 року розстріляна.

Отже, як би не складалася доля колишніх співробітників та дописувачів "Ради" – всі вони, навіть у найтяжчих (навіть – нестерпних) умовах працювали на Україну, боролися за її свободу та права. Своєю звичайною роботою вони заклали підвалини того, що ми сьогодні називаємо українською ідеєю, виробили методiku газетярської боротьби (читай – роботи) за цю ідею і засвідчили нащадкам, що навіть у нестерпних умовах треба вести цю боротьбу.

1. Грінченко Б. Тяжким шляхом // Рада. – 1906.
2. Дей О. Словник українських псевдонімів. – К.: Наукова думка, 1969. – 560 с.
3. Єфремов С. Щоденники. – К. Рада, 1997. – 840 с.
4. Животко А. Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 360 с.
5. Масанов Ю. В мире псевдонимов, антонимов и литературных подделок: У 2 т. – М.: Наука, 1963. – Т. 1. – 310 с.
6. Нова громада (часопис). – 1906. – Т. 1
7. Чикаленко Є. Спогади. – Нью-Йорк, 1999. – 504 с.
8. Чикаленко Є. Щоденник. – Л., 1931. – 480 с.

Літопис роду Лазаревських (Спогади Гліба Лазаревського про журнал "Киевская старина")

У статті досліджується життя і творчість автора спогадів про журнал "Киевская старина" Гліба Лазаревського.

The author tries to investigate life and creativity of the author of memoirs on magazine "Kiev olden time" Hliba Lazarevskoho.

Перегортаючи пожовклі сторінки журналу "Українська література" за 1943–1944 роки, що виходив в Уфі, майже останнім у змісті бачимо прізвище, Гліб Лазаревський, і заголовок: "Київська старовина. Спогади" [1]. Невже в ті роки, коли стояло питання: бути нам чи не бути поневоленими німецько-фашистськими загарбниками, так актуально було займатися спогадами? Виявляється, що так. Шкода лише, що це "так" було спричинено тільки політичними мотивами сталінської системи, а не національними – українського народу. Тому поруч із цими спогадами з'являлися ще статті й про Б. Хмельницького, О. Довбуша, П. Куліша, Байкове кладовище... А потім, коли розгромили зайдів, відстояли "свою" землю, багатьом авторам було понівечено долі за ці та інші публікації. Серед таких – ім'я Гліба Олександровича Лазаревського.

Актуальність даного матеріалу полягає в тому, що ім'я Гліба Лазаревського як автора спогадів "Київська старовина" практично не досліджене і не вивчене. До цього часу ми ще мало знаємо насамперед про нього самого, а тим паче про його спогади. З'явившись у період Великої Вітчизняної війни, і до цього часу через 60 років, не можуть бути над-

рукованими окремим виданням через постійні фінансові перешкоди. Хоча це одне з найповніших джерел про редакторів, авторів журналу "Киевская старина", написаних у досить цікавій формі, формі спогадів, які швидше нагадують розповідь бувалої людини. Тому для того, щоб все-таки через деякий час можна було б надрукувати ці спогади, необхідна попередня робота для їх пропагування, рекламування.

Об'єктом дослідження є автор спогадів "Київська старовина" і безпосередньо його спогади.

Історіографія питання. Поступово особа Гліба Лазаревського вивчається і досліджується. Внук Гліба О. О. Лазаревський, незважаючи на те, що живе кілька десятиліть у Росії, не забуває про своє коріння, вивчає свій родовід, надрукував кілька книжок, у яких, зокрема, йдеться і про його діда Гліба Олександровича [2]. У контексті вивчення питання терору в СРСР історик С. Білокінь використав факт утечі Г. Лазаревського із тюрми [3]. Під час першої спроби надрукувати спогади в журналі "Київ" їм передувала коротка передмова про Гліба Лазаревського та його спогади [4]. З нагоди його 120-річчя нами було надруковано кілька матеріалів [5].

Тривалий час ім'я автора спогадів "Київська старовина" замовчувалось, а самі спогади таємно "ходили по руках", викликаючи захоплення, справляючи неабияке враження, відкриваючи величезну епоху з життя української інтелігенції, культурних діячів другої половини XIX – початку XX століття.

Спогадам ось уже протягом понад півстоліття так і не судилося побачити світ окремим виданням. Поет О. Ющенко стверджує, ніби була верстка, а чи й сигнальний примірник у 1946 році [6], та постанова ЦК КП(б) України від 1 жовтня цього ж року про журнал "Вітчизна" (так після війни став називатися журнал "Українська література") все перекреслила.

Хто ж автор цих спогадів?

Гліб Олександрович Лазаревський – син українського історика Олександра Лазаревського. Ця родина дала багато прекрасних представників інтелігенції: Василь (1817–1890), Михайло (1818–1867), Федір (1820–1890), Яків (1829–1880), Олександр (1834–1902), Іван (1836–1887) Матвійовичі Лазаревські – шість рідних братів із епохи Т. Шевченка, його шанувальники і близькі друзі, які багато в чому допомагали Кобзареві за його життя, шанували пам'ять після смерті.

Гліб Олександрович належав до наступного покоління, яке справді добудувало те, що батьки не встигли побудувати в умовах жорстокої імператорської цензури, двох антиукраїнських указів. Це було вже друге покоління з університетською освітою і мало великі перспективи. У них було більше наукового досвіду і знань. Вони прекрасно доповнювали здобутки своїх батьків. Проте їм небагато вдалося зробити, бо довелося жити в ще жорстокіших умовах більшовицьких політичних і фізичних репресій, постанов партії, які абсолютно нічим не відрізнялися від валуєвських та емських циркулярів.

Народився Гліб 14 (27) травня 1877 року. Перші роки життя проходили в с. Підлипному Конотопського повіту Чернігівської гу-

бернії (нині Конотопський район Сумської області).

Коли батька Гліба перевели до Київського окружного суду і сім'я поселилася на вулиці Малопадвальної (згодом Чкалова, а зараз Олеся Гончара), № 33 (цього будинку вже немає), Гліб відвідує Київську гімназію № 4, на розі Бібіковського бульвару (зараз бульвар Шевченка) та вулиці Пирогова. Закінчивши її в 1895 році, Гліб вступає до університету св. Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) на юридичний факультет. Разом з навчанням Гліб виконує різні доручення батька щодо видання та розповсюдження журналу "Киевская старина", потім – доручення редактора і навіть одержує, як для студента, непогану платню.

У журналі "Киевская старина" пробує і своє перо, друкуючи статтю "Список докторов медицины из малороссов, практиковавших в России в XVIII ст." [7]. Одержує схвальний відгук від В. Горленка, який писав до батька: "Я з задоволенням побачив в останньому номері "Старины" дебют молодого (о, дуже молодого) дослідника малоросійської старовини п. Г[ліба] Л[азаревського]" [8]. Відома ще одна праця Гліба в журналі – "К истории киевских женских монастырей" [9].

Як дипломованого юриста, життєва і професійна доля кидає його з одного міста в інше, з однієї посади на іншу. Спочатку працює кандидатом на судові посади при Київському окружному суді, згодом судовим слідчим у м. Конотопі та товаришем прокурора окружних судів: Чернігівського (1906–1911), Віленського (1911–1915) і Київського (1915–1917). Восени 1917 року за власним бажанням залишає цю роботу і переходить працювати в кооперативний заклад – управляючим справами і юрисконсультом у Київський губернський союз кооперативних закладів спочатку кредитних (союзбанк), а потім сільськогосподарських (губсільсоюз).

У кінці серпня 1919 року, коли в Київ приходять денікінці і оголошують мобілі-

зацію юристів, Гліб Олександрович зникає й перебуває за межами Києва. У кінці листопада конспіративно повертається до себе на квартиру (Обсерваторна, № 19, кв. 3). Там у цей час його дружина Марія Дмитрівна Навроцька – одна з нащадків роду Максимовичів (на якій одружився 1909 р. у м. Чернігові) надала притулок своїм подругам дитинства Галині Полянській, Тетяні Аплаксиній і Євгенії Віронкіній, які прибули до Києва також конспіративно за завданням комуністичної партії. Вони працювали в більшовицькому підпіллі та мали на цій квартирі явку. Гліба посвячують у всі ці таємниці.

Через кілька днів денікінська контррозвідка арештовує на квартирі Гліба, ув'язнює в Лук'янівській тюрмі, як такого, що ухиляється від мобілізації, виносить вирок – розстріляти в адміністративному порядку. Так би й могло статися.

Залишилися спогади Гліба, прокоментовані його онуком Олександром, про цей період: "Велика підвальна, 10. Денікінська контррозвідка. Колись мешкав там повітовий маршал шляхти Вишневський. Допит Гліба. Йому кажуть:

– Ви ж не будете заперечувати, що стояли на чолі окремої слідчої комісії при штабі корпусу Січових стрільців?

Далі:

– Я глибоко ціную вашого брата, як письменника (Бориса. – І. З.). Він був моїм учителем у цій галузі, але я його розшукаю і заарештую без жодного вагання. Оце буде гучний судовий процес у Києві.

Далі:

– А ви, Глібе Олександровичу (це вже мені офіційно), все-таки непоправний українець.

Далі:

Нарешті і Лук'янівська в'язниця. Приймають. Обшуковують. Розглядають супровідного листа. Чую пошепки.

– Та це ж товариш прокурора. (15 грудня).

Далі:

Потім натовп арештованих ведуть до Василькова. Разом з Бутенко, міський київ-

ський голова. Комісія створюється по розвантаженню в'язниці" [10].

16 грудня 1919 року більшовики звільняють Київ від денікінців і це рятує Г. Лазаревського від явної смерті, хоча й був евакуйований з тюрмою до Василькова, звідки, за спогадами сина, втік.

Повертається до Києва і продовжує роботу в кооперації. За сумісництвом ще працює заступником ліквідаційної комісії при Київському губревкомі протягом січня й лютого 1920 року.

Ще в 1917 році Гліб Олександрович, у вільний від роботи час, розпочав дослідницьку роботу над творчістю Т. Шевченка. Перекази від батька про дружні стосунки між Шевченком і братами Лазаревськими не давали йому спокою.

У 1923 році губсільсоюз реорганізовано в окресільсоюз, який ліквідовано весною 1925 року, і Гліб переходить на роботу в Київську обласну сільськогосподарську студію Наркомзему на посаду наукового секретаря і юрисконсульта.

У січні 1930 року дістає наукове відрядження на три місяці за кордон, до Польщі й Франції, щоб зібрати матеріал, який стосується Т. Шевченка. Переважно працює у Варшаві співробітником Українського наукового інституту [11, 783], займається науковою творчістю. Пише біографічне оповідання "Молодість Лесі Українки" (1935–1936), упорядковує великий том листування М. Драгоманова з членами Старої громади [12], пише інші праці: "Земельний устрій Советської України" (1938), "Український науковий інститут за п'ять літ його існування. 1930–1935" (1935) і за 1935–1939 роки (1939), "Вмарш синіх жупанів. Фрагмент зі спогадів із року 1918" (Календар "Червоної калини" на 1939 рік), "Та не буде лучше..." (Спогади емігранта про старі панські садиби в Україні" (Громадянка – Л., 1938. – № 3) та ін. Вів активне громадське життя [11, 784].

Цей період оповитий таємничістю. Науково-творча діяльність – це прикриття. З припущень: виконує завдання розвідуваль-

ного характеру, яке полягає в тому, щоб Г. Лазаревський "дізнався про настрої буржуазного керівництва" (польського) відносно СРСР. За іншими джерелами, цей період розпочався значно раніше. Викладач Інституту Служби безпеки Д. Ведєєв досить відкрито заявляє: "Протягом 1924–1939 рр. серед наддніпрянської еміграції в Польщі активно працював радянський агент з добро-го українського шляхетського роду Гліб Лазаревський" [13].

Із Польщі повертається в 1939 році, що значно пізніше, ніж "треба" було, і, можливо, значно раніше, ніж планувалося. 1 вересня 1939 року на Польшу напала фашистська Німеччина і потреба в послугах агента відпала.

Дома не застає ні дружини, ні сина: їх репресовано і засуджено на п'ять років кожного позбавлення волі за "підозру в шпигунській діяльності" на користь Польщі та заслано до Сибіру.

У квітні 1940 року Гліб Олександрович з річним паспортом їде до м. Сум, де працює перекладачем і приватним викладачем іноземних мов. Він добре володів французькою, німецькою, польською; гірше – англійською, італійською, голландською, іспанською мовами. Переїзд до Сум треба розцінювати як обов'язковий після виконання завдання – подалі від столиці, від можливих зносин із небажаними особами, – що ще раз засвідчує: поїздка була ніяким не науковим відрядженням, а оповідання, збірник матеріалів архіву М. Драгоманова – своєрідне прикриття.

Весною 1941 року йому дозволяють повернутися до Києва і клопотатися про поліпшення становища, це означає – повернення й сім'ї. Прибуває до Києва у червні 1941 року – якраз напередодні війни.

У липні цього ж року Г. Лазаревський їде до Харкова, одержує безстроковий паспорт, замість річного. І восени переїжджає до Уфі, куди прибув у грудні 1941 року. Там він почав працювати перекладачем при Академії наук, а потім, за угодою, – літератур-

ним редактором і перекладачем в Інституті історії Академії наук.

23 липня 1943 року Г. Лазаревського зараховують виконуючим обов'язки старшого наукового співробітника Державного літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка, який організували в Уфі. Тоді ж починає займатися й літературною працею, пише, зокрема, спогади "Київська старовина", – як згадує Гліб Олександрович в автобіографії, – "просякнуті націоналістичним духом", та працю "Шевченко й Лазаревські".

Влітку 1944 року разом з музеєм переїжджає до Києва. Його зараховують завідувачем відділу музею. Активно продовжує працювати над Шевченком. Пише двотомну працю, але рукопис невідомо куди подівся. Хоча є гіпотетичні міркування стосовно того, що ця праця опинилася в одного із шевченкознавців за межами України, який досить активно послуговувався нею для написання своїх робіт.

1 жовтня 1946 року, після тривалої критики в пресі, з'являється постанова ЦК КП(б)У "Про журнал "Вітчизна", в якій, зокрема, було сказано таке: "Редакція "Вітчизни" і після постанови ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1945 р. продовжувала надавати сторінки журналу такому авторові, як Г. Лазаревський, який активно проповідував у своїй писанині буржуазно-націоналістичні ідеї, всіляко вихваляючи дореволюційну поміщицько-капіталістичну дійсність і підносячи на щит консервативних та реакційних діячів минулого, в тому числі і прямих петлюрівських контрреволюціонерів. Редакція "Вітчизни" не давала відсічі ворожій пропаганді Лазаревського, але, навпаки, – зробила його постійним і основним автором журналу, з номера в номер друкуючи його реакційну писанину". І вже 5 жовтня цього року Г. Лазаревського увільняють від обов'язків завідувача відділу, зараховують на посаду наукового співробітника музею. А 22 листопада 1947 року взагалі звільняють з роботи "за недотримання ідеологічного рівня в наукових роботах". Хоча такі його праці, як "Культура

російського народу й Т. Г. Шевченко" (1946), "Культура російського народу і пам'ять про Т. Г. Шевченка (1861–1918)" (1947), музейним керівництвом не були взяті до уваги, незважаючи на високу оцінку О. І. Білецького [11, 786].

У квітні 1948 року Комітет з культурно-просвітницьких закладів пропонує йому роботу в одній із київських бібліотек, але через те, що в Києві для Гліба Лазаревського не знайшлося житлоплощі, бо він до цього мав безпосередньо у музейному приміщенні помешкання, йому дають направлення до Львова.

У червні Гліба Олександровича зараховують на роботу бібліотекарем в обласній бібліотеці у відділі опрацювання книг, якою він і змушений був задовольнятися трохи більше року.

У ніч з 14 на 15 січня 1949 року Гліб Олександрович відходить з цього світу, а 17 січня його тіло ховають на Личаківському кладовищі. Помер від простуди, бо організм був дуже виснажений. Де йому було бути таким, коли "у нього не знайшлося навіть чистої сорочки, щоб покласти у труну"[14].

Навряд чи хто зараз може точно сказати, де міститься могила чи не останнього з могикан роду Лазаревських, які так яскраво світилися розумом і горіли серцями на культурному ґрунті України, полишивши розпорошений, розсипаний багатющий, як діамантове намисто, архів. На жаль, не всі ці діаманти вдасться зібрати, щоб вони знову заграли дорогоцінним сяйвом.

Заповнюючи особистий листок з обліку кадрів у 1948 році, у графі "Социальное происхождение" Гліб Лазаревський відверто й сміливо зазначає: "из дворян". Шляхетність у слові і вчинках супроводжувала все його свідоме життя. Таким він відійшов від нас, таким залишився у збережених його творах.

У червні 1990 року в періодиці було надруковано виклад розглянутого в ЦК КПУ питання про постанову ЦК КП(б)У кінця 40-х – початку 50-х років з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної

науки. У цьому викладі нарешті визнано, що постанови "фактично скасовані життям".

Оскільки партія "завжди" йшла в ногу з життям, то відповідно скасувала вісім постанов, які були видані протягом п'яти років. Чи можна зараз уявити той пресинг з боку партії, яким вона тиснула на діячів культури і науки? Відверто кажучи, повною мірою важко.

Якщо тоді майже всі постанови партії мали не лише законодавчий характер, а й виконувалися з усією відповідальністю, комуністичним ентузіазмом у душі соціалістичного змагання, то в 90-х роках все частіше ці постанови набували декларативного характеру. Так було і з постановою про скасування постанов з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки, демагогічно продемонструвавши "сприяння повному відновленню історичної справедливості щодо значного числа науковців, діячів літератури та мистецтва". Таке відновлення полягало тільки у виданні творів представників цих сфер. Ні про які моральні, не кажучи вже про матеріальні, збитки цим людям, їхнім сім'ям – жодного слова, жодного натяку. Було те, що сталося. Постанови приймалися "у руслі тогочасної політики у духовній сфері" і ніякої відповідальності за знищення тисяч найталановитіших людей, через що понижено на кілька ступенів культурний рівень народу, його освіту, самосвідомість і взагалі загальмовано розвиток, поступ держави, ніхто не збирається нести. Логіка дивна! Спочатку прийняти репресивні постанови, реалізувати їх, а потім – "ощасливити народ" – скасувати. І кожного разу все це обумовлюється духом часу. Але ж ці репресивні постанови тільки політично-декларативно скасовувалися. Насправді ж ті самі закони як діяли, так і діють, лише з тією різницею, що зараз включено фінансові методи заборони. Всі державні гроші зосереджені в певній групі людей, яка розподіляє їх, дозуючи мізеріями на освіту, медицину, науку. І виходить так, що ця мізерія викидається на вітер, бо її не

вистачає на розвиток ні тієї ж освіти, медицини, науки. І знову логіка дивна ...

Після скасування такого блоку постанов, зрозуміло, можна було б подумати про перевидання і спогадів Гліба Лазаревського. Що й було зроблено нами в 1991 році та запропоновано редакції журналу "Київ". Правда, логічніше було б запропонувати журналу "Вітчизна", як спадкоємцю журналу "Українська література", але події, описані в спогадах, більше стосуються Києва. Редакція з великим бажанням зголосилася здійснити передрук, але вийшло тільки три подачі в 1992 році [15]. Це менше половини. Через фінансові труднощі публікація спогадів припинилася.

Не змогло їх видати з цих же міркувань і видавництво "Дніпро". Збереглася записка в тому примірнику, який пропонувався "Дніпру": "Вважаю, що це буде одне з найцінніших і найцікавіших "ударних" видань "Дніпра", особливо, якщо книжку гарно, щедро оформити і пустити по дорогій ціні. (Якомога швидше). Л. Білик. 30. 12. 92" [16]. Висловлюю щире вдячність пану Л. Білику, мені незнайомому. Він мав рацію. Книжка розійшлася б, мала б подвійний зиск: моральний і матеріальний, але видавництво було поставлено в таку матеріальну скруту, що не змогло відважитися на публікацію. Як не повірити у фінансові репресивні заходи національної справи сьогодні?!

Не побачили світ спогади і зусиллями Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, фінансування якого на видання своїх праць, як основного призначення створення цього інституту, фактично припинилося повністю. З досить високою схвальною оцінкою спогадів одержано негативну відповідь і від видавництва "Либідь". Кілька років пролежали вони і в видавництві "Генеза".

Отже, було п'ять спроб видати спогади Г. Лазаревського після того, як державна політика "повинна сприяти повному відновленню історичної справедливості...".

Спогади Г. Лазаревського з самого початку не були сприйняті однозначно. Згаданий вже поет О. Ющенко, одержавши перший номер журналу "Українська література" зі спогадами, "не міг відірватися від першої подачі, прочитавши їх швидко, і шкодував, що довелося довгенько чекати продовження... І потім це було ніби невелике свято, коли щастило одержати дорогоцінний пакунок з далекої Башкирії до берегів Волги в Саратов, де я працював на радіостанції імені Тараса Шевченка". Правда, це було сказано не в 1943, а в 1991 році і повторено в 1995 році [17].

По-іншому ці спогади читав теж поет, але насамперед державно-чиновницький діяч, заступник Голови Ради міністрів УРСР того часу (1948) Микола Платонович Бажан, якому, певно, не могли не надсилати примірники журналу "Українська література" зі спогадами Г. Лазаревського. Спочатку з'явилася його стаття "До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії України" у газеті "Радянська Україна" від 19 листопада 1946 року, де обізвано спогади Г. Лазаревського дворянськими, "які несуть в собі шкідливі буржуазно-націоналістичні погляди". Дотримуючись свого ж принципу "До кінця викорчувати..." у цій же газеті від 13 і 14 грудня 1947 року М. Бажан друкує велику за обсягом і ганебну за змістом статтю "Проти націоналістичних перекирвань в сучасній науці про історію України", в якій поруч з іншими дісталася й батькові Гліба – Олександрові Матвійовичу. Таким чином, було затавровано батька й сина. Швець оцінював і ганьбив роботу крамаря, а крамар – роботу швеця. Але тоді це не мало ніякого значення. Важливо було те, про що говорилося. І чим гостріше, тим краще.

Спогади про "Київську старовину" стали приводом для покарання не лише їхнього автора, а й багатьох причетних до них, зокрема, головного редактора журналу "Українська література" Юрія Яновського. Перепало й М. Рильському. "Спомини Гліба Лазаревсь-

кого, – пише Максим Тадейович у листі від 25 вересня 1961 року до письменника Ю. Мартича, – справді дуже цінні. А як бито за них і редакцію "Української літератури", й мене як "рекомендателя" і якоюсь мірою натхненника цих споминів, – ну й самого, звісно, автора!" [18].

Чи ж можна зараз ставитися однозначно до спогадів Г. Лазаревського? Як і до будь-яких спогадів, звичайно ж, ні. На те вони й спогади, що в них реальний об'єкт обов'язково переданий через суб'єктивне бачення, сприйняття. Спогади "Київська старовина" яскраво позначені тим і тим. Заповзівшись метою, можна б звірити за іншими джерелами, скажімо, спогадами інших авторів, листуванням, наскільки реально вдалося показати суспільно-культурне життя в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Але це потребує, як говорив сам Гліб Олександрович, окремої розвідки. Такого ж дослідження потребує й визначення міри суб'єктивізму в спогадах. Можливо, це найосновніше. Але чи варто це робити зараз і взагалі?

Пишучи свої спогади, Г. Лазаревський не міг не користуватися деякими джерелами про журнал "Киевская старина", його авторів, співробітників, скажімо, низкою публікацій І. Житецького в журналі "Україна" [19], у збірнику "За сто літ" [20], що побачили світ у другій половині 20-х років, та багато інших. Разом з Академією наук було евакуйовано і значну частину її бібліотек. Але було ще одне джерело, яке належало тільки Глібові Олександровичу, – це особисті враження, що чудово закарбувалися в його пам'яті. Чи могли вони зраджувати? По-людськи – ні, але фактично – так. Наприклад, першого редактора "Киевской старини" Ф. Лебединцева він бачив ще дитиною до 12 років. Чи міг він, описуючи його портрет, зовнішність сприйняти неадекватно? "Коли ми були малими, всі дерева здавалися великими", – каже народна мудрість, і розумні й талановиті люди також, додамо від себе. Трохи комічно, скажімо, описано

перше візуальне сприйняття В. Горленка, який сидів на стільці, ніби гномик. І таких фактів можна знайти багато. Життя київської інтелігенції автор постійно спостерігав до 1901 року, поки не поїхав працювати слідчим до Конотопа. В основному багаж вражень та інформації формувався саме в цей час. Далі все мало епізодичний, фрагментарний характер. Враження залишилися дитячо-юнацькими, а фактичний матеріал накопичувався в міру можливості. І тут треба віддати належне талантові Г. Лазаревського, його пам'яті: йому вдалося по-своєму створити те, що не було зроблено ніким. І це найголовніша і найбільша його заслуга. Звичайно, багато що доповнить "Щоденник" О. Кістяківського [21], який з'явився у двох томах, "Щоденник" Є. Чикаленка, який, сподіваємося, буде перевиданий; спогади А. Стороженка, які також, віриться, побачать світ і т.д.; але спогади Г. Лазаревського, знайшовши місце в культурній спадщині України, будуть її неповторною пам'яттю.

1. Українська література. – 1943. – № 7. – С. 97–113; № 8–9. – С. 104–118; № 10–11. – С. 108–117; № 12. – С. 120–135; 1944. – № 1. – С. 137–148; № 2. – С. 130–139; № 3–4. – С. 145–154; № 5–6. – С. 142–153; № 7–8. – С. 162–173; № 9–10. – С. 168–179; № 11. – С. 148–157.

2. Деди. Глеб Александрович Лазаревский // Лазаревский А. А. Pro domo sua. Про дом мой. Семейная хроника (XVII–XX вв.). – СПб., 1998. – С. 95–101; Назва та сама. – Мегион, 1999. – С. 95–100.

3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – С. 114; Раритети української бібліографії у збірках Олександра Лазаревського та Михайла Хмирова // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 158.

4. Забіяка І., Лазаревський О. У майбутнє – без минулого?: Передмова до публікації: Лазаревський Г. Київська старовина. Спога-

ди // Київ. – 1992. – № 5. – С. 138–139.

5. Мемуари чотирьох поколінь роду Лазаревських як історичне джерело // Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції "Історична спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.)" (м. Глухів, грудень 1996 р.). – К., 1996. – С. 60–62; Гліб Лазаревський і його "Київська старовина". Спогади. З нагоди 120-річчя від дня народження // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1997. – Т. 2. – С. 245–255; Гліб Лазаревський та його спогади. Торік минуло 120 літ від дня народження автора "Київської старовини" // Літературна Україна. – 1998. – 22 січ. – С. 7.

6. Вітчизна. – 1995. – № 3–4. – С. 150.

7. Киевская старина. – 1896. – № 3. – С. 98–113.

8. ІР. – Ф. І, од. зб. 68012.

9. Киевская старина. – 1896. – № 3. – С. 9–13.

10. Лазаревский О. Г. Для семейного пользования. Воспоминания. – Рукопис.

11. Мороз М. Упорядник і дослідник архіву Михайла Драгоманова Гліб Лазаревський // Марра тинді. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996.

12. Архів Михайла Драгоманова. – Варшава, 1938. – Т. І. – 442 с.

13. Веденєєв Д. Доля розвідника у кон-
тексті національної драми // Вечірній
Київ. – 1996. – 19 лист. – С. 6.

14. Білокінь С. Раритети української бібліографії у збірках Олександра Лазаревського та Михайла Хмирова // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 158.

15. Київ. – 1992. – № 5. – С. 139–145 (Передмова: "У майбутнє без минулого?" І. Забіяки, О. Лазаревського. – С. 138–139); № 6. – С. 122–145; № 7. – С. 124–137.

16. Рукопис зберігається в автора цього матеріалу.

17. Ющенко О. Шевченкові дерева // Вечірній Київ. – 1991. – 11 січ.; Його ж. Натхненний "Київською старовиною" // Вітчизна. – 1995. – № 3–4. – С. 147.

18. Подається за виданням: Вітчизна. – 1995. – № 3–4. – С. 151. Мороз М. Зазначена праця. – С. 787.

19. Житецький Із. "Киевская старина" за часи Ф. Лебединцева (1882–1887) // Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 113–120. Його ж. Перші роки "Киевской старины" та М. І. Костомарова // Україна. – 1926. – Кн. 1 – С. 97–120.

20. Житецький Із. "Киевская старина" сорок років тому: Історичні нариси та спо-
мини // За сто літ: Матеріали з громадсько-
го й літературного життя України ХІХ і
початку ХХ століття. – К.: УАН, 1928. –
Кн. 3. – С. 125–146.

21. Кістяківський О. Ф. Щоденник
(1774–1885): У 2 т. Т. 1 (1874–1879). – К.:
Наук. думка, 1994. – 647 с.; Т. 2 (1880–1885).
– К.: Наук. думка, 1995. – 583 с.

А. Аверченко про часткове і загальне в гумористичному та сатиричному творах

У статті вперше розглядаються погляди Аркадія Аверченка на проблему типового в гумористичному та сатиричному творах, зокрема, йдеться про важливі пріоритетні елементи конкретного перед абстрактним, що надає творові виразності та неповторності.

In clause Arcady Averchenko's sights at a problem of typical in comic and satirical compositions for the first time are considered; in particular the question is the important priority elements concrete before abstract that gives to the composition of art expressiveness and originality.

Здається, не буде зайвим, якщо ми звернемося до творчої практики талановитого російського сатирика А. Т. Аверченка. Адже він не раз замислювався над важливою достовірністю конкретики, дрібними, ледь уловлюваними знаками, помітками аксесуаристики над прихованою силою, на перший погляд, малопомітної, скромної подробиці, а також королеви художності, таланту – деталі, що володіє чудодійною магією яскраво, переконливо й ощадливо у слові відтворювати складні пласти життя. У судженнях письменника, насамперед, приваблює оригінальність підходу і бачення порушеного питання, зрештою, тонкий і практичний психологізм у належному поцінуванні подробиць у тексті на тлі загальних відомостей, змальованих у гумористичному та сатиричному творах.

Спеціальних наукових розвідок про творчість письменника на цю тему виявити не вдалося. А тим часом заявлена тема має в літературознавстві певне значення, на сьогодні актуальна, зокрема в дослідженні такого важливого видового пласту, як гумор і сатира.

У книжці "Нечиста сила" (1920) А. Аверченко пише: "Ми, звичайні люди, так уже облаштовані, що не любимо нічого абстрактного. Нам подавай конкретне, покажи нам таке, щоб ми могли прощупати власними ру-

ками, а може, ще й понюхати, ще й лизнути язиком: "Чи ж солодке? Чи не кисле!"

Ось тільки тоді ми, дійсно, всіма почуттями нашими зрозуміємо, "що воно таке" [1, 281].

Далі автор стверджує, що скільки він не читав надзвичайно ділових, але сухих історичних монографій про Катерину II і її фаворита Потьомкіна, однак з них так і не зміг уявити, які були ці люди по плоті й крові, тобто зсередини, в дрібних, проте, значущих вчинках та діях. Бо хай і точна, але суто протокольна, фактографічна передача їхніх різних справ і подвигів, що межувала хіба що з сухим канцелярським викладом, не зачіпала і не хвилювала, а отже, й не заторкувала по-справжньому людську уяву. Постали ж і вияскравилися ці історичні постаті перед його зором чітко й яскраво лише тоді, коли він прочитав кілька рядків, кинутих побіжно, ніби мимохіть М. В. Гоголем.

Щоб не бути голослівним, А. Аверченко для аргументації, підкріплення своїх думок вдається до кількох відповідних цитат з повісті "Вечори на хуторі біля Диканьки". І наводить один з описів Миколою Гоголем враження запорожців про Потьомкіна: "Хвилиною пізніше увійшов у супроводі цілої свити величавого зросту, доволі огрядний чоловік у гетьманському мундирі, в жовтих чобітках. Волосся на ньому було розтріпане,

одне око трохи криве, на обличчі відстежувалась якась гордовита величність, у всіх руках видно було зазвичай наказувати" [2, 188–189]. На довершення характеристики реальної історичної особи наводиться, на перший погляд, ніби незначний абзац з наступної сторінки: "Потьомкін мовчав і недбало чистив невеликою щіточкою свої діаманти, якими були унизані його руки" [2, 190].

Приблизно такого ж ґатунку ілюстрації з повісті М. Гоголя наводить А. Аверченко і про Катерину II. Коли коваль Левко в імператорському палаці осмілювався підвести голову, то "... побачив, що стояла перед ним невеликого зросту жінка, трохи навіть огрядна, напудрена, з голубими очима, і разом з тим величаво усміхненим видом" [2, 189–190]. Далі А. Т. Аверченко подає пряму мову російської імператриці, звернену до заporожців: "Ясновельможний обіцяв мене познайомити сьогодні з моїм народом, якого я до цього часу ще не бачила, – говорила дама з голубими очима, розглядаючи з цікавістю заporожців" [2, 190].

Після наведення цих та інших енергійних, сповнених внутрішньої експресії, коротких уривків з твору М. В. Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки" А. Аверченко підсумовує сказане лише однією фразою, сповненою заздрощів та правдивого захоплення талановитим твором митця: "Всього декілька нікчемних штрихів – і обидві фігури стоять переді мною, як живі" [1, 281].

Нам здається, що точні й виразні характеристики М. В. Гоголя відомих історичних постатей Катерини II і Потьомкіна вийшли напрощуд вдалим, насамперед тому, що автор об'єктивно і тонко вихоплює з життя не лише окремішні портретні риси обличчя, одягу, постави, жесту, манери триматися, акустичної маски, фізіологізації мовлення тощо, а й наповнює їх внутрішнім психологічним змістом, тісно пов'язаним зі становищем цих вельмож у суспільстві та особливостями приватного життя. Недбалість, зверхне, пихате ставлення до оточуючих, знехтування елементарними правилами ети-

кету може дозволити собі хіба що катерининський всесильний вельможа, для якого не існує узвичаєних царським етикетом елементарних правил. Остання деталь певною мірою вказує і на його колишнє просте, не відпрашоване життям у вищому світі, селянське походження.

В ілюстрованому відборі прикладів для своєї головної теоретичної тези письменник звертається і до сучасної йому епохивстановлення після збройного перевороту 1917 року в Росії радянської влади. Зокрема, він наголошує, що на той час існували дві найважливіші, найцікавіші політичні фігури комуністичного режиму – В. Ленін і Л. Троцький. Окрім них, ще називаються імена М. Горького та А. Луначарського.

Як і Боян віщий у знаменитому "Слові", як і багато інших митців, що вповні спізнали "муки слова", автор замислюється над тим, яким чином найкраще, найповніше можна відобразити ці непересічні, сповнені вад, суперечностей, примітиву, чванливості, невторованого індивідуального колориту людські постаті. І приходить до висновку, що найпевніше, найраціональніше і найвиразніше їх можна показати з маловідомого для широкого загалу побутового боку. Адже вони, як й інші люди, ходять, говорять, їдять, люблять тощо. І, звичайно, тут, на думку А. Т. Аверченка, не слід очікувати заporожчів від сухих радянських газетних публікацій. Не надихатимуть митця і численні, сповнені політичного пафосу та тріскотні, ораторські виступи Троцького в Центральному Виконавчому Комітеті. Позитивно не впливатимуть на авторову уяву і фантазію безкровні, похмурі та в'ялі, узгоджені з лінією більшовицької партії, фейлетони М. Горького та А. Луначарського.

Здебільшого в побутовій сфері А. Т. Аверченко, на наше глибоке переконання, завбачав невичерпне джерело різних яскравих і тонких сцен, фактів, подробиць тощо. Та й потім саме цей бік життя дозволив би талановитому гумористу, сатирику оптимально "стриптизувати", відобразити їх не лише

зовні, а й головне – зсередини. Адже якщо в політичному, громадському чи культурному житті В. Ленін, Л. Троцький, М. Горький, А. Луначарський здебільшого грають, виконують, наче на театральній сцені, запрограмовані тогочасним суспільством, партією більшовиків відведені їм ролі, то в побуті, у повсякденному житті з них ніби спадає тонка полуда, тиньк і вони постають самі собою, без прикрас, перуків і котурнів.

У наступних рядках письменник немовби відкриває заповітну скриньку власних секретів творчості й водночас продовжує розвивати попередні думки. "Ні, – пише він, – ти візьми каркас, скелет їх візьми, та обклади його м'ясом, та перетягни сухожиллями та обтягни шкірою, та наповни живою теплою кров'ю, та примусь їх ходити та говорити – ось я тоді відразу уявлю собі, що таке Троцький і Луначарський" [1, 282]. Далі, так би мовити, розшифровується, пояснюється ця містка, сконденсована думка, розкриваються її вузлові фази, частковості, деякі присутні засоби та різновиди її реалізації. Митець глибоко розуміє співвідношення абстрактного і часткового в художній творчості та віддає перевагу останньому. Адже вдало підібрана і подана конкретика надасть неповторної оригінальності, переконливості словесному малюнку, відіграє, покладе останні, завершувальні штрихи на гипові картини життя. "Так, – стверджує митець, – моєму серцю одна дрібничкова фраза Леніна, кинута мимохідь: "Товариш Марфушка, ти знову до столу теплий монополь-сек подала? Ну, що мені з тобою, дурепище, робити?" – скаже більше, ніж ціла його декларація про поточний момент, виголошена на з'їзді перед сотнею партійних дурнів!..." [1, 282]. Тому-то письменник-сатирик інколи для власного задоволення і використання потім у творах на основі дійсних фактів та домислу "розіграє" уявно в ролях, як ці люди-міфи, легенди живуть у посякденності, які візуально їхні звички, мова, інтереси, смаки, уподобання і т. д.

Сатирик надає певного значення, а почасти і високо цінує й загальні або, так звані,

проміжні, з'єднувальні відомості, інформацію, без яких аж ніяк не може обійтися жоден митець, котрий відтворює об'єктивний, типовий образ. Виходячи з цього, він розповідає, що одна людина, котра приїхала з Країни рад, обмовилася про тамтешнє життя всього кількома буденними, незначними, на перший погляд, фразами. Але цінність їх для митця, на його переконання, незвичайна. І це добре розуміє автор. Зокрема, було сказано лише про те, що М. Горький з А. Луначарським підтримують дружні стосунки. Луначарський вечорами заїздить до пролетарського письменника і вони грають у рамс. Інколи й Л. Троцький заходив на їхній домашній вогник. Приятелі випивають, закушують, ведуть розмови на різні, в тому числі й на побутові теми. Життя, констатує письменник, звичайне. "Стоп! – кидає про себе, вдоволений поміченими, ухопливими буденними дрібницями, сатирик. – Досить. Більше нічого не треба.

Хапаю двома пальцями цю маленьку закарлючку хвостика і витягую на світло Боже конкретну картину" [1, 282].

Усього кілька нехитрих, простих, навіть буденних фраз, сказаних між іншим заїжджою, забугорною особою, послужили спрямовуючою, необхідною канвою, стали тією обнадійливою іскрою, що збудила домисел, фантазію, зрештою, творче натхнення художника слова і навіяла йому конкретну, яскраву й вражаючу картину. І головне в ній – різючий, викривальний контраст. Незважаючи на тотальну державну розруху, напівголодне, на межі крайньої бідності існування народних мас, представники "сильних світу цього" ні в чому собі не відмовляли, не знали нестатків, а тому мали на столі всілякі розкішні страви, жили для власного задоволення, проводили дозвілля в розкошах, розвагах та забавах. І як підсумок сказаному, звучить остання скупа до афористичності, пуантичного типу фраза митця, не позбавлена політичного підтексту: "Отак вони і живуть, ці приятелі, котрі так дорого обійшлися Росії" [1, 285].

Отже, визначний російський сатирик А. Т. Аверченко у своїх теоретичних міркуваннях над природою типовості, над поєднанням абстрактного і конкретного, їхнього суворого, прискіпливого відбору митцем приходить до висновку, що побутові, буденні факти, подробиці, штрихи, необхідний колорит є важливими художніми іронічними та саркастичними підоймами, спроможними кинути світло і на фігури перших, високопоставлених осіб у державі, можливо, й більше, ніж їхня продумана, відшліфована, так би мовити, театралізована поведінка в офіційних суспільних чи громадських зносинах. Адже такий трохи, на перший погляд, несподіваний ракурс зображення під пером письменника-сатирика позначений високою майстерністю, бо здатний покраще, опукліше відтворити постаті істо-

ричних політичних діячів, зокрема, їх характер, звички, уподобання, симпатії, антипатії, словесні змагання, амбіції, одним словом, складові особливості їхнього індивідуального стилю життя. Безперечно, без висвітлення таких вдало підмічених, а також і домислених, дофантазованих дріб'язків, нікчемин натура різних людських типів виявилася б статичною, ходульною, манекеною, а отже, й безкровною, позбавленою живої, вражаючої конкретики та художніх деталей.

1. Аверченко А. *Записки простодушного*. – М., 1992.

2. Гоголь Н. В. *Собр. соч.: У 8 т.* – М., 1984. – Т. 1.

Стан розвитку професійної етики вітчизняного телебачення і радіомовлення

Аналізується діяльність деяких вітчизняних теле- та радіостудій, а також пропонується втілити у життя конкретні дії щодо покращення етичної поведінки журналістів.

The article analyzes the work of some Ukrainian TV and Radio companies and provides measures for the improvement of ethical behavior of journalists.

Чимало науковців, журналістів досліджують питання професійної етики вітчизняних телебачення і радіомовлення. Чи не найбільше праць з цієї теми вийшло з-під пера відомого журналіста, науковця Михайла Сорокіна. У його дослідженнях міститься аналіз проблемних ситуацій морального вибору журналіста, проводяться теоретичні узагальнення. Один із перших посібників на цю тему – "Етика українського телебачення" Сергія Конюшко. За радянських часів майже не виходило праць з цієї теми. Лише після проголошення незалежності дослідники почали звертатися до етичних проблем вітчизняного телебачення і радіомовлення. З українських дослідників окремі питання цієї проблеми у своїх працях порушували В. Здоровега, А. Москаленко, В. Лось, О. Кузнецова, О. Скірта, М. Вешенська та ін. У 1994 році з'явилася монографія Д. Остапчука "Проблеми вітчизняних ЗМІ: Телебачення, радіомовлення, преса". Ця праця дає об'єктивний, науковий підхід до проблем вітчизняних телебачення і радіомовлення. Автор книги висуває чимало гіпотез щодо проблеми функціонування етики в електронних ЗМІ, а також на конкретних прикладах демонструється, як стабілізувати процес становлення журналістської етики на екранах і в радіоефірі.

Актуальність теми визначається "ною роллю" представників мас-медіа у суспільстві.

"Нове" суспільство, як тепер називають наше життя, існує за правилами, які полярно відрізняються від норм радянської доби. І те, що раніше сприймалося позитивно, тепер має негативне забарвлення. Раніше журналістська етика на телебаченні й радіо була заангажована. Тож зрозуміло, що порушення проблеми щодо відсутності чи наявності професійної етики на телебаченні та радіо сьогодні досить актуальне. І етичні вимоги слід розуміти не довільно, а осмислено, оскільки моральна свідомість журналіста визначає його практичну діяльність.

Скептики, на відміну від критиків, сумніваються щодо можливості поєднання етики з діяльністю засобів масової інформації. Але у будь-якому випадку треба зазначити, що етика – це каталізатор внутрішнього світу журналіста. Традиційно для демократичного суспільства є роль четвертої влади, але ця роль завжди покладала певні обов'язки на діяльність журналіста. "І якщо я, – зазначає журналіст бельгійської газети "Вечір" Уільям Берехт, – не в змозі відповісти за кожне слово, надруковане мною у пресі, то вартість роботи, яку я виконую, дорівнює нулю" [1, 1–2].

Як відомо, рамки, в яких функціонують телебачення і радіомовлення, визначаються законом, проте закон може регламентувати роботу засобів масової інформації лише до певної межі. Таким чином, відсутність у за-

конодавстві повинна компенсуватися відповідальністю і принциповим саморегулюванням, яке, на жаль, у нашому житті деякі представники мас-медіа просто ігнорують.

Мета статті – узагальнити досвід стану професійної етики на телебаченні і радіомовленні, а також розглянути конкретні приклади порушення журналістської етики та внести пропозиції щодо поліпшення справ на ниві журналістської етики на телебаченні й радіомовленні.

Основними завданнями статті є розгляд понять журналістської етики на телебаченні та радіомовленні, аналіз стану етики на телебаченні та радіо, виявлення міри соціальної відповідальності журналіста.

Вважається, що енергія рухає вперед усю цивілізацію, вивільняючись таким чином через принципово нові інституції та константи. Проте за цим, власне кажучи, стоїть дещо значно потужніше, ніж енергія, а саме: інтелектуальний прорив, який забезпечує телебачення. У всьому світі воно стало найважливішим джерелом інформування. Телебачення досягає найвіддаленіших місць і збирає аудиторію безпрецедентних масштабів. Не будучи єдиним чинником, що впливає на демократичні процеси, телебачення, проте, відіграє в них важливу роль.

Питання про журналістську майстерність у наші дні набуває особливої активності; культурний і теоретичний рівні глядачів помітно зросли, вони не бажають миритися й не миряться з телевізійним примітивом, стали значно вимогливішими, розширилося коло їхніх духовних інтересів та запитів. І це тішить.

Але, на жаль, не завжди телевізійні журналісти усвідомлюють, що говорять не в об'єктив телекамери, а через нього у людські серця й душі "втлумачують" потрібну їм інформацію. Тож елементи професійної етики повинні обов'язково простежуватися в їхній поведінці. Проте деякі журналісти забувають про це, порушуючи не лише кодекси етики, але й закони і Конституцію.

Так, на одному з миколаївських телеканалів 25 грудня 2002 року вийшла в ефір програма Миколи Милашка "Хто ви?". Що-

до режисури все було ідеально, але з погляду етичності та моралі не все так добре. У програмі порушувалось питання про секс-меншини в Україні. І хто дав право Милашку ображати людей, запрошених ним же самим? Чому потрібно було запитувати людину, чи є вона нормальною і чи не хоче взагалі відійти з цього світу? Напевно, журналіст вважав себе "вищим гатунком" порівняно з тими, хто в нього на передачі. Однак перш ніж вести програму, слід уважно прочитати Конституцію України, де закріплені права саме таких людей.

"Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності" [2, 7–8].

У програмі за 5 січня 2004 року, крім невдоволення з приводу алкоголізму, Милашко більше ні на що не спромігся. Присутніх, які хоч трохи нагадували алкоголіків, він прямо так і називав. Тим паче глядач, до якого журналіст звернувся із запитанням: "Скільки Ви сьогодні випили?" – чемно відповів: "Я не п'ю, я просто хворий". На що "високоосвічений" ведучий зауважив: "А Ваша хвороба, певно, звється алкоголізмом?". На жаль, у таких передачах не те що етика, а й людяність не знайшла свого місця в ієрархії мережі мовлення.

Деякі ведучі "Студії "1+1" вирішили демонструвати не професійну ерудицію, а свій гардероб і свої фігури. Так, у програмі "Імперія кіно" ведуча Ольга Сумська не розповідає про фільми, а кокетливо демонструє себе. По-перше, це неетично, а по-друге, фільми, які вона представляє, показують увечері (о 19.00 – 20.00), тож діти спокійно можуть їх переглядати. І що вони бачать перед початком кінофільму? Розмальовану ведучу, яка намагається щось прочитати зі суфлера, не забувши при цьому оголитися

якусь частину свого тіла. Поки ми будемо виховувати молодь на таких прикладах, нічого путнього у нас не вийде. Невже не можна все робити так, щоб не відштовхувати, а навпаки, "притягувати" глядачів високою якістю програм й освіченістю дикторів, ведучих і журналістів.

Як зазначає німецький психолог Бернс Генсе, "журналіста сприймають через три речі: мову, одяг та зовнішність. І якщо ви хоч тричі будете геніальним, але прийдете на зустріч у порваних черевиких і з невмитим волоссям, не варто чекати гарного прийому. І навпаки, якщо вам забажається когось вражити, одягніться наче на перше побачення, скажіть лагідно – добрий вечір, і ваші мрії та сподівання на 85 % здійсняться самі по собі" [3, 27–28].

На підтвердження цих слів процитую інтерв'ю з відомою російською журналісткою К. Андреевою: "Найперше, що має запам'ятати будь-який працівник масмедіа, це те, що люди його сприймають безпосередньо через роботу. Тож не варто на глядачів дивитися, як на штучний "адаптер" телебачення. Адже вони помічають усе і, до речі, нічого не вибачають. А найперше, що їх хвилює, це як до них звертаються. І нічого не варті для журналіста вітання глядачеві можуть сказати про "людину з екрана" майже все. Тому етичність має бути для журналіста зіркою, яка ніколи не згасає" [4, 48].

Тішить те, що на Українському телебаченні все-таки залишилися ще програми і передачі, де мораль, етика та етичність сприймаються серцем, а не канцелярською відпискою. Такими програмами є телепродукти УТ-1, ТРК "Київ", ТЕТ.

На УТ-1 виходить змістовна, високопрофесійна програма "Не все так погано у нашому домі", яку веде журналістка Людмила Лисенко. Від цієї програми глядач одержує не тільки інформацію, але й корисні знання. Високопрофесійна також передача виробництва ТРК "Київ" – "5 хвилин з В. Заманським". Її сюжети торкаються важливих суспільних тем, вони інформаційно наси-

чені, динамічні й викликають непідробний глядацький інтерес.

Проте, крім відсутності етики у деяких журналістів, бракує її також у цілому і на деяких каналах, де провадиться незрозуміла телевізійна політика. Так, чомусь на деяких каналах постійно демонструються фільми, заборонені ст. 41 Закону України "Про телебачення і радіомовлення", що можуть завдати шкоди фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітніх," [5, 70].

Телебачення і радіо мають задовольняти духовні потреби людей, замінюючи, зокрема, кіно, театри, концерти, художньо-літературні видання. Існують думки, чий вплив найефективніший. Проте однозначної відповіді не може бути, оскільки й телебачення, і радіо мають як свої переваги, так і вади.

Радіожурналістика наших днів широко використовує природні виражальні можливості ефіру: багатство живої мови, діалогічність, встановлення контактів зі слухачами, вдосконалення засобів передачі звукових образів події, які документально підтверджують ситуацію, відображають атмосферу дії й впливають на емоційну сферу свідомості.

Усі ці властивості радіомовлення, а також висока оперативність передач зумовлюють інший бік його комунікативної природи – специфіку сприйняття: виникнення у слухача ілюзії участі, асоціацій, уявних образів, сприяє підвищенню емоційності прийняття інформації, ідентифікації. Радіо за своєю природою покликане бути первинним джерелом суспільно значущої інформації; воно привертає увагу до тих або інших фактів, сприяє формуванню громадської думки.

Українське сучасне радіо – це три програми мовлення на всі регіони нашої держави загальним обсягом понад 63 години на добу і "Всесвітня служба радіомовлення України", яка працює майже 32 години на добу українською, англійською, німецькою та румунською мовами. Згідно з соціальними дослідженнями, популярність Українського радіо постійно зростає.

Проте з позитивним впливом виникає і певний негативізм. Деякі комерційні FM, крім нав'язування іноземної музики, нічого корисного запропонувати не можуть. А поведінка їхніх ведучих просто обурлива. По-перше, не розумієш, для кого взагалі вони працюють, а по-друге, їхня робота не допомагає, а навпаки, заважає сприйняттю того, що вони хочуть донести. Так, на багатьох комерційних FM є програми на замовлення. Концепція передач непогана, але ведення їх журналістами іноді просто жахає. Вони перебувають розмову слухачів, реагують на те чи інше повідомлення досить неадекватно ситуації.

На одній закарпатській радіостанції є програма, яка порушує ст. 31 Конституції України. Її зміст – прослуховування телефонної розмови з метою надання допомоги у з'єднанні розлучених. Безперечно, комусь ця програма подобається, але ж не можна робити радіопродукт на законопорушенні. Адже в статті йдеться про те, що "кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо" [2, 9]. Проте журналісти не є співробітниками МВС чи СБУ, вони тільки посередники між слухачами та масивом інформації. У разі подання судових позовів на представників радіостанцій на них чекає рік виправних робіт або штраф у розмірі 35 мінімальних зарплат згідно зі ст. 131 Кримінального кодексу України.

До речі, відносини між "третьою" і "четвертою" владами – судами та ЗМІ – складаються досить непросто. Численні претензії висловлюються з обох боків, однак позови до ЗМІ стають масовою "хворобою". За повідомленнями судів, протягом 1998–2003 років було розглянуто 1897 позовів до ЗМІ про захист честі, гідності й відшкодування

моральної шкоди. Нині співробітництво між представниками "третьої" та "четвертої" влад зведено до мінімуму, але ж права людини потребують захисту. В ідеалі кожен журналіст має бути захисником прав людини, проте насправді все зовсім по-іншому.

Висновки. Аналіз практичної діяльності ЗМІ в Україні свідчить про необхідність для працівників радіо та телебачення влаштовувати місячні семінари-практикуми, де б їм розповідали про значення етики в журналістській професії, після чого вони проходили б практику згідно з настановами. Результати були б позитивними, оскільки ще італійський політик Мартін Берласккіні зазначав, що "повтор однієї фрази двічі є результативним на 30 %, тричі – на 50 %. А якщо повторювати щось протягом місяця, то у такому випадку теорія перейде в практику" [6, 14–15].

Слід було б внести у теле- та радіокодекси пункт про невидачу зарплати за порушення норм професійної етики. А ось ступінь порушення норм журналістської етики мають визначати спеціальні, незалежні комісії, до яких би входили представники різних видань, а також спеціалісти різних професій. У будь-якому випадку потрібно щось робити. Не можна спокійно дивитися, слухати і читати, як деякі "журналістики", переступаючи межу дозволеного, руйнують силою журналістського слова долі інших людей. Так, саме долі, адже кожен сприймає негативне ставлення до себе по-різному.

1. Брехт У. ЗМІ Бельгії. – М.: Арнекс, 2002.
2. Конституція України. – К.: Україна, 1996.
3. Петренко А. М. Психологія "моделі роботи" з людьми. – М.: Бетакс, 1999.
4. Московская жизнь. – 2002. – № 19.
5. Засоби масової інформації. – К.: IREX Про Медіа, 1999.
6. Берласккіні М. – Психологічний вплив ЗМІ. – Мюнхен, 2003.

Наукові записки Інституту журналістики

**Том 13
жовтень-грудень
2003 рік**

Підписано до друку 15.12.03

Формат 60x84/8. Гарнітура Times.

Друк трафаретний. Ум. друк. арк. 16,32

Обл.-вид. арк. 17,0. Наклад 500 прим.

Підготовлено до друку навчально-видавничою групою
Інституту журналістики.

Надруковано в навчально-поліграфічній
лабораторії Інституту журналістики.

Адреса редакції та друкарні:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,

Інститут журналістики, кімн. 103а,

тел. 211-45-48